

המוסד לביטוח לאומי

מינהל המחקר והתכנון והאגף לפיתוח שירותים
ירושלים, כסלו התש"ע, דצמבר 2009

תוכניות לבוגרי מסגרות השמה חוץ-ביתית חסרי עורף משפחתי

רמי בנבנישתי

המוסד לביטוח לאומי
מינהל המחקר והתכנון והאגף לפיתוח שירותים

תוכניות לבוגרי מסגרות השמה חוץ-ביתית חסרי עורף משפחתי

רמי בנבנישתי

דוח זה הוא תמצית של דוח המחקר המפורט:

בנבנישתי, ר. (2008). הערכת תוכניות לבוגרים של מסגרות השמה חוץ ביתית חסרי עורף משפחתי.
דוח מחקר, רמת גן: אוניברסיטת בר אילן (ניתן להשגה מ: ramibenben@gmail.com)

מפעלים מיוחדים 139

ירושלים, כסלו התש"ע, דצמבר 2009

www.btl.gov.il

פתח דבר

אנו שמחים להגיש לעיונכם דוח מחקר המסכם שלוש תוכניות המיועדות לבני נוער חסרי עורף משפחתי, בוגרים של מסגרות חוץ-ביתיות.

הדוח מסכם ומעריך תוכניות אשר פעלו במקביל בין השנים 2006-2009 בסיוע הקרן למפעלים מיוחדים ושותפים רבים אחרים.

גיבוש התוכניות החל בעקבות פניות של מנהלי פנימיות טיפוליות לנוער בסיכון, והוא לווה בניתוח ממצאים של סקר צרכים על אוכלוסייה זו ובדיונים בין הארגונים המעורבים ובין המשרדים המעורבים. התברר כי בני נוער שסיימו לאחר שנים רבות את שהותם בפנימיות או במסגרת אומנה - לא היה להם לאן לחזור ולא היו להם המשאבים והכישורים הפנימיים והחומריים להתחיל חיים עצמאיים. מכלול הנתונים הצביע על אוכלוסייה בסיכון ועל צורך בפיתוח מענים דחופים.

על רקע צרכים אלה החליט המוסד לביטוח לאומי, באמצעות הקרן למפעלים מיוחדים, לסייע לפיתוח תוכניות התערבות המיועדות למגוון אוכלוסיות, עם ארגונים שונים, ובמודלים שונים תוך-פנימייתיים, אזוריים וארציים.

למרות השוני בתוכנית, סוכם שחשוב שהמהלך יהיה מלווה במחקר אחד, אשר יסייע לראייה רחבה יותר מבחינת לימוד הצרכים, אפקטיביות המענים והמלצות להטמעת ופיתוח השירותים בעתיד.

שלוש התוכניות בדוח זה הן:

- א. גשר לבוגרי סידור חוץ ביתי – בהפעלת "ילדים בסיכוי, המועצה לילדי פנימיות".
השותפים הנוספים למימון ופיתוח היו אשלים, תנופה בתעסוקה (תב"ת), משרד התעשייה, המסחר והתעסוקה (תמ"ת), משרד החינוך, משרד הרווחה והשירותים החברתיים, קרן גנדיר ונציגי הפנימיות.
- ב. דירות בוגרים – בהפעלת חסות הנוער במשרד הרווחה, הגוף המפעיל – עמותת "עינב".
- ג. בוגרי חוות "שדה בר" – בהפעלת עמותת "שדה בר".

פרופ' רמי בנבנישתי, מבית הספר לעבודה סוציאלית האוניברסיטה העברית, ירושלים, היה אחראי לביצוע המחקר האינטגרטיבי. מעורבותו חרגה מעל ומעבר ליווי המחקרי הצר. אנו רוצים להביע את תודתנו ואת הערכתנו הרבה לפרופ' בנבנישתי ולצוותו, בהם גבי אלכס מגנר וד"ר יאיר עמרם, על עבודתם המקיפה, המקצועית והמורכבת, שכללה פעולות שסייעו לגופים המפעילים והשותפים להביא לשינוי מדיניות מושכל ומבוסס על נתונים.

רשימת האנשים שסייעו לפיתוח התוכניות ולקבלת המידע לצורך ביצוע המחקר היא ארוכה ביותר. נוכל לציין רק את חלקם ואנו מתנצלים מראש בפני כל האחרים:

תודה מיוחדת למר שחר שומן מאשלים, אשר פעל בעקביות ונחישות למימון התוכנית "גשר" והמחקר על ידי ג'וינט ישראל וכן פעל רבות להבטיח את המשך מימון התוכנית בתום התקופה הניסיונית.

תודה למר עמנואל גרופר, מהמינהל לחינוך התיישבותי במשרד החינוך, אשר התגייס לתוכנית והיה שותף נאמן מהשלבים הראשונים ואף התחייב להמשיכה בפנימיות המינהל. תודה גם לגב' שלוה ליבוביץ ובנצי בראנץ ממשרד הרווחה, אשר ייצגו בעקביות את צורכי בוגרי הפנימיות והאומנה ופעלו לקידומה והמשכיותה של התוכנית.

תודה לפרופ' שמעון שפירו, לגב' איריס זילכה וגב' חמוטל גורדון-שמיר מהמועצה לילדי פנימיות, שהיו אחראים להפעלת תוכנית "גשר" ויצקו לתוכה את התכנים, הנשמה והלב.

תודה לגב' מוריאל נחמן מחסות הנוער ולמר שי שער מעמותת עינב, אשר קידמו את תוכנית הדירות לבוגרי חסות הנוער.

תודה לצוות שדה בר – גב' נועה נובק ומר אורן בית הלחמי, אשר התמודדו עם קשיים פנימיים וחיצוניים בהפעלת התוכנית.

תודותינו נתונות גם למר ערן ברטוב, גב' הילה כהן, מר עזר טל, גב' גלית סעידאן, מר יואב אפלבוים, גב' אפרת אמיר, גב' רונית פורת, מר ארי בלטר, מר יוסי גושן, מר מוטי נתנאל, מר דודו אליהו, מר אילן ביטון, גב' נעמה גבאי, גב' אפרת פישמן, מר אלירס אלימלך, מר יוסי בן אלישע, מר סער זהבי, מר עמית ברק, מר חזי ליפא – על שיתוף הפעולה במהלך איסוף הנתונים.

תודה מיוחדת לעו"ד גב' תמר פלד – על מעורבותה הרבה בקידום התוכנית ותמיכתה.

כל התוכניות לוו בוועדת היגוי וועדות מקצועיות. אנו מודים לכל מי שהשתתפו בוועדות האלה ובנו במשותף, עם העובדים בשטח והצעירים עצמם, את התכנים והמענים המתאימים.

אנו מודים לגב' דבורה חיה יוסף ולגב' טניה ליף, מהקרן למפעלים מיוחדים של הביטוח הלאומי, שליוו וריכזו במקצועיות רבה את התוכניות.

לסיום, תודה מיוחדת לכל הצעירים אשר השתתפו בוועדות ההיגוי, בימי העיון ובמחקר ושיתפו אותנו בעולמם.

אנו מקווים שהמלצות הדוח, המתייחסות לתכנון השירותים הרצויים, הדוח והפעולות שנעשו עד כה וייעשו גם בעתיד יתרמו לעתידם של צעירים אלה ושל רבים אחרים.

שרית ביץ-מוראי
מנהלת הקרן למפעלים מיוחדים

חברי ועדת ההיגוי

פרופ' שמעון שפירו	יו"ר ועדת ההיגוי, חבר הוועד המנהל "ילדים בסיכוי - המועצה לילד החוסה"
גב' חמוטל גורדון שמיר	ראש התחום הסוציאלי, "ילדים בסיכוי - המועצה לילד החוסה"
גב' איריס זילכה	מנהלת התוכנית, "ילדים בסיכוי - המועצה לילד החוסה"
גב' שלוח ליבוביץ	מפקחת ארצית אומנה, משרד הרווחה והשירותים החברתיים
גב' יעל הרמל	מנהלת שירות פרט ומשפחה, משרד הרווחה והשירותים החברתיים
מר בנצי בראנץ	מפקח ארצי על הפנימיות, משרד הרווחה והשירותים החברתיים
ד"ר עמנואל גרופר	מנהל אגף חינוך והדרכה בפנימיות, המנהל לחינוך התיישבותי ועליית הנוער
גב' נתמר הילל	מנהלת האגף לשירותים פסיכו-סוציאליים ורפואיים, המנהל לחינוך התיישבותי ועליית הנוער
מר שלום שמאי	מנהל המרכזייה החינוכית, המנהל לחינוך התיישבותי ועליית הנוער
מר שחר שומן	מנהל יחידת ילדים ונוער, אשלים
מר אלי בנטאטה	ראש תחום נכויות וצעירים, תב"ת - ג'וינט ישראל
גב' עינת מסטרמן	מנהלת תוכניות לצעירים ואנשים עם מוגבלויות, תב"ת - ג'וינט ישראל
מר אבי פליישון	מנהל תוכניות לצעירים ואנשים עם מוגבלויות, תב"ת - ג'וינט ישראל
גב' רונית עמית	מנכ"ל קרן גנדיר
גב' שרית מוראי	מנהלת הקרן למפעלים מיוחדים, המוסד לביטוח לאומי
גב' דבורה-חיה יוסף	רכזת פרויקטים, הקרן למפעלים מיוחדים, המוסד לביטוח לאומי
פרופ' רמי בנבנישתי	מבצע המחקר, האוניברסיטה העברית
ד"ר יאיר עמרם	עוזר מחקר, האוניברסיטה העברית
גב' אלכס מגנום	עוזרת מחקר, האוניברסיטה העברית
עו"ד תמר פלד-אמיר	עוזרת מחקר, האוניברסיטה העברית

תמצית

היציאה ממסגרת משפחתית לחיים עצמאיים מהווה אתגר משמעותי עבור כל צעיר, גם זה החי במסגרת משפחתו הביולוגית. אתגר זה משמעותי במיוחד עבור צעירים אשר חלק גדול מחייהם שהו במסגרת חוץ-ביתית והעומדים לצאת לחיים עצמאיים. בארץ הוחל בפיתוח שירותים ניסיוניים, שמטרתם לסייע בהכנתם של הצעירים, עוד בעת שהותם במסגרות ההשמה, ולהציע פתרונות שנועדו להקל על השתלבותם בחברה לאחר יציאתם מהמסגרת, בעיקר בהיותם חסרי מקורות תמיכה משפחתית.

דוח זה מסכם ממצאיהם של שלושה מחקרי הערכה שנעשו עבור "הקרן למפעלים מיוחדים" של הביטוח הלאומי ועבור "אשלים" במטרה להעריך שלוש תוכניות:

א. מיזם "גשר" לבוגרי מסגרות השמה חוץ-ביתית, החסרים עורף משפחתי נועד לפתח רצף מענים שייענו לצרכים של דיור, ליווי, כישורי חיים, הכוונה, הכשרה מקצועית ושילוב תעסוקתי של בוגרי מסגרות השמה חוץ-ביתית, שאינם יכולים להישען על משפחתם.

ב. "דירות בוגרים ברשות חסות הנוער", שנועדו לתת מענה לצורך בדיור, בליווי, בכישורי חיים, בהכוונה, בהכשרה מקצועית ובשילוב תעסוקתי של בוגרי החסות. המחקר התמקד בשתי דירות: בעפולה ובפתח תקווה.

ג. תוכנית לבוגרים בחוות "שדה בר", שנועדה לפתח רצף מענים שייענו לצרכים של בוגרי החווה.

שיטה

המחקרים נועדו לתאר בצורה שיטתית וביקורתית את מאפייני התוכניות ותוצאותיהן ולספק היזון חוזר במהלך הפעלתן. שיטת המחקר התבטאה באיסוף נתונים לאורך זמן במספר נקודות זמן. נערכו: תצפיות משתתפות בדירות ובוועדת ההיגוי; ראיונות עומק עם מעצבי מדיניות ואנשי השירות הישיר, וראיונות מובנים עם הצעירים ומלוויהם. המדגם כלל 77 צעירים במיזם "גשר", 17 המתגוררים בדירות בוגרים ברשות חסות הנוער ו-14 בחוות "שדה בר". החוקרים הצביעו על מגבלות בשיטת המחקר ועל ספקות בשלמותם ואמינותם של הנתונים שהתקבלו בחוות "שדה בר".

ממצאים מרכזיים

קהל היעד:

- בכל שלוש התוכניות הצעירים שהתקבלו לתוכנית מתאימים להגדרה של אוכלוסיית היעד. עם זאת, מכלל בוגרי המסגרות, החסרים העורף המשפחתי, הצעירים שנכללו בתוכנית "גשר" הם לא בהכרח אלו הזקוקים לה והמתאימים לה ביותר. אי לכך, יש מקום לקדם תהליכי מיון מערכתיים שיסייעו בזיהוי הזקוקים והמתאימים ביותר. ברשות חסות הנוער התקיימו תהליכי מיון שיטתיים יותר.
- יש מקום לפיתוח תוכניות דומות לקבוצות נוספות של צעירים, בוגרי מסגרות השמה הזקוקים להן, כגון בני מיעוטים וחרדים, וכן צעירים בעלי קשיים רגשיים רציניים.

שיטת ההתערבות:

- באופן כללי, ההערכה לגבי מודל ההתערבות של "גשר" ודירות החסות העלתה כי הוא מתאים לקהל היעד, לצרכים ולמטרות. עם זאת, הוא מתאים יותר לקהל השוהים בפנימיות ופחות לצעירים מסיימי אומנה. המחקר מעלה ספקות לגבי המידה שבה התוכנית ב"שדה בר" מתאימה ליעדי ההתערבות. ההערכה היא שיש מקום לפעילות ממוקדת ומתוכננת יותר.
- כנדרש, ההתערבות היא אינטנסיבית ורבת-ממדית, והיא מכוונת למגוון רחב של צרכים בתחום תעסוקה, הכשרה ולימודים, שירות צבאי ולאומי, ומיומנויות הנדרשות לחיים עצמאיים.
- הערכתנו חיובית מאוד לגבי הדרך שבה המלווים ממלאים את חלקם בתוכנית, בעיקר ב"גשר" ובדירות הבוגרים של חסות הנוער. המחקר מעלה שאלות באשר לבחירה בבוגרים של חוות "שדה בר" כגורמי ההתערבות היחידים.
- המגורים בדירה עצמאית בקהילה מהווים מנוף טוב, שניתן לנצלו אף יותר ממה שנעשה כיום, בעיקר בדירות בפנימיות. יש לעשות מאמץ מכוון להבטיח שגם צעירים השוהים בדירה במסגרת פנימית יידרשו להתמודד, ככל שניתן, עם אחזקת הדירה וניהולה. החוקרים מציעים שייעשה מאמץ רב יותר בחוות "שדה בר" להציע לחלק מהבוגרים לצאת ולהתגורר בקהילה.
- להערכתנו טרם נמצא התמהיל הנכון של התערבויות בתחום הלימודים, ההכשרה המקצועית והתעסוקה, ויש מקום להמשיך ולהרחיב את מגוון הפתרונות בתחומים אלו.
- התמיכה בצעירים לקראת השירות הצבאי והלאומי ובמהלכו היא רבת-חשיבות ויש לשפר את הממשק עם הצבא ועם האגודות של השירות הלאומי. המחקר מעלה שהתמיכה בבוגרי חוות "שדה בר" בתחום הצבאי היא חשובה ויעילה.
- יש לחזק את מעטפת הליווי וההכוונה לאנשי המקצוע, המפעילים את התוכנית ולקדם הכשרה, הדרכה ופיקוח. חשוב להמשיך בפיתוח "תורה מקצועית" להפעלת שירות זה ולשפר את תיעודו. מן הראוי לשתף פעולה בתהליכים אלו בין התוכניות השונות. חשוב לקדם השתתפות של הצעירים בתהליכי העיצוב וההפעלה של התוכניות המיועדות עבורם.

תוצאות:

- ההערכות של הצעירים את התוכנית הן חיוביות. רובם הביעו שביעות רצון מהתוכנית. באופן כללי, נטו הצעירים לומר שהם נעזרו בתוכנית במידה רבה. מספר הצעירים שחשו כי התוכנית עוזרת להם היה גבוה במיוחד בסוגיות הקשורות ללמידת הדרכים להסתדר באופן עצמאי ולהתקדם בחיים. גם, צעירים שעבורם הנושא רלבנטי, הביעו הערכה שהתוכנית עזרה להם בענייני השירות הצבאי והלאומי. עם זאת, יותר משליש מהצעירים טענו כי אין זה נכון שהתוכנית עוזרת להם בענייני עבודה ולימודים, ורק כמחציתם השיבו כי יהיה נכון לומר כי ההשתתפות בתוכנית מסייעת להם מבחינה כלכלית. הצעירים בחוות "שדה בר" היו חיוביים ביותר בהערכות שלהם.
- רוב גדול של הצעירים במיזם "גשר" ובדירות הבוגרים של רשות חסות הנוער מרוצים ממלוויהם. הם מתארים את המלווים באופן חיובי בכל האמור ליחס שהם מקבלים ואף ביחס למידה שבה המלווים מצליחים לעזור להם להשיג את מטרותיהם (אם כי הערכה זו מעט נמוכה יותר). ההערכות של הצעירים בחוות "שדה בר" היו חיוביות ביותר.
- חלק ניכר מהצעירים שעזבו את התוכנית במהלכה, לא היו שבעי רצון מהתוכנית ומהמלווים.

- המלווים העריכו שהתוכנית תרמה רבות לצעירים, ותרומה זו הייתה בולטת יותר עבור אלו שנשארו בתוכנית זמן רב יותר. ההתקדמות הבולטת ביותר נצפתה בתחומים של רכישת יכולות להתמודדות עם חיים עצמאיים, אופטימיות וביטחון בעתיד וגם בתחום הקשרים הבינאישיים. רמת השינוי הנמוכה ביותר נרשמה בכל הקשור ללימודים. כמו כן, הערכה נמוכה יותר ניתנה לשינויים שחלו בתחום של התנהגות נורמטיבית. הערכות המלווים ב"שדה בר" היו חיוביות ביותר.
- בהשוואות בין הערכות המלווים במיזם "גשר" את מצבם של הצעירים לאורך זמן נראה כי הצעירים שלהם מיומנויות נמוכות יותר, בעיקר בכל האמור להימנעות מהתנהגויות סיכון, נוטים שלא להישאר בתוכנית. לא נצפתה עליה משמעותית במיומנויות החיים במהלך התוכנית של מי שנותרו בתוכנית.

המלצות מרכזיות

1. **להמשיך ולקיים תוכניות ליווי ומגורים לצעירים בוגרי מסגרות השמה, החסרים עורף משפחתי.**
  - לקיים דיון ברמת מטה בין כל המשרדים, שצריכים להיות מעורבים בשירות לקבוצת אוכלוסייה זו, ולכלול במסגרת דיונים אלו גם את השותפים החוץ-ממשלתיים המעורבים בפיתוח שירותים ובהגשתם במטרה להגיע לפתרון מערכתי כולל.
  - לפעול לשם קידום חקיקה חדשה המיועדת לתת מענה לכלל אוכלוסיית הצעירים בוגרי סידורים חוץ ביתיים.
  - להבטיח את המשכיות הטיפול בצעירים הנמצאים כעת בתוכניות השונות המיועדות לבוגרים, ואת המשך ההפניה של צעירים נוספים בוגרי מסגרות השמה הנזקקים לתוכנית.
2. **לעצב תוכניות נוספות עבור בוגרי השמה:**
  - תוכניות מגורים וליווי לצעירים מאוכלוסיות בעלות מאפיינים תרבותיים ייחודיים, כגון בני מיעוטים וחרדים.
  - פתרונות שיאפשרו לצעירים באומנה להמשיך ולהישען על המשפחה האומנת, בגיל 181 עד 21 (אם פתרון זה מתאים עבורם), ולא להיזקק לתוכנית של מגורים וליווי.
  - להמשיך ולפתח מענים עבור צעירים בוגרי השמה שאינם זקוקים לפתרון דיוור, אך יש להם צרכים בתחומים אחרים.
3. **להרחיב את מגוון הפתרונות בתחום ההכשרה, התעסוקה והלימודים.**
4. **לשפר את הממשק עם הצבא, השירות הלאומי, מסגרות השמה והשירותים בקהילה, כולל מרכזי הצעירים.**
5. **להכין את הצעירים ליציאה לחיים עצמאיים עוד בעת שהותם במסגרת השמה.**
  - לעצב תוכניות להקניית כישורי חיים עוד במהלך שהותם במסגרות השמה.
  - לבנות לכל צעיר בהשמה תוכנית אישית לקראת יציאתו מהמסגרת..
6. **לקדם את ההכשרה, הדרכה וליווי של מי שמטפלים בבוגרי מסגרות השמה.**

תוכן העניינים

עמ'	
1	חלק א: מיזם "גשר"
3	רקע
10	שיטת המחקר
14	מאפייני הצעירים המשתתפים
19	מאפייני תהליך ההתערבות
24	מאפייניה התוצאות
33	הערכות מסכמות, מסקנות והמלצות
69	חלק ב: דירות לבוגרים של רשות חסות הנוער
71	מבוא ורקע
73	ממצאים
84	הערכות מסכמות, מסקנות והמלצות
91	חלק ג: בוגרים של חוות "שדה בר"
93	מבוא ורקע
98	ממצאים
108	הערכות מסכמות, מסקנות והמלצות
113	דיון מסכם
119	מקורות
121	נספחים

רשימת הלוחות

עמ'		
13	בסיס הנתונים להערכת מיזם גשר	לוח 1
18	ממוצעים וסטיות תקן של מדדי המיומנות מזוויות הראיה של הצעירים והמלווים בנקודת הזמן הראשונה והמתאם ביניהם	לוח 2
25	ממוצעים וסטיות תקן של הערכות הצעירים את המלווים שלהם בשלוש נקודות זמן	לוח 3
27	הערכת המלווים את התרומה של התוכנית לצעיר בשלוש נקודות זמן	לוח 4
72	בסיס הנתונים להערכת התוכנית של דירות לבוגרים של רשות חסות הנוער	לוח 5
97	בסיס הנתונים להערכת בתוכנית לבוגרים של חוות "שדה בר"	לוח 6

חלק א'

מיזם "גשר"

רקע

מבוא

היציאה ממסגרת משפחתית לחיים עצמאיים מהווה אתגר משמעותי עבור כל צעיר, גם זה החי במסגרת משפחתו הביולוגית. אתגר זה משמעותי במיוחד עבור צעירים אשר חלק גדול מחייהם שהו במסגרת חוץ-ביתית ועומדים עתה לצאת לחיים עצמאיים. זאת עקב הצרכים המיוחדים, שמקורם בסיבות שהביאו להפנייתם להשמה במסגרות חוץ-ביתית, במאפייני השהות הארוכה באותן המסגרות ובעובדה שלרבים מהם אין תמיכה משפחתית בתקופת התבגרותם.

במדינות רבות נבנתה תשתית חקיקתית, המחייבת מתן שירותים וליווי מתאימים לצעירים אלה. גם בארץ חלה התעוררות בתחום זה והוחל בפיתוח שירותים ניסיוניים שמטרתם לסייע בהכנתם של הצעירים, עוד בעת שהותם במסגרות חוץ-ביתיות, ולהציע פתרונות שנועדו להקל על השתלבותם בחברה, בעיקר בהיותם חסרי מקורות תמיכה משפחתית.

דוח זה מסכם את ממצאיו של מחקר הערכה שנעשה עבור "הקרן למפעלים מיוחדים" של הביטוח הלאומי במטרה להעריך את מיזם "גשר" לבוגרי מסגרות השמה חוץ-ביתית, החסרים עורף משפחתי. מיזם זה נועד לפתח רצף מענים לצרכים בדיוור, בליווי, בכישורי חיים, בהכוונה, בהכשרה מקצועית ובשילוב תעסוקתי של בוגרי מסגרות השמה חוץ ביתית, הנעדרים תמיכה משפחתית.

במקביל למחקר זה, העריך המחבר שני מיזמים נוספים, הדומים במטרותיהם למיזם "גשר" עבור הקרן למפעלים מיוחדים של הביטוח הלאומי: א. דירות בקהילה עבור בוגרי המעונות של רשות חסות הנוער; ב. עבודה עם בוגרי המעון "חוות שדה בר". מכיוון שמחקרים אלה נעשו באמצעים השונים מן המחקר על "גשר" והתייחסו לאוכלוסיות יעד אחרות, אנו מביאים את התמציות של דוחות המחקר בפרקים נפרדים. הצגת המחקר של מיזם "גשר" היא הציר המרכזי של דוח זה בזכות היקפו הנרחב של המיזם. הפרקים העוסקים בדירות הבוגרים של רשות חסות הנוער ובצעירים ממעון "חוות שדה בר" ישענו על התיאור המפורט של מחקר ההערכה למיזם "גשר".

רקע

מקומם של ילדים הוא בחיק משפחתם. אולם, לעתים, עקב הקשיים של הילד ושל המשפחה, נוצר הצורך להוציאו מחיק משפחתו ולהעבירו למסגרת חוץ-ביתית. לעתים, השהות במסגרת חוץ-ביתית היא קצרה והילד שב לביתו. במקרים רבים, השהות מחוץ לבית היא ארוכה יותר, ונמשכת עד להתבגרותו של הילד ולעמידתו ברשות עצמו. בני נוער אלו, היוצאים ממסגרת ההשמה בעת הגיעם לבגרות, עומדים בפני אתגרים רבים וקשים בהשוואה לאחרים. בני נוער הגדלים בקרב משפחותיהם לומדים את הכישורים ואת המיומנויות, המאפשרים להם לצאת לחיים עצמאיים ונורמטיביים. ייתרה מזו, בני נוער הגדלים במסגרת המשפחה נשארים, בדרך כלל, חלק אינטגרלי ממנה, גם בעת יציאתם לחיים עצמאיים, וזוכים לתמיכתה לאורך זמן. לעומתם, בוגרי מסגרות ההשמה חסרים,

לעתים תכופות, את המיומנויות הנדרשות לשם ההתמודדות עם חיי בגרות עצמאיים, ומקורות התמיכה לה זוכים מהסביבה הם מוגבלים.

ההכרה בפגיעות המיוחדת של צעירים החיים במסגרות של השמה חוץ-ביתית הובילה את הרשויות בעולם המערבי, ליישום שני תהליכים מרכזיים: הכנתם של הצעירים לקראת יציאתם ממסגרת ההשמה והגשה של תוכניות ושירותים שמטרתם לסייע בידם לאחר שיצאו לחיים עצמאיים. בארה"ב ובמספר מדינות באירופה (כגון אנגליה וולס, אירלנד וסקוטלנד) החוק מחייב הכנה של בני נוער השוהים בהשמה ל"חיים עצמאיים", החל בגיל 16 או 17. החוק בארה"ב (Foster Care Independence Act, 1999) מקצה כספים לשירותים, הניתנים לבני הנוער השוהים באומנה כדי להקנות להם מיומנויות חיים לתפקוד עצמאי, ומאפשר (אך לא מחייב) להקצות מימון מסוים לתמיכה בצעירים אלו, בטווח הגילים 18-21. בבולגריה מופנים רוב הכספים להכנתם של בני נוער, הנמצאים בטיפול המדינה בגילאי 16-18 לתעסוקה, בצרפת מושקעים המשאבים דווקא עם יציאתם של בני 18-21 ולעתים עד 25 לחיים עצמאיים ופחות בעת שהותם של בני 16-18 במסגרות השמה, בהונגריה ניתן מענק כספי, לצעירים ביום יציאתם לחיים עצמאיים, במטרה לסייע להם להשתלב בחברה. אמצעי תמיכה אחר הוא חסכון, הנשמר עבור השוהים במסגרות ציבוריות והנצבר על מנת לסייע להם בלימודים גבוהים (ראה סקירה מקיפה אצל בנבנישתי, 2008).

לעומת זאת, המסגרות החוקית והאדמיניסטרטיבית בישראל לא פעלו באופן מכוון ועקבי כדי להבטיח הכנה לחיים עצמאיים ולא יצרה שירותים ומסגרות מחייבות, שנועדו לענות לצרכים המיוחדים של מי שמסיימים שהותם במסגרות השמה חוץ-ביתיות. עם זאת, בשנים האחרונות חלה התעוררות בתחום זה. אחד הסימנים לשינוי המתהווה היא הצעת חוק שהוכנה על ידי ועדת המשנה להשמה חוץ-ביתית של הוועדה לבחינת עקרונות יסוד בתחום הילד והמשפט ויישומם בחקיקה ("ועדת רטלוי"). בהצעת חוק זו נאמר כי על רשויות המדינה להכין תוכנית מעבר ממסגרת ההשמה ליציאה לבגרות. כשנה לפני סיום השהייה במסגרת ההשמה יש להכין עבור הילד תוכנית מעבר שמטרתה להכינו לחיים של עצמאות וכבוד בקהילה. כמו-כן, החוק המוצע מגדיר את חבות המדינה לסייע לבוגרי מסגרות ההשמה בין הגילים 18-21 ולהעמיד לרשותם מסגרות מגורים וסיוע שיאפשר להם להשתלב בחברה הנורמטיבית. בעקבות הצעת חוק זה העלה בנבנישתי, ששימש כיו"ר ועדת המשנה יחד עם עו"ד וייגלר, הצעה לשיתוף פעולה לשם קידום רווחתם ושלומם של בני נוער בתהליך יציאה ממסגרת חוץ-ביתית (דצמבר 2002).

בשנת 2003 ערכו זלכה ושומן סקר עבור "אשלים" בנושא בקרב "בוגרי סידורים חוץ ביתיים חסרי עורף משפחתי". סקר זה מציג ההערכה כי מדי שנה יש כ- 350 בוגרי פנימיות ממלכתיות וממלכתיות-דתיות החסרים עורף משפחתי. לבוגרים אלה יש להוסיף אוכלוסיות נוספות, שלא נכללו באוכלוסיית הסקר: בוגרי משפחות אומנה, תוכנית נעל"ה, פנימיות חסות הנוער, פנימיות חרדיות וערביות.

נתוני הסקר מצביעים על אוכלוסייה בעלת מאפיינים ייחודיים: הם מתחנכים במסגרות חוץ-ביתיות שנים רבות ועבורם הפנימייה מהווה בית: הם מבליים בפנימייה את רוב החופשות ולעיתים מתארחים אצל משפחות מארחות מטעם הפנימייה. למרות הקשיים עמם הם מתמודדים, לחלקם כוחות רבים כפי שמתבטא באחוז הגבוה של בוגרים המסיימים את הלימודים עם תעודת בגרות ובאחוז הבוגרים שהתגייסו לשירות לאומי או צבאי.

הערכתם של אנשי הצוות בפנימיות אשר רואיינו במחקר היא שבוגרי הפנימייה חסרי עורף משפחתי נזקקים להמשך תמיכה ולליווי על מנת שיוכלו להשתלב בחברה כבוגרים עצמאים, ואף העריכו שבהעדר אותה תמיכה ההישגים משנות החינוך בפנימייה עלולים לרדת לטמיון. הם הביעו חששות-שמסתמכים על היכרותם עם בוגרי פנימייה משנים קודמות- לגבי יכולת הבוגרים להשתלב במערכות חברתיות נורמטיביות, בהעדר מקורות תמיכה: בית לישון בו, תמיכה, ייעוץ וליווי, אפשרויות לרכישת מקצוע ולימוד או כוחות להשתלב במערכת הצבאית ללא ליווי (זלכה ושומן, 2003).

במקביל, פנו גורמים שונים במסגרות של פנימייה בבקשות לקבלת תמיכה בפעולות שיזמו, כדי להיענות לצרכי הבוגרים. כך למשל, בשנים האחרונות קיבלו הקרן למפעלים מיוחדים של הביטוח הלאומי ואשלים מספר הצעות למיזמים, שנועדו לענות על צרכים שונים של בוגרים במסגרות השמה חוץ-ביתיות.

המיזם לצעירים בוגרי מסגרות השמה חוץ-ביתיות, חסרי עורף משפחתי

לאור ההכרה בצרכים של בוגרי מסגרות השמה חוץ-ביתיות, ובעיקר של מי שזוהו כחסרי עורף משפחתי, ועקב פערים וחסרים במערכת השירותים הקיימת במענה לצרכים אלו, הוחלט שיש מקום לתמוך בתוכנית ניסיונית, שתשמש בדיקת האפשרות להיענות לצרכים של בוגרים של מסגרות חוץ-ביתיות (פנימיות רווחה, אומנה ופנימיות חינוכיות של המינהל לחינוך התיישבותי). התוכנית, שהוצעה על ידי "ילדים בסיכוי – המועצה לילדי פנימיות", נועדה להתבצע בשותפות בין שורה של גורמים, שהבולטים בהם: הגוינט, אשלים, תב"ת, המוסד לביטוח לאומי (הקרן למפעלים מיוחדים), משרד החינוך (המינהל לחינוך התיישבותי), משרד הרווחה וקרן גנדיר.

מנוסח ההצעה למיזם, שהוגשה על ידי המועצה (גרסה מיום 16.03.2005, הצעה לגוינט), עולה כי:

מטרות המיזם:

פיתוח רצף מענים לבוגרי סידורים חוץ ביתיים. רצף המענים ייתן תשובה לצורך בדיוור, בליווי, בפיתוח כישורי חיים, בהכוונה, בהכשרה מקצועית ובשילוב תעסוקתי.

בטוח המידי:

1. חיזוק יכולת ההתמודדות של בוגרי הפנימייה עם הדרישות מהם כבוגרים. שלב זה יתחיל בשנות שהותם בפנימייה, עוד לפני צאתם לחיים העצמאים.

2. יצירת מערך מענים לבוגרי הסידורים החוץ ביתיים, חסרי עורף משפחתי, תוך מתן מענה לצורך בדיוור, בכלכלה, בהשלמת לימודים, בלימוד מקצוע, בהכשרה תעסוקתית ובהשמה במקומות עבודה.

מטרות ארוכות טווח:

עידון זכויות הבוגרים, חסרי עורף משפחתי, במשרדי הממשלה השונים: החינוך, הרווחה, השיכון וכו'.

הוצע מיזם ניסיוני שיורכב מארבע יחידות:

1. מודל מגורים וליווי לבוגרים שיתבצע ב 5 פנימיות ("הפנימייה כבית")
2. מודל מגורים וליווי לבוגרים בשני מרכזים אזוריים שישרת בוגרים מפנימיות ברחבי הארץ ובמשפחות אומנה ("המודל האזורי")
3. מעטפת ליווי והכוונה
4. התוכנית לפיתוח כישורי חיים

הרציונאל בבסיס המיזם הוא כי ישנם צעירים המסיימים את השמתם ואין להם אפשרות להישען על משפחותיהם על מנת להמשיך בתהליך התפתחות נורמטיבי. לצעירים הללו יש צרכים, הנובעים מהשלב ההתפתחותי שבו הם נמצאים (מעבר ממעמד של מתבגר לזה של בוגר עצמאי) והמקבלים משנה תוקף ומשמעות מפאת הקשיים האישיים והמשפחתיים שהביאו אותם למסגרות השמה, עקב השהות הממושכת במסגרת חוץ-ביתית ובגין היכולת המוגבלת של משפחותיהם לאפשר להם התפתחות הדרגתית לקראת חיים כבני אדם בוגרים.

מגורים וליווי

חלק מרכזי מהתוכנית מבוסס על ליווי בדירות המיועדות לצעירים שנועד ליצור את התנאים שיאפשרו להם להתקדם בהתפתחותם בצורה נורמטיבית. ניתן לזהות מספר מרכיבים במודל זה.

מקום מגורים – מקום מגורים נח, יציב, בעלות נמוכה ועם צעירים אחרים הוא משאב לו חשוב נזקקים הצעירים כדי שיוכלו למקד את מאמציהם ומעט מן המשאבים החומריים שברשותם בהשגת מטרות כמו מציאת עבודה מספקת, לימודים ושירות צבאי או לאומי.

לינוי – חלק חיוני מהתוכנית הוא נוכחות פעילה של בוגר נורמטיבי, המהווה דמות לחיקוי של חונך (מנטור) היוצר סביבה של קבלה וכבוד, תוך הצגת דרישות וציפיות המתאימות לשלב ההתפתחות. המלווה פועל במישורים רבים, להם נזקק הצעיר; תמיכה ואוזן קשבת במקרה של קשיים והתלבטויות, הצגת ציפיות ודרישות ריאליות המקדמות תפקוד עצמאי ונורמטיבי, מתן מידע רלוונטי, הדגמה של מיומנויות חיים, כגון התמודדות עם הצפה בדירה או ריב עם שכן, וגם פיקוח חיצוני על עמידה בכללים מחייבים. למעשה, לפי הרציונאל שבבסיס תוכנית הליווי מהווה את המצע החיוני כדי שכל שאר המשאבים והאפשרויות העומדים בפני הצעיר יגיעו לידי מיצוי מרבי.

התנסות בניהול חיים עצמאיים – במסגרת התוכנית ניתנת לצעירים ההזדמנות להתנסות בפועל בשורה של משימות חיים, המקבלות משמעות מיוחדת עקב האחריות האישית הנופלת על הצעיר, הגדולה בהרבה מכל שחווה במסגרות ההשמה: ניהול חיים עצמאיים בדירה עם שותפים, התמודדות עם אתגרי החיים, כגון חיפוש ומציאת עבודה, שירות צבאי, יצירת רשת קשרים חברתיים, ניהול אחראי של כספים והוצאות, התמודדות עם גורמים מסחריים וביורוקרטיים והשתלבות במסגרות בלתי פורמאליות בקהילה. ההתנסות מהווה הזדמנות ללמידה ולשיפור של מיומנויות חיים, בעיקר בזכות הסביבה התומכת שבה למידה זו מתנהלת.

גישה למשאבים ולשירותים נלווים – התוכנית מאפשרת גישה למשאבים שנועדו לפצות על כך, שלצעיר אין רשת חברתית ומשפחתית היכולה לסייע לו ולעודד התקדמות מואצת ביציאה לחיים עצמאיים בטווח זמן הקצר יותר מזה המקובל כיום בקרב צעירים המתגוררים בחיק משפחתם. בנוסף לעלות הנמוכה של הדיור מוצעים משאבים בתחום של לימודים, אבחונים תעסוקתיים, סיוע במציאת עבודה באמצעות תהליכי הסגור של המלווים ומפעילי התוכנית, וכד'. משאבים אלו אמורים לקדם את התפתחותו הנורמטיבית של הצעיר ולתת בידיו כלים להמשך התפתחות עצמאית בחייו הבוגרים.

בחלק המיזם, שכלל מגורים וליווי, שולבו מספר מודלים של התערבות, שהעיקריים בהם:

- **"הפנימייה כבית"** – הבוגרים ממשיכים לשהות בפנימייה שלהם. הם גרים בדירה נפרדת מהשוהים האחרים בפנימייה ולעתים הם משוכנים "מעבר לגדר הפנימייה ולא ממש בתוכה. המחקר בחן את פנימיות "אהבה" ו"דולב".
- **"יחידות דיור אזריות"** – צעירים ממספר מסגרות השמה חוץ-ביתיות שוהים בפנימייה או בדירה מחוץ לפנימייה, ומקבלים תמיכה לוגיסטית מהפנימייה. המחקר בחן את פנימיית "ניר העמק" (עפולה) ודירה בחדרה המקבלת תמיכה לוגיסטית מפנימיית "תלפיות" הסמוכה. במהלך המחקר נוספה דירה בקרית ביאליק המקבלת סיוע לוגיסטי מפנימיית "אהבה".
- **"דירות בקהילה"** – הצעירים מתגוררים בדירות שאינן קשורות כלל לפנימייה. המחקר בחן שתי דירות בחולון.

יש לציין כי ההבחנות בין המודלים השונים שהוצגו אינן חד משמעיות. חלק מהיישומים בשטח מערבים יותר ממודל אחד ובמהלך המיזם חלו שינויים במספר מקומות. כמו-כן יש לציין את העובדה שבמשך מספר רב של חודשים הצעירים שהיו אמורים לשהות בפנימיית "ניר העמק" הם התגוררו בדירה עצמאית בעפולה, בהמתנה שהדירות בפנימייה תהיינה מוכנות. הדירה בחדרה דומה לדירה עצמאית בקהילה, והקשר עם פנימיית "תלפיות" כמעט ואינו מורגש בחיי היום יום. הצעירות מפנימיית "דולב" שכנו בחלק מהזמן בדירה בקהילה הסמוכה לפנימייה ובחלק אחר עברו לדירה בתוך הפנימייה.

מעטפת ליווי והכוונה

מעיון בהצעתה של המועצה לילדים בסיכוי נראה כי מדובר כאן במספר התערבויות שונות:

- א. איסוף מידע בנושאים הרלוונטיים לבוגרי הפנימיות והפיכתו לנגיש לצעירים ולעובדים אתם.
- ב. הכוונה/ הדרכה של כלל עובדים עם בוגרי הפנימיות;
- ג. פעילות ציבורית בדרך של סגור והעלאת הנושא לתודעה בקרב מעצבי המדיניות, עידוד קבוצה מבין הבוגרים לפעילות ציבורית;
- ד. גיוס משאבים, ניהול קרן הלוואות.

חלק זה של המיזם התפתח באופן הדרגתי. איסוף המידע והפיכתו לנגיש נעשו על ידי המרכזות והמלווים. ההכוונה וההדרכה של המלווים התפתחה במהלך התוכנית והיא הפכה לשיטתית ועקבית יותר בשלביה מאוחרים יותר. היא כוללת מפגשים תקופתיים להדרכה, ללמידה משותפת ולליבון סוגיות העולות תוך כדי העבודה.

בשלבם המאוחרים יותר ההתפתחות המיזם נעשו פעולות, שעל חלקן נעמוד בהמשך, שמטרתן הייתה לפעול להעלאת הנושא לתודעת מקבלי ההחלטות במשרדים השונים ובכנסת. נעשו גם מאמצים מסוימים לעודד מספר בוגרים להיות מעורבים יותר בתוכנית ובוועדת ההיגוי. חלק זה אינו בעל משקל גדול בהפעלת התוכנית ונתחוויר כי לפחות בשלב זה לא עלה יפה.

שירות עבור צעירים בקהילה ("אקסטריניים")

חלק זה של התוכנית התפתח במהלך הפעלת המיזם ונבע מתוך היענות לצרכים ולהתפתחויות בפועל והוא מיועד לצעירים שצרכיהם אינם כוללים את מקום המגורים במסגרת המיזם. הסיבות לעובדה שאין צורך במגורים הן שונות ומגוונות, כגון; הצעירים יכולים לגור במסגרת המשפחה או במסגרת עצמאית, הצעירים שמסיבות שונות העדיפו לא להשתלב במסגרות המגורים ואחרים שסיימו את שהותם בדירות והליווי הוא חלק מתהליך הדרגתי של יציאה לחיים עצמאיים.

הרציונאל שעומד בבסיס פיתוח חלק זה של המיזם הוא שהשגת מידע על אפשרויות הפתוחות בפני הצעירים, על השירותים הקיימים ועל הדרך למצות את הזכויות הוא משימה לא פשוטה מחמת מורכבותם של השירותים והקושי בנגישות אליהם. הליווי משלב מתן מידע עם פעילויות של תיווך וסגור בעניינם של הצעירים מול השירותים והסוכנויות בקהילה, ובמקרים מסוימים אף פגישות יעוץ אישיות לפרק זמן מסוים.

המחקר לא בחן את הצעירים שהיו בטיפול בחלק זה של התוכנית. עם זאת, בדוח הנוכחי אנו דנים גם בשירות לצעירים בקהילה, כחלק ממגוון השירותים הנחוצים לצעירים בוגרי מסגרות השמה.

”תוכנית כישורי חיים”

אוכלוסיית היעד של תוכנית כישורי חיים הינה צעירים במסגרות השמה עוד לפני צאתם מהמסגרת. המטרה הייתה לעצב תוכנית, המיועדת לקדם כישורי חיים של הצעירים עוד בהיותם במסגרת ההשמה כדי להגביר את יכולותיהם לתפקד באופן עצמאי כאשר ייצאו לחיי קהילה. השיקול בהפעלת התוכנית היא העובדה שבתחומים מסוימים לצעירים אלו הם בעלי כישורי חיים הפחותים, בדרך כלל, בהשוואה לצעירים המתחנכים במסגרת המשפחה, הן בשל הרקע הקשה שממנו הגיעו והן מפאת העובדה ששהו שנים לא מועטות במסגרות מוסדיות, בהן לא היו להם מספיק הזדמנויות לרכוש חלק מהכישורים. ייתרה מזו, קיימות עדויות לכך, שצעירים המתגוררים במסגרת המשפחה זוכים לתהליך מעבר לבגרות שהוא איטי והדרגתי יותר מזה הנדרש מצעירים במסגרות השמה. לפיכך, יש צורך חיוני להשקיע משאבים בצעירים בעת היותם במסגרות השמה על מנת להכניס בצורה טובה יותר להתמודדות עם אתגרי החיים.

חלק זה של המיזם התמקד בהכנת תדריך, המיועד לסייע להקניית מיומנויות חיים בקרב צעירים השוהים בפנימיות. במהלך המחקר נכתב תדריך. התדריך נבחן באופן ניסיוני במספר מקומות, לווה בסדנה לאנשי המקצוע שעשו שימוש בתדריך או בחלקו, והוכנה גרסה שלו, המיועדת לקדם כישורי חיים אצל צעירים במסגרות של פנימייה.

התוכנית הייתה מיועדת לקהל יעד שונה מזה של חלקיו האחרים של המיזם (צעירים עוד לפני יציאתם מהפנימייה) והתמקדה ביצירת תדריך ולא בהטמעתו בפועל. לכן, היה מקום להערכה באמצעים שונים מאשר ההערכה של שאר חלקי המיזם. במסגרת דוח זה לא נציג את ממצאי ההערכה של פיתוח התוכנית לכישורי חיים. דוח הערכה מפורט מופיע אצל בנבנישתי (2008).

הרקע למחקר ההערכה הנוכחי

”הקרן למפעלים מיוחדים” במוסד לביטוח הלאומי, שהיא שותפה למיזם, מקיימת הערכה על כל אחת מהתוכניות שהיא מממנת. מחקר ההערכה הנוכחי התבצע ע”י צוות **מקצועת המחקר: בריאות נפש ורווחה של ילדים ובני נוער**, מבית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית באוניברסיטה העברית, בראשותו של רמי בנבנישתי. בהמשך עבר בנבנישתי לבית הספר לעבודה סוציאלית ע”ש לואיס וגבי וייספלד באוניברסיטת בר אילן. רכזת המחקר הייתה גב’ אלכסנדרה מגנוס.

מטרות ההערכה היו:

- א. לתאר בצורה שיטתית וביקורתית את מאפייני הצעירים שהשתתפו בתוכנית, את ההתערבויות שהופעלו ואת השפעת התוכנית;
- ב. לספק משוב בתקופה של הפעלת תהליך הערכה לשם סיוע בקבלת החלטות, הנוגעות להפעלת התוכנית;
- ג. להגיש המלצות בנושא הפעלה עתידית של תוכניות אלה והדומות להן.

שיטת המחקר

מבוא

המחקר הנוכחי התייחס למיזם כאל תוכנית ניסיונית וכאל פיילוט בממדים מוגבלים, לקראת פיתוח מערכת שירותים, שתיתן מענה לצרכיהם של כלל הבוגרים במסגרות השמה חוץ-ביתיות, היוצאים לחיים עצמאיים. על בסיס התייחסות זו, המחקר לא הסתפק בבדיקה השאלה האם יוזמי התוכנית עומדים במשימות וביעדים שאותם הציגו בהצעתם המקורית, אלא מציב סוגיות נרחבות יותר. לכן, אנו מזהים, בין היתר, כי התוכנית המוצעת אינה מהווה מענה עבור קבוצות מסוימות, למרות העובדה שהתוכנית במקורה לא יועדה לקבוצות אלו (כגון בני מיעוטים), ומתייחסת לצרכים ולהתערבויות שלא תוכננו מראש, שהצורך בהם התברר במהלך התוכנית ומתוך ניתוח שירותים דומים בארצות אחרות.

השלכה נוספת של תפיסה זו היא שחלק נכבד מההערכה המעצבת ומדוחות הביניים הוקדש לשאלות של "שרידות התוכנית" ולמהלכים הנדרשים כדי שהיא תהפוך למערכת שירותים, שתתן מענה מתמשך לצעירים בוגרי מסגרות השמה חוץ-ביתיות.

אחת ממטרות המחקר היא לתאר ולהעריך את השפעתה של התוכנית על הצעירים. כפי שנציין בהמשך, יש להכיר במגבלותיו של המחקר הנוכחי בניסיון לקשור בין מצבם של הצעירים לבין השפעתה של התוכנית עליהם, מה עוד שמדובר בתוצאות ביניים ובטווח הקצר מאוד בלבד. שאלה מורכבת אף יותר, שהוצגה על ידי ועדת ההיגוי, הייתה: האם יש הבדלים בתוצאות המתקבלות על ידי "מודלים" שונים של התערבות, כגון בין התוצאות עבור צעירים, שהיו חלק מהמודל התוך פנימייתי לעומת פתרונות דיור אזוריים בפנימייה או דירות בקהילה.

כבר בשלב תכנון המחקר היה ברור שיהיה קשה לתת מענה לשאלות אלו בשל מגבלותיו של מערך המחקר. בהמשך, מצאנו שהשוואה בין המודלים הייתה בעייתית ביותר, בין היתר עקב העובדה שנתגלו הבדלים רבים בין המקומות השונים במספר רב של ממדים ולא רק בין המודלים של ההתערבות שבהם נעשה שימוש. לדוגמה, המודל התוך פנימייתי בדולב נועד עבור צעירות דתיות בלבד, וקשה לשייך את ההבדלים בתוצאותיו בהשוואה לתוצאות של המודל האזורי בניר העמק שנועד לצעירים, רק להבדל בין המודלים של הפנימייה כבית לעומת המודל האזורי. יש להוסיף לכך גם כי המספר הקטן של הקבוצות השונות מנע אפשרות להשתמש בכלים סטטיסטיים לשליטה על ההבדלים בין הצעירים שהגיעו למקומות השונים.

למרות המגבלות הרציניות, עשינו מאמץ לבדיקה חוקרת (exploratory) של ההבדלים בין המודלים השונים בכל הסוגיות שבחנו. נזכיר ונדגיש שיש להתייחס לממצאי בדיקה זו בזהירות רבה.

המחקר משלב גישות ושיטות של הערכה מעצבת ושל הערכה מסכמת. המטרות של **ההערכה המעצבת** הן לתאר בצורה שיטתית וביקורתית את מאפייני התוכנית בדרך שתקדם את תהליכי עיצובה של התוכנית. המחקר נועד לספק משוב חוזר במהלך הפעלת התוכנית לשם הסיוע בקבלת החלטות הנוגעות להפעלת התוכנית וכן לשינויים ולהתאמות הנדרשים במהלך הפעלתה, כדי לשפר אותה ולהתמודד עם אתגרים המתגלים במהלך יישומה. המשובים החוזרים שנתקבלו מהמעריכים הועברו למשתתפים בתוכנית בדרכים פורמאליות ובלתי פורמאליות.

- א. במסגרת ההערכה הוגשו מספר דוחות ביניים (דצמבר 2006, יוני 2007, דצמבר 2007). כל אחד מהדוחות התמקד במספר סוגיות שנדונו במסגרת ועדת ההיגוי.
- ב. באינטראקציות תכופות עם הגורמים השונים המעורבים בתוכנית הוצגו מסקנות ביניים וסוגיות שזוהו על ידי המעריכים. המשוב זיהה תחומים, אשר נזקקו לשיפור ולכן הייתה לו השפעה על תהליכי הפיתוח של התוכנית.

במחקר קיימים גם מרכיבים של **הערכה מסכמת**, שנועדה לבחון אם התוכנית השיגה את מטרותיה בכל הנוגע לצעירים שהשתתפו בה. במסגרת זאת עקבנו אחר מצבו של כל אחד מהצעירים במהלך שהותו בתוכנית, ובמקרים שבהם זה היה רלוונטי ואפשרי, גם לאחר שסיים את השתתפותו. חלק זה של המחקר מוגבל ביכולתו לקשור בין ההשתתפות בתוכנית לבין השינויים במצבם של הצעירים, בעיקר עקב מערך המחקר, אשר אינו כולל קבוצת ביקורת. כמו-כן, יש לזכור שהמחקר בחן רק תקופת זמן קצרה יחסית, וסביר שחלק חשוב מהתוצאות, שאליהן יגיעו הצעירים, יתרחש רק מספר שנים לאחר ההשתתפות בתוכנית.

מעריך ושיטות לאיסוף נתונים

באופן כללי, שיטת המחקר התבטאה באיסוף נתונים בפרקי זמן קצובים בהתאם לצרכי המחקר. מערך המחקר כלל איסוף נתונים של כל אחד מן הצעירים ומלוויהם בפרקי זמן של כשלושה חודשים. לגבי צעירים שסיימו את השתתפותם בתוכנית (סיום מתוכנן, עזיבה לא מתוכננת, הרחקה מהתוכנית) נעשה מאמץ לראיין אותם גם לאחר העזיבה. בדוח זה נציג ממצאים שהתקבלו מהצעירים ומהמלווים בשלוש נקודות זמן עיקריות.

חשוב להדגיש, כי מפאת מגבלות המחקר יש לפרש את ההבדלים בין ראיונות שנערכו בנקודת הזמן הראשונה לשנייה ולשלישית בזהירות רבה כי יש בלבול וערבוב בין מספר גורמים; ההשפעה של זמן שהות בתוכנית של הצעיר, ההתפתחויות בתוכנית עצמה שהשתנתה עם הזמן, וגם נשירה סלקטיבית. במילים אחרות, ייתכן, שהצעירים אותם לא ראינו בנקודות הזמן השנייה והשלישית היו נותנים לנו זווית ראייה שונה. סביר להניח, שההערכות של חלקם, לפחות, היו פחות חיוביות משל אלו שהצלחנו לראיין.

נפרט להלן את השיטות השונות לאיסוף נתונים בהם נקטנו.

א. ראיונות עומק מובנים למחצה :

1. עם מעצבי מדיניות

ערכנו מספר רב של ראיונות עם מעצבי מדיניות, מקבלי החלטות ואנשי מפתח בשירותים הרלוונטיים- חלקם רואיינו מספר פעמים. חלק ניכר מראיונות אלו נערכו פנים אל פנים, חלק קטן יותר נעשה בטלפון. לקראת סיום ההערכה, חלק מהראיונות נעשו בדרך של מתן שאלונים פתוחים למחצה, אותם מלאו הגופים המרואיינים. בעמותת ילדים בסיכוי – המועצה לילד החוסה ראינו את פרופ' שמעון שפירו, גב' איריס זילכה וגברת חמוטל גורדון-שמיר; בביטוח לאומי את הגברת שרית בייץ-מוראי ואת הגברת דבורה-חיה יוסף; במשרד הרווחה ראינו את מר מוטי וינטר, מר בנצי בראנץ, מר צביקה הויזליך, גב' שלוה לייבוביץ, גב' יעל הרמל, גב' שרה אשכנזי, גב' טלי יוגב, מר עמנואל קראוס (שירות צעירים); במינהל לחינוך התיישבותי קיימנו ראיונות עם דר' עמנואל גרופר וגב' נתמר הילל; באשלים את מר שחר שומן, מר איציק זהבי; בתב"ת את גב' עינת מסטרמן, מר אריה חביב, גב' אוסנת אלנתן, ומר חיים פוזנר; במשרד החינוך את הגב' חנה שדמי וגב' אלה אלגרסי; בקרן גנדיר את הגברת רונית עמית; בצה"ל את מפקד המרכז לשירות הפרט סא"ל שולי אייל וצוותו.

2. עם אנשי השירות הישיר

ערכנו ראיונות עם כל המנהלים של הפנימיות הרלוונטיות למחקר, עם העובדות הסוציאליות וכן עם המלווים בכל הדירות, חלקם יותר מפעם אחת. בחזרה ראינו את המלווה מר ערן ברטוב; בחולון את המלווים הילה כהן, עזר טל (המלווה הקודם) וגלית סעידאן; בפנימיית 'אהבה' את מנהל הפנימייה מר יואב אפלבוים, וגב' אפרת אמיר (העו"ס הקודמת) ורונית פורת (עו"ס הנוכחית); בעפולה את המלווה הקודם מר ארי בלטר, את מר יוסי גושן מנכ"ל ניר העמק, מוטי נתנאל מנהל הפנימייה ומר דודו אליהו, מדריך האחראי לדירות; בדולב את המנהל מר אילן ביטון, נעמה גבאי (העו"ס הקודמת) ואפרת פישמן (העו"ס הנוכחית); בחוות הנוער הציוני את מר פיני כהן מנכ"ל חוות הנוער הציוני ומר דני חיים מנהל הפנימייה; בבית הילד את מנהלת הפנימייה גב' ברכה ברגר.

ב. תצפיות משתתפות

1. ערכנו תצפיות משתתפות בכל המקומות בהן בוצעה התוכנית (מלבד ב"אהבה" ובדירה החדשה בקרית ביאליק, שנפתחה בשלבים האחרונים של המחקר). בתצפיות אלו נכחנו בדירה, ראינו את המבנה והחדרים, שוחחנו שיחה חופשית עם הצעירים והמלווים, וצפינו בפעילות השגרתית שלהם, כגון ארוחת ערב, ובאינטראקציות בין הצעירים בינם לבין עצמם, וביניהם לבין המלווה.

2. ערכנו תצפיות משתתפות במפגשים שונים. נציג מצוות המחקר השתתף בכל אחת משיבות ועדת ההיגוי של המיזם. כמו-כן, צפינו, בין היתר, ביום שנועד למיון מועמדים ומפגש הדרכה בנושא של כישורי חיים.

ג. שאלונים מובנים :

1. למלווים: המלווים התבקשו למלא שאלונים מובנים עבור כל אחד מהצעירים שהשתתף בתוכנית. בסך הכל היו ארבעה סוגים של שאלונים, כל אחד מיועד לנקודת זמן אחרת בתהליך (ראו נספח כלי המחקר).

2. ראיונות טלפוניים מובנים עם הצעירים: כל אחד מהצעירים רואיין במספר נקודות זמן במהלך השתתפותו בתוכנית ובמקרים הרלוונטיים, מייד בתום ההשתתפות. כמעט כל הראיונות נערכו טלפונית. הראיונות כללו שאלות סגורות ופתוחות. בסך הכל היו ארבע גרסאות של הראיונות, כל אחת מיועדת לשלב אחר של ההשתתפות בתוכנית (ראו נספח כלי המחקר).

בסך הכל במחקר נטלו חלק 77 משתתפים. בנקודת הזמן הראשונה, ברוב המקרים (65, 84.4%) קבלנו שתי זוויות ראייה על כל צעיר (הצעיר עצמו והמלווה), אך בחלק מהמקרים היה לנו ראיון רק עם הצעיר עצמו (4) או רק עם המלווה שדיווח על הצעיר (8).

לוח 1: בסיס הנתונים להערכת מיזם גשר

אחרי עזיבה N= 36			III N= 21		II N= 57		I N= 77		יישוב
מלווים	צעירים II	צעירים I	מלווים	צעירים	מלווים	צעירים	מלווים	צעירים	
10	5	9	5	4	15	² 15	19	20	עפולה
4	0	1	1	0	6	2	9	6	דולב
5	2	5	5	4	7	7	8	9	חדרה
10	3	8	4	4	16	11	24	22	חולון
7	0	2	6	5	9	7	13	¹ 12	אהבה
36	10	25	21	17	53	42	73	69	סה"כ

1. כולל שני צעירים בדירה בקריית ביאליק

2. שני צעירים עברו מעפולה לקריית ביאליק ורואיינו שם בנקודת הזמן השנייה

הממצאים המוצגים בשלושה פרקים: מאפייני הצעירים, תהליך ההתערבות והתוצאות. יש לציין כי חלוקה זו אינה חד-משמעית וקשה לעתים להפריד בין תיאור המאפיינים וההתערבות לבין התוצאות של אותה ההתערבות. בכל אחד מהנושאים הבאנו את זוויות הראייה של המלווים ושל הצעירים עצמם, בשלוש נקודות זמן בהן קבלנו מהם מידע. הלוחות וציטוטים נבחרים מופיעים בדוח המחקר המפורט (בבנישתי, 2008). מביאים ציטוטים נבחרים מדברי הצעירים בתגובה לשאלותינו.

מאפייני הצעירים המשתתפים

פרטי רקע אישי ומשפחתי

מתוך 69 הצעירים שראיינו, 52 (75.4%) היו בנות, ומ-73 הדיווחים שקיבלנו מהמלווים 54 היו על בנות (74.0%). גילאי הצעירים, כפי שדיווחו על ידי המלווים, נעו בין גיל 24 (שני צעירים) לגיל 17. מקרב הצעירים שגילם קרוב ל-18 (החציון היה גיל 20), 44 (60.3%) מתוכם הם ילידי הארץ, ו-20 (27.4%) ילידי חבר העמים (לשעבר). מדיווחי המלווים, לגבי 60 מהצעירים, עולה כי החציון של תקופת שהותם במסגרות השמה קודמות היה בין חמש לשש שנים.

בחלקים הבאים נתאר את משפחת הצעיר לפי המידע המצוי בידי המלווים. המטרה המרכזית של תיאור זה היא להבין עד כמה הצעירים המגיעים לתוכנית הם חסרי תמיכה משפחתית, כפי שמוגדרת אוכלוסיית היעד של התוכנית. בקשנו מהמלווים את מירב המידע על הורי הצעירים.

מהנתונים עולה, שהצעירים הגיעו ממשפחות אשר ברובן אינן שלמות, כרבע מהצעירים הם יתומים מאם. פחות משליש מההורים תוארו כבעלי תפקוד תקין, רוב האמהות מתמודדות עם בעיות כלכליות, וכמו-כן לחלק מההורים סובלים מבעיות בריאות. כרבע מהאמהות הפגינו יחס חיובי לצעיר, לעומת כ-16% מהאבות. על פחות מעשרה אחוז מההורים נאמר שהם מפגינים יחס אוהב (9.6% מצד האמהות ו-5.5% בלבד מצד האבות). בבדיקה נוספת של תמונת המצב המשפחתית (שני ההורים ביחד) עולה שנדירים יחסית המצבים שבהם הצעיר פוגש גישה חיובית או שלילית מצד שני ההורים. להערכתנו, קשה להסתמך על תמונת המצב המתקבלת מהערכות אלו כתשתית להערכה לגבי העורף המשפחתי, משום שהמלווים לא ענו על כל השאלות ושיעור המידע החסר רב למדי: ברבע מהמקרים, לערך, לא נתקבל מידע רלוונטי על האב וביותר משליש - על האם, כולל כמובן מצבים שבהם האם או האב נפטרו.

מיפוי הסביבה של המשתתף בעת כניסתו לתוכנית

בקשנו מהמלווים שיאפיינו את סביבתו של המשתתף, כפי שהיה ידוע להם בנקודת הזמן הראשונה. מצאנו שלאבות יש תפקיד מועט, יחסית, בחיי הצעירים, הן כמקור לתמיכה והן כמקור ללחץ, פחות ממחצית (47.8%) צוינו כגורם משמעותי בחיי הצעיר, לפחות ברמה מסוימת. לאמהות תפקיד יותר מרכזי מאשר לאבות (57.8% מתוארות כגורם משמעותי לפחות ברמה מסוימת), אך נראה שהן גורמות ללחץ ולקשיים רגשיים, יותר משהן מציעות תמיכה. להערכת המלווים לאחאים ולבני המשפחה המורחבת יש מקום מרכזי יותר אפילו מהאם, ועבור יותר צעירים הם נתפסים כמקור תמיכה חיובי וכמודל לחיקוי יותר מהאם וגורמים לקשיים וללחץ פחות ממנה.

מצאנו שיש רק שני צעירים שהמלווים העריכו שהאב או האם מציעים להם מסגרת מגורים נורמטיבית במידה רבה. בנוסף, הם העריכו שאח או המשפחה המורחבת יכולים להציע מסגרת

מגורים נורמטיבית לצעיר נוסף, שהוריו אינם יכולים להציע. לגבי עוד שני צעירים, ההערכה הייתה שהמשפחה המורחבת מציעה להם מסגרת מגורים במידה מסוימת.

הפנייה לתוכנית

לדברי הצעירים, שני שלישים מהם הגיעו ישירות מפנימייה או מכפר נוער, ארבע צעירות הגיעו ממשפחות אומנה, כ-16% הגיעו מביתם או מבית קרוביהם לאחר שהות בפנימייה, והשאר תיארו מסלולי חיים אחרים (כגון חיילים בודדים בצבא שגרו לבד או בשכירות עם חבר). יש לציין, כי התיאור של המלווים את המקום שממנו הגיעו הצעירים אינו זהה לחלוטין לתיאורים של הצעירים. לפי המלווים 50 צעירים (72.5%) הגיעו מפנימיות וששה מאומנה (8.7%). ייתכן שהשאלה הובנה מעט אחרת על ידי הצעירים בהשוואה למלווים, באשר למסגרת הזמן שבה מדובר. לדברי הצעירים ההפניה נעשתה על ידי עובד סוציאלי (34.8%) או על ידי מסגרת ההשמה הקודמת (23.2%). כמו-כן, כחמישית הופנו על ידי נציג של הפרויקט (20.3%).

שאלנו את הצעירים המשתתפים בראיון האם הם רצו להצטרף לתוכנית שהוצעה להם והאם היו להם אלטרנטיבות? כמחציתם (50.7%) השיבו שהייתה להם אלטרנטיבה. מרביתם ענו שרצו להצטרף לתוכנית ובחרו בה מרצון (85.5%). הצעירים תיארו מספר רב של היבטים חיוביים של התוכנית אשר הניעו את רצונם להשתתף בה (ראה פירוט בנספח).

מצב ותפקוד בעת הכניסה לתוכנית

בקשנו מהמלווים שיתארו את המצב ואת התפקוד של הצעירים בעת כניסתם לתוכנית. מהדיווח עולה שמצבם הבריאותי של רוב הצעירים תקין, לחמישית (20.5%) יש בעיות בריאות קלות, אך 38.4% זוהו כבעלי קשיים רגשיים ועוד 6.9% הוגדרו כסובלים מבעיות נפשיות. ארבעה מתוכם נזקקו לעתים לתרופות פסיכיאטריות ושניים משתמשים בתרופות באופן קבוע. לדברי המלווים, שלוש מהצעירות שהו או אושפזו במסגרות פסיכיאטריות.

באשר לרקע השכלתי ותעסוקתי עוד לפני הכניסה לתוכנית, המלווים דיווחו על 13 צעירים (19.7%) שהתחנכו בחינוך המיוחד, על 20 (29.0%) צוין שיש להם תעודת בגרות מלאה ולעוד 21 יש תעודת בגרות חלקית (34.8%). רק לארבעה יש תעודת מקצוע. לפי דברי המלווים כמחצית עבדו בעבר באופן מזדמן ועוד כחמישית עבדו באופן קבוע, אך פרק הזמן שבו עבדו היה קצר ביותר והחציון היה פחות משלושה חודשים. מידע בתחום זה קיבלנו גם באמצעות ראיונות עם הצעירים בתקופה הראשונה שלאחר כניסתם לדירה. כ-60% מהם אמרו שעבדו בעבר. העבודות שעסקו בהן הצעירים היו בעיקר עבודות זמניות ופשוטות כגון: מלצרות, עבודה בתחנות דלק, עבודות במפעל, שירותי מזון מהיר, תפקידי אבטחה, מספרה וחקלאות. מספר קטן מאוד של צעירים עבדו בעבודות שהיו קבועות ובתחום בו התכוונו חשבו להמשיך בו בעתיד. למשל: קלדנות עבור שופטים במשרד המשפטים, חברת תנובה, מספרה וגן ילדים.

על פי דיווחי המלווים מעל ל- 41% מהצעירים שירתו שירות צבאי או שירות לאומי, 27.5% היו בשירות צבאי בעת הדיווח הראשון עליהם במסגרת השהות, ושיעור דומה (25%) היו לפני שירות. רק לחמישה מהמשתתפים היה פטור (ארבע מתוכם צעירות) ואחד שירת שירות חלקי.

חקרנו שורה של התנהגויות לא נורמטיביות. המלווים אמרו שלארבעה צעירים היו הרשעות פליליות בעבר והם שהו בכלא, תשעה (12.5%) היו מעורבים בפעילות עבריינית בעבר וארבעה עשר (19.2%) היו בעבר מעורבים לעתים בקטטות אלימות. כרבע מהצעירים שעליהם דיווחו המלווים צרכו אלכוהול בעבר, מתוכם חמישה (6.8%) לעתים תכופות או סובלים בעיית התמכרות. על שבעה צעירים (9.7%) נאמר שהשתמשו לעתים בסמים קלים ועל אחד שהשתמש בעבר בסמים קשים. על רבע מהצעירים (25.0%) נאמר שבעבר היו מעורבים בבריחות ובשוטטות, ועל ששה עשר (24.2%), שלוש עשרה צעירות, צוינו כסובלות מבעיות בתפקוד מיני, כגון "תקופות של התנהגות מינית בלתי אחראית". בהשוואה לפי מגדר, לא נמצאו הבדלים מובהקים במאפייני הרקע של הצעירים.

ניתן לסכם חלק זה בהערכה שהמדובר בצעירים שהתפקוד שלהם אמנם לא היה נטול קשיים, אך לא מדובר בקבוצה בעלת מאפיינים קשים של בעיות פסיכיאטריות, התמכרויות וכד'.

אחת המטרות של התוכנית היא לחזק את מיומנויות החיים אצל הצעירים ולהקנות כישורים רלוונטיים לחיים עצמאיים. אי לזאת, שאלנו את הצעירים על ההערכות שלהם בתחום זה. מהממצאים עולה, כי ברוב התחומים רובם בטוחים, או לפחות מניחים, כי הם רכשו מיומנויות המאפשרות להם להתמודד עם האתגרים השונים שהחיים מציבים בפניהם. התחומים שמספר הצעירים הבטוחים ביכולותיהם היה קטן יותר היו התחומים של חיפוש דירה באופן יעיל וחתומה על חוזה לשכירת דירה. גם בנושא של חיפוש עבודה וניהול תקציב היו מספר צעירים שחשו שהם אינם בטוחים ביכולותיהם.

כ-84% מהצעירים הצהירו כי הם בטוחים ביכולותיהם לקבל תעודת בגרות מלאה ו-63.8% סברו כי יוכלו להשתלב במסגרת לימודית, כמו מכללה או אוניברסיטה. אולם, מהראיונות התרשמנו, שאין בסיס מוצק להערכות אלו. לדוגמא, כמעט כל הצעירים ללא תעודת בגרות ענו שהם בטוחים שהם יוכלו לקבל תעודת בגרות מלאה ומעל לשלושה רבעים מהם היו בטוחים שיוכלו ללמוד במסגרת של לימודים גבוהים.

במקביל להערכות הצעירים את כישורי החיים שלהם בקשנו מהמלווים שיעריכו את כוחות הנפש שיש לצעירים ואת כישורי החיים שלהם. מהממצאים ניתן להתרשם שהמלווים מזהים כוחות אצל רבים מהצעירים. המאפיינים שנמצאו שכיחים יותר אצל הצעירים היו היכולת ליצירת קשרים בינאישיים טובים, הנכונות והיכולת לעבודה קשה והיכולת התמודדות טובה. יכולת ההתמדה הייתה מעט פחות שכיחה - פחות משני שלישי מהצעירים הוערכו כבעלי יכולת זאת. גם כישרונות בתחומים

של תבונת הכפיים והתחום האומנותי היו פחות שכיחים. רק לגבי שני צעירים לא זיהו המלווים כוחות ולגבי כמחציתם זיהו לפחות ארבעה תחומי חוזק.

בהמשך שאלנו את המלווים לגבי הערכת כישורי החיים של הצעירים והשתמשנו בשאלון דומה לזה, שעליו ענו הצעירים לשם ההשוואה. מבחינת ההערכות של המלווים עולים מספר תחומים, שבהם נראה שלמרבית הצעירים יש מיומנויות ויכולות. בולטות ההערכות החיוביות באשר לתחום העבודה, ובעיקר בכל האמור למיומנויות של דיוק והתמדה, אחריות, נכונות להשקיע מאמץ ואף קבלת סמכות ומשמעת ויכולת לעבוד בצוות. לדוגמה, רק לגבי צעיר אחד (2.7%) אמר המלווה שהוא בטוח שאינו מסוגל למאמץ עקבי להשתלב בעבודה. כמו-כן, יש למלווים הערכות חיוביות בתחום ההימנעות מהתנהגויות בלתי נורמטיביות, כגון הימנעות מהתנהגות אלימה, משימוש באלכוהול ובסמים וממעורבות בפלילים. למשל, רק על צעיר אחד אמרו המלווים שאינם בטוחים אם יוכל להימנע מהתנהגות אלימה ועל עוד צעיר שלא יוכל להימנע מהסתבכות עם החוק.

תמונה מורכבת יותר עולה בכל הנוגע לתכנון תקציב ריאלי ולניהולו, תוך שימוש אחראי בכרטיס אשראי והימנעות מקניות אימפולסיביות ומכניסה לחובות. כאן, ניתן להיווכח כי המלווים חושבים שלחלק ניכר מהצעירים אין מיומנויות כאלה. למשל; המלווים סבורים כי רק כ-18% מהצעירים יוכלו לתכנן תקציב ריאלי ולעמוד בו, לכ-25% מתוכם שיש היכולת להימנע מקניות אימפולסיביות ומכניסה לחובות, וכ-29% מהם יוכלו להשתמש בכרטיס האשראי באופן אחראי ולהימנע מקניות אימפולסיביות.

נראה, כי למלווים יש הערכה חיובית לגבי הכישורים הבינאישיים של רוב הצעירים ולגבי כ-78% מהם המלווים מניחים או בטוחים יש היכולת ליצור קשרים עם חברים ולהימנע מיחסים עם חברים בעלי השפעה שלילית.

אולם, יש סימנים שהמלווים אינם בטוחים ביכולתם של הצעירים ליצור קשרים יציבים עם בני המין השני ולהקים משפחה חיובית ויציבה. למשל, המלווים מעריכים כי ל-48% מהצעירים יש את היכולת להקים משפחה חיובית ויציבה, כ-30% אין את היכולת ליצור קשרים יציבים עם בן המין השני, ואילו כחמישית מהם נעדרת היכולת להקפיד על מין בטוח.

בנושא הלימודים, המלווים מעריכים כי כשליש מהצעירים מסוגלים לקבל תעודת בגרות מלאה, אך רק 12.7% מקרבם יוכלו להשתלב במכללה או אוניברסיטה. עם זאת, המלווים מעריכים שכשלושה רבעים (77.8%) הם בעלי יכולת ללמוד מקצוע במסגרת לימודים רשמית.

סיכמנו את ההערכות של המלווים והצעירים בתחומים השונים בעזרת מדד היכולת בכל אחד מהתחומים שנבדקו והשווינו בין הערכות הצעירים לאלו של המלווים.

לוח 2: ממוצעים וסטיות תקן של מדדי המיומנות מזוויות הראיה של הצעירים ושל המלווים,

בנקודת הזמן הראשונה והמתאם ביניהם

מתאם	מלווים		צעירים		
	ס.ת	ממוצע	ס.ת	ממוצע	
***0.42	0.80	2.24	0.67	1.43***	לימודים
0.16	0.66	1.79	0.69	1.43***	צבא
0.12	0.60	1.82	0.29	1.23***	עבודה
0.16	0.52	1.84	0.44	1.53***	דיוור
0.12	0.76	2.14	0.64	1.57***	כספים
0.23	0.56	2.03	0.40	1.25***	בינאישי
0.26	0.50	1.44	0.13	1.05***	התנהגויות סיכון

סולם: 1 = בטוח שכן 2 = חושב שכן 3 = חושב שלא 4 = בטוח שלא
 גודל מדגם עבור צעירים 58-65 ועבור מלווים 67-73 (מלבד צבא N = 52)
 *** p < .001

מהממצאים ניתן להיווכח, בבירור, כי קיימים פערים רבים ועקביים בין ההערכות של הצעירים לאלו של המלווים. בכל אחד מהתחומים ההבדל בין ממוצעי ההערכות של המשתתפים לאלו של המלווים מובהק ברמה של $p < .001$. בכל התחומים לצעירים יש הערכה חיובית יותר, באופן מובהק, בהשוואה למלווים באשר למיומנות החיים. ההבדלים בולטים במיוחד בכל הקשור להערכות בתחום החינוך והיחסים הבינאישיים. בבדיקת ההסכמה בין כל צעיר למלווה שלו לגבי הערכת המיומנויות מצאנו כי רק בתחום ההערכה של יכולות החינוך היה מתאם מובהק ביניהם. בכל שאר התחומים המתאמים היו נמוכים או נמוכים מאוד ולא טיפוסיים.

בחנו האם יש הבדלים בין הערכת היכולות והמיומנויות של צעירים לעומת אלו של הצעירות, הן מזווית הראייה של הצעירים והן מזו של המלווים. מצאנו דמיון רב בהערכות.

מאפייני תהליך ההתערבות

התוכניות, הציפיות והמציאות של הצעירים בלימודים, בצבא ובעבודה

מטרת השאלות שלנו בתחום זה הייתה לבחון שלושה היבטים: את אופי ההתערבויות, שנעשו עם הצעירים, את ההערכה של התערבויות אלו מזווית ראייתם וגם את הישגיהם בתחומים אלו.

לימודים

בראיון הראשון נשאלו הצעירים אם יש להם תוכניות בתחום הלימודים. רבים הביעו רצון להמשיך ללמוד, 24.6% מהם רצו להשלים בגרויות או להתכונן לפסיכומטרי, 30.4% התעניינו בלימודים גבוהים ו-17.4% רצו ללמוד בקורס מקצועי, 8 צעירים (11.6%) ציינו שכרגע אינם חושבים כלל על לימודים; שלושה מתוכם לפני שירות, אחד משרת שירות צבאי ושתיים בשירות לאומי. בבדיקות שערכנו לגבי כל הסוגיות הנוגעות ללימודים לא מצאנו הבדלים עקביים או מובהקים בין בנים לבנות.

לצעירים עדיין יש תוכניות להמשיך לימודים בעתיד: בנקודת הזמן השנייה השיעור היה מעל ל-80% ובשלישית מעל ל-70%. בבדיקה נוספת שערכנו מצאנו שיש הבדלים מסוימים בתוכניות ללימודי ההמשך, בין מי המשרתים בצבא לבין האחרים. בעוד שכמחצית הצעירים, בכל אחת מהקבוצות, תכננו ללמוד לימודים אקדמיים, הרי בקרב מי שאינם משרתים בלטה העובדה שאיש מהם לא ציין שאינו יודע מה התוכניות שלו בתחום זה (לעומת כ-16% בקרב המשרתים). בנוסף, ארבעה מתוך העשרה שאינם משרתים ציינו כי להם תוכניות ללימודים מקצועיים (שיעור גבוה של 40% לעומת כ-6% בקרב המשרתים).

בראיון השני והשלישי שאלנו את הצעירים אם הם כבר לומדים. בראיונות הנוספים מצאנו כי למרות התוכניות שתכננו, שיעור נכבד מהם (61.9%) לא היה בסטאטוס של לומד בעת הראיונות. אולם, מהממצאים עולה ששיעור מי שאינם לומדים גבוה רק בקרב מי שבעת הראיון היו בשירות לאומי/צבאי פעיל; רק ארבעה שלא היו באותה התקופה בשירות צבאי/לאומי – אחד מהם למד לקראת בגרות ופסיכומטרי ושלושת האחרים לכיוון מקצועי.

בחנו נושא זה גם מזווית ראייתם של המלווים. מדיווחיהם עולה כי שיעור ניכר של הצעירים היה מעורב בסוגים שונים של פעילויות לימודיות. בניתוח נוסף מצאנו שבנקודת הזמן השנייה 62.5% מהצעירים היו מעורבים בפעילות לימודית אחת לפחות ומעל למחצית ביותר מסוג פעילות אחת. מתוך 29 מהצעירים, שלגביהם לא צוינה פעילות לימודית, 20 היו בשירות צבאי/לאומי פעיל. בנקודת הזמן השלישית כשליש מהצעירים לא עסקו בפעילות לימודית, הגם שלא היו באותה עת בשירות צבאי/לאומי.

בראיון הראשון שאלנו את הצעירים אם הם חושבים שההשתתפות בתוכנית תעזור להם להגשים את שאיפותיהם בתחום הלימודים. רובם (79.8%) ענו כי הם חושבים שהתוכנית תעזור להם. בעיקר ציינו את הסיוע הכלכלי (44.9%), אך התייחסו גם למסרים המתקבלים מהצוות. הצעירים הנמצאים עתה במגרת לימודית דיווחו שהם מקבלים מורים פרטיים או מימון לקורסים להשלמת הבגרויות. בראיונות ההמשך שאלנו את הצעירים האם הם קיבלו עזרה בנושא הלימודים. מצאנו כי כל מי שאינו משרת קיבל עזרה בתחום הלימודים (9 במימון לימודים ואחד קיבל עידוד ותמיכה). המשכנו ושאלנו האם הם זקוקים לעזרה נוספת. מתברר שמקרב 42 המרואיינים, בנקודת הזמן השנייה, רק אחד זקוק לעזרה כלכלית ושניים זקוקים ליעוץ נוסף (סך הכל 92.9% לא היו זקוקים לעזרה נוספת). בנקודת הזמן השלישית, רק אחד מתוך 17 המרואיינים ציין שהוא זקוק לעזרה נוספת (כלכלית).

לסיכום, בולטת תחושתם של הצעירים שהתוכנית מעודדת השכלה ואף דוחפת אותם לכיוון זה. עם זאת, הצעירים עדיין אינם לומדים במסגרות אקדמיות, ואחדים לומדים במסגרת להשלמת בגרויות. אף-על-פי שרוב הצעירים דיווחו על שאיפות לרכוש השכלה גבוהה (ואף הרגישו שיש להם מסוגלות לכך) נראה שרובם אינם עושים צעדים מעשיים בכיוון זה.

צבא / שירות לאומי

לפי הנתונים שבידינו מסתבר כי 20.3% היו שירות צבאי בעת הראיון הראשון, 29.0% היו לפני שירות, 14.5% שירתו בעבר ו- כ-10% היו פטורים. בראיונות המשך עלה כי 32 מתוך 42 שהו בתוכנית במהלך שירותם הצבאי/לאומי בנקודת הזמן השנייה ואילו בנקודת הזמן השלישית 13 מתוך 17 היו במהלך שירות.

שאלנו את הצעירים המשרתים בצבא או בשירות לאומי אם התוכנית עוזרת להם במהלך השירות. רוב המשתתפים השיבו בחיוב. לטעמם, העזרה התבטאה בשני תחומים: התחום הטכני/מעשי והתחום הרגשי. בתחום הטכני, הצעירים דיווחו על עזרה מול גורמי הצבא, בעיקר בהשגת סטאטוס של חייל בודד, המאפשר קבלת זכויות והטבות רבות בשירות. כמו-כן, הם ציינו עזרה שהוענקה להם בסופי שבוע ובחופשות כמו ארוחות, כביסה ומשלוח חבילות אליהם במהלך השירות. בנוסף, הוזכרו גם הכנה לשירות הצבאי וקניית ציוד הדרוש לחייל. חיילים רבים גם דיווחו על עזרה ותמיכה נפשית במהלך השירות, כמו ביקורים בימי הורים, טלפונים לעידוד בתקופות קשות ושיחות תמיכה במהלך החופשות.

שאלנו את הצעירים אם התוכנית יכולה הייתה לעזור בדבר מה נוסף בתחום השירות הצבאי / לאומי. רובם השיבו בשלילה. הם טענו כי התוכנית עזרה בכל הצרכים שנתגלו. בראיונות העוקבים לא נמצאו צעירים שאמרו שהם זקוקים לעזרה נוספת.

תעסוקה

בראיון הראשון שאלנו את 69 הצעירים אם הם עובדים מאז שנכנסו לתוכנית; 42 (60.9%) השיבו בחיוב. רוב העבודות שבהן עסקו הצעירים בעת הראיונות הן עבודות פשוטות, שאינן דורשות השכלה או התמקצעות כלשהי. הצעירים הגדירו אותן כעבודות לצורך פרנסה, אך לא עבודות שבהן ירצו לעבוד בעתיד או עבודות שבהן אפשר להתקדם בצורה משמעותית. סוגי העבודות: מזון מהיר, מלצרות, קייטרינג, מפעל לבגדי ים, מפעל לפלסטיק, שמירה, קונדיטוריה, מכולת. מספר קטן מאוד של צעירים דיווחו שהם עובדים בעבודות בתחום הדורש התמקצעות, המעניין אותם או שירצו להמשיך בו בעתיד: ספרות, עבודה בחברת תנובה, תחום המחשבים ועבודה טיפולית.

בעת הראיון השני 13 (31.0%) ציינו שאינם עובדים, כולם היו במהלך השירות הצבאי/לאומי. בראיון השלישי היו ארבעה צעירים שלא היו בשירות צבאי/לאומי, שניים עבדו בעבודה זמנית ושניים בעבודה שהוגדרה מלאה ומספקת.

שאלנו את הצעירים מה הן תוכניותיהם שלהם לגבי מקצוע ועבודה בעתיד. היה מעניין להיווכח שרובם לא ידעו מה רצונם לעשות בעתיד. לחלק ניכר מהם היה כיוון כללי או רעיון למקצוע שניראה להם אטרקטיבי, אך לא תוכנית פעולה של ממש. רק לצעירים ספורים הייתה תוכנית ברורה בנושא העיסוק העתידי.

בנוסף, הייתה קבוצה של צעירים, אשר למרות רצונם לעסוק במקצוע, ניראה היה כי אינם מודעים לדרישות הלימודים וההתמקצעות הדרושים בכדי ללמוד או לעסוק במקצועות אלו. במהלך הראיון נעשה ניסיון לברר אם הם מבינים מה נדרש כדי ללמוד מקצועות אלו. מתשובותיהם התרשמנו שלא היה להם מושג ברור לגבי דרגת הקושי והמורכבות של כניסה למקצועות אלו. בדוח קודם הדגמנו את הפערים בין התוכניות לבין רמת ההשכלה כיום.

ממבט כולל על שלושת הראיונות, בנושא של כיוון התעסוקה שלהם בעתיד, עולה שרוב הצעירים השתייכו לאחת משלוש קבוצות שגודל כל אחת נע בין 25%-30%; א. עבודה אקדמית, ב. עבודה מקצועית ו-ג. לא יודע.

ממבט כולל על 42 הצעירים שרואיינו בנקודת הזמן השנייה עולה שלא נמצא צעיר אשר משרת או עובד או לומד. למעשה, מהראיונות עם הצעירים עולה כי שניים דיווחו שאינם לומדים אך לשניהם יש עבודה מלאה ומספקת.

התמונה המתקבלת מהמלווים אינה שונה באופן משמעותי מזו שהתקבלה מהצעירים. כמו-כן, עולה מהדוחות שלהם כי משך הזמן בו עבדו הצעירים היה בדרך כלל קצר והחציון היה כשלושה חודשים. רבים חוו פיטורים (17, 29%) ו/או התפטרות (16, 30.7%). חלק מהתנסויות אלו היו קשורות לשינויים במצבי החיים שלהם, כגון; מעבר מעבודה לעבודה, גיוס לצבא, לקראת סיום השהות

בתוכנית וכד'. חלק אחר הצביע על הקשיים שיש לצעירים בשמירה על מקום העבודה, סכסוך עם האחראי, קושי להשתלב וכד'. בנקודת הזמן השלישית יש לנו דיווחים בנושא זה על 18 צעירים. בנקודה זו מספר רב יותר עבד במשרה מלאה – שבעה (38.9%), ופחות פוטרו- שניים, אם כי שבעה (46.7%) התפטרו.

איזו עזרה התקבלה מהתוכנית?

במטרה לתאר ולהעריך את תהליכי ההתערבות, שאלנו את המלווים ואת הצעירים מהי העזרה בנושאים השונים שהמשתתפים קבלו מהתוכנית. מדיווחי הצעירים עולה כי בנקודת הזמן הראשונה העזרה הרבה ביותר הוגשה בתחום התמיכה הרגשית. בתחום הסיוע בלימודים ובעבודה צוין שיעור נמוך יותר. לא ניכרו הבדלים משמעותיים בין מי ששרתו בעת הראיון לבין האחרים. נמצא כי צעירות רבות יותר מדווחות על קבלת תמיכה רגשית בהשוואה לצעירים (73.7% לעומת 45.0% מהצעירים, $p < .05$), אך הן גם מדווחות פחות מהבנים על קבלת עזרה כלכלית (29.4% לעומת 59.6% בקרב הבנים, $p < .05$).

בהשוואה בפרק זמן ניתן לראות כי קיימת עליה בשיעור הצעירים שאמרו שקבלו תמיכה בתחומים השונים. ניתן להבחין בעליה בולטת בשיעור הצעירים אשר טענו כי קבלו תמיכה במיומנויות משק בית (42.0%, 66.7% ו-76.5%, בשלוש נקודות הזמן, בהתאמה). גם בנושא הלימודים עלה שיעור הצעירים המדווחים שקבלו תמיכה (מ-31.9% בנקודת הזמן הראשונה ל-76.5% בשלישית).

עבור כל נקודת זמן סיכמנו את מספר התחומים שבהם כל צעיר אמר שקבל תמיכה ועזרה. בראיונות המאוחרים יותר, הממוצעים מצביעים על עלייה ניכרת במגוון סוגי העזרה שקבלו (ממוצעים של 2.81, 3.95, ו-4.47 בראיונות שנערכו בנקודת הזמן השלישית). כמו-כן, מצאנו כי אצל הצעירות קיימת נטייה לדווח על קבלת עזרה רבה יותר מאשר אצל הצעירים, ונטייה זו היא מובהקת בנקודת הזמן הראשונה (שבה יש מספר נבדקים סביר – ממוצע בקרב הבנות 3.02 לעומת הבנים 2.18, $p < .05$).

מאפייני התוצאות

הערכותיהם של הצעירים את הליווי ואת העזרה שקיבלו ושיעור רצונם מההשתתפות בתוכנית
כחלק מהערכת התוצאות של התוכנית, מזווית הראייה של הצעירים, שאלנו אותם סדרה של שאלות לגבי הליווי שקיבלו במהלך התוכנית. באופן כללי, רובם מתארים באופן חיובי ביותר את היחס לו הם זוכים מצד המלווים ואת מידת הסיוע בה המלווה עוזר להם להשיג את מטרותיהם (אם כי ההערכה זו מעט נמוכה יותר). רובם מרוצים מהמלווים שלהם. עם זאת, כ-19% מהצעירים אמרו כי אין זה נכון שהם יכולים לדבר עם המלווה על דברים הקשים להם, שהם לומדים ממנו דברים רבים ורוצים להידמות לו. רק ארבעה אמרו שהקביעה שהם מרוצים מהמלווה שלהם אינה נכונה. רק צעיר אחד אמר, בנקודת הזמן הראשונה, שאינו מרוצה מההשתתפות בתוכנית. כ-70% אמרו שזה נכון מאוד שהם שבעי רצון מההשתתפות בתוכנית ועוד 13.0% אמרו שזה נכון.

בחנו מהו הקשר בין מידת שביעות רצונו של הצעיר מההשתתפות בתוכנית לבין ההערכות של המלווה. מצאנו מתאם גבוה ומובהק בין שביעות הרצון מהתוכנית לבין שביעות הרצון מהמלווה ($r = .53, P < .001$). בבדיקה שערכנו עלה שהפריטים השונים בהערכות המלווה יוצרים מדד אחד, בעל עקביות פנימית גבוהה (מעל 0.922. בנקודות הזמן השונות). לכן, בחנו בהמשך את הממוצעים של הפריטים השונים בשלוש נקודות הזמן וגם את המדד המסכם. מלוח 3 ניתן ללמוד שהדפוס של הערכות הצעירים דומה בשלוש נקודות הזמן. מענה לרוב השאלות מצביע על ירידה קטנה בשביעות הרצון עם הזמן, אך אין היא מובהקת.

לוח 3: ממוצעים וסטיות תקן של הערכות הצעירים את מלוויהם, בשלוש נקודות זמן

III N = 17		II N = 42		I N = 69		
ממוצע	ס.ת.	ממוצע	ס.ת.	ממוצע	ס.ת.	
0.75	4.32	1.18	4.44	0.94	4.38	האם אתה מרגיש שהמלווה שלך בתוכנית:
						רוצה לעזור לך
1.08	4.21	1.24	4.26	1.02	4.38	מבין אותך
0.77	4.47	1.03	4.42	0.86	4.59	מתייחס אליך בכבוד
0.96	4.16	1.29	3.77	1.33	3.90	מצליח לעזור לך להשיג את המטרות שלך
						האם אתה מרגיש שאתה:
1.27	4.05	1.21	4.21	1.06	4.30	סומך על המלווה שלך בתוכנית
1.23	3.79	1.39	3.70	1.48	3.91	יכול לדבר איתו על דברים הקשים לך
1.17	3.42	1.25	3.65	1.32	3.83	לומד מהמלווה שלך דברים רבים
1.29	3.11	1.36	3.26	1.39	3.59	האם היית רוצה להיות דומה למלווה שלך
1.25	4.32	1.10	4.28	0.98	4.43	האם אתה מרוצה מהמלווה שלך
0.92	3.84	1.03	4.01	0.92	4.15	מדד מסכם של שביעות רצון

הסולם: 1 = כלל לא 5 = במידה רבה מאוד

שאלנו את הצעירים עד כמה ההשתתפות שלהם בתוכנית עזרה להם בתחומי חיים שונים. בחלק מהתחומים ההערכות היו גבוהות למדי ובתחומים אחרים נמוכות מהן במידה משמעותית. השיעור הצעירים שחשו כי התוכנית עוזרת להם היה גבוה, במיוחד בסוגיות הקשורות ללמוד מיומנויות לחיים עצמאיים. בקרב צעירים שעבורם השירות הצבאי הוא הנושא רלוונטי, יש הערכה שהתוכנית עזרה להם עם זאת, יש לתת את הדעת על השיעור הגבוה של צעירים שחשו כי התוכנית אינה מסייעת להם בענייני עבודה (39.1%) ובלמידים (40.6%). גם מבחינה עזרה כלכלית ההערכות היו נמוכות ורק כמחצית (53.6%) מהצעירים הצהירו כי ההשתתפות בתוכנית עוזרת להם מבחינה כלכלית. לא נמצאו הבדלים בין הבנים לבין הבנות.

שאלנו את הצעירים שאלה מסכמת באשר לשביעות רצונם מהתוכנית. באופן כללי ניתן להיווכח שרוב הצעירים שבעי רצון מהתוכנית. למשל, בראיון הראשון רק צעיר אחד הביע חוסר שביעות רצון ובקרב מי שרואיינו בראיון השלישי אף לא אחד ציין חוסר שביעות רצון. לא נמצאו הבדלים מובהקים בין שלוש נקודות הזמן.

הערכות המלווים את השינויים שחלו בצעירים

בחלק זה בחנו את התוצאות של התוכנית בדרך של הערכת המלווים את השינויים שחלו בצעירים במהלך התוכנית, כמתואר בפרק "השיטה", הערכות מעין אלו מתאפיינות במגבלות הנובעות מהעובדה שהן נעשות ללא יכולת השוואה לקבוצת ביקורת מתאימה. יחד עם זאת, חשוב לבחון אם המלווים העובדים עם הצעירים נוטים להבחין בשינויים בתחומים החשובים להשגת יעדי התוכנית.

אחת המטרות החשובות של השהות בדירות היא להקנות לצעירים כישורי חיים בתחומים שונים. כזכור, ביקשנו מהמלווים להעריך את המיומנויות של הצעירים בהתמודדות עם שורה ארוכה של משימות חיים, בתחומים שונים. בחנו אם המלווים הבחינו אצל הצעירים בסימני התקדמות בכיוון של רכישת כישורי חיים. מהממצאים עולה באופן ברור כי קיימת עלייה הדרגתית בביטחונם של המלווים כי הצעירים השהים בדירות זמן רב יותר אכן שולטים במיומנויות החיים השונות. רק בתחום הלימודים נראה שבנקודת הזמן השלישית מבחינים בירידה בביטחון. דפוס כזה של ממצאים יכול לנבוע משני תהליכים שונים:

א. צעירים הנמצאים בדירות זמן רב יותר מפגינים יכולות ומיומנויות חיים גבוהות יותר, ובכך מצביעים על יעילותה של ההתערבות;

ב. צעירים, שלהם מיומנויות חיים נמוכות יותר נושרים ואינם מופיעים בבדיקות הנוספות ("נשירה דיפרנציאלית") ובכך ההערכות מצטמצמות בהדרגה לצעירים שהתחילו בתנאי פתיחה טובים יותר, מבלי שניתן לומר שההתערבות הביאה לתוצאה חיובית.

ניתוח נוסף שערכנו מרמז באופן ברור שהאפשרות השנייה היא הסבירה יותר. בניתוח שהתמקד בצעירים ששהו בדירות בכל שלוש נקודות הזמן מצאנו אמנם עדויות לשינויים חיוביים ברכישת מיומנויות חיים עם הזמן, אך השינויים היו קלים ורחוקים מלהיות מובהקים. לעומת זאת, מצאנו כי צעירים שלהם מיומנויות חיים טובות יותר (לפי הערכת המלווים) נטו להישאר, בעוד האחרים לא הופיעו יותר בהערכות המלווים, כלומר הפסיקו את השתתפותם בתוכנית.

התחום הבולט ביותר, המבחין בין מי שנשארו (והוערכו יותר מפעם אחת) למי שעזבו (ולא הוערכו יותר), הוא של מיומנויות חיים בתחום של הימנעות מהתנהגויות סיכון. הצעירים שהופיעו בפעם השנייה במחקר היו בעלי מיומנויות גבוהות יותר באופן מובהק משל אלו שנשרו בין נקודת הזמן הראשונה לשנייה: ממוצע של 1.34 בהשוואה ל-1.68 בקרב הנושרים (בסולם שבו השתמשנו, ציונים נמוכים יותר פירושים בטחון רב יותר במיומנות). בדומה לכך, בנקודת הזמן השנייה היה הממוצע של מי שהמשיכו לנקודת הזמן השלישית 1.08 לעומת 1.45 בקרב אלו שנשרו. כלומר, למי שלא המשיכו בתוכנית היו מיומנויות נמוכות יותר.

בהמשך שאלנו את המלווים באופן ישיר מה השינויים אותם הם מזהים אצל הצעירים בעקבות ההשתתפות בתוכנית בתחומים שונים. הצגנו שאלה זו בכל אחת משלוש נקודות הזמן. מצאנו שבדרך כלל נטו המלווים לראות התקדמות אצל הצעירים. בהערכה בנקודת הזמן הראשונה בלטה

ביותר ההתקדמות בתחומים של רכישת היכולות להתמודדות עם חיים עצמאיים והשגת יעדים בתחום זה. כמו-כן, התקדמות רבה יותר ניכרה בתחומים של תחושות אופטימיות וביטחון בעתיד וגם בתחום הקשרים הבינאישיים. רמת השינוי הנמוכה ביותר הייתה בכל הקשור ללימודים. כמו-כן, הייתה ההערכה שהשינויים בתחום של ההתנהגות הנורמטיבית היו מעטים יותר.

מבנה ההערכות בנקודות הזמן השנייה והשלישית היה דומה. עם זאת, יש נטייה ברורה להערכות חיוביות יותר באשר להתקדמות של הצעיר בנקודות הזמן השנייה והשלישית. כלומר, מי שהוערכו פעם שנייה ושלישית נראו בעיני המלווים כמי שמגיעים להתקדמות רבה יותר. תופעה זו בלטה בתחום הלימודים – בעוד שממוצע הערכת השינוי הייתה 3.31 בנקודת הזמן הראשונה, היא עלתה ל-3.6 בנקודת הזמן השנייה ול-3.95 בנקודת הזמן השלישית. כמו-כן, המלווים העריכו את השינוי בתחום הקשרים החברתיים כבולטים ביותר. לעומת זאת, בתחום מציאת התעסוקה לא ניכרו "קפיצות" בהערכת השינויים והפער בין הערכות ההתקדמות בנקודת הזמן הראשונה לבין השלישית היה הנמוך ביותר (0.21).

ביקשנו מהמלווים לסכם את התרשמותם בכל אחת מנקודות הזמן, באשר למידה בה התוכנית תרמה לצעירים (לוח 4). מהממצאים ניתן ללמוד שלהערכת המלווים התוכנית השפיעה באופן חיובי על רוב רובם של הצעירים. כמו-כן, ניתן להבחין בעלייה הדרגתית בהערכותיהם של את השפעתיה של התוכנית. למשל, שיעור הצעירים שהערכה היא כי התוכנית תרמה להם רבות עלה מ-36.9% בנקודת הזמן הראשונה ל-57.7% בנקודה השנייה ול-66.7% בנקודה השלישית.

בבדיקות נוספות שערכנו מצאנו שיש פער מובהק בהערכת ההשפעה בין נקודת הזמן הראשונה לבין השנייה, אך לא בין השנייה לבין השלישית. כמו-כן, ניתוחים נוספים שערכנו מצביעים על כך שההבדלים בין נקודות הזמן לא נבעו מנשירה דיפרנציאלית (ממוצע הערכת השינוי בנקודת הזמן הראשונה היה דומה בין אלו שלא השתתפו בתוכנית בהמשך לבין אלו שהמשיכו).

לוח 4: הערכת המלווים את התרומה של התוכנית לצעיר בשלוש נקודות זמן

תרמה לו רבות		תרמה לו		לא השפיעה עליו		פגעה בו	נקודת הזמן
%	N	%	N	%	N	N	
36.9	24	43.1	28	20.0	13	0	I (N= 65)
57.7	30	34.6	18	7.7	4	0	II (N= 52)
66.7	14	28.6	6	4.8	1	0	III (N=21)

זווית הראייה של צעירים שסיימו את שהותם בתוכנית

אחד ההיבטים החשובים בהערכת תוצאות של תוכניות חברתיות מתייחס לסוגיית הנשירה; סיום התוכנית בנקודת זמן מוקדמת מהמתוכנן או בנסיבות השונות מאלו המתוכננות. ההגדרה של נשירה שונה מתוכנית לתוכנית ויש לנשירה גם משמעות שונה, בהתאם לאופי התוכנית. באופן כללי, מסגרת הזמן המקסימאלית, המתוכננת להתערבות במקרה הנוכחי היא כ-18 חודשים. צעירים עשויים לעזוב את התוכנית לפני סיום תקופה זו מסיבות שונות. בחלק מהמקרים קל יחסית לשייך את הסיום להצלחתו של הצעיר; קיבל עבודה טובה ועבר להתגורר בדירה עצמאית, או לאי הצלחה – הצעיר התבקש לעזוב את התוכנית, עקב התנהגות לא נאותה ולא מצא דיור אלטרנטיבי או תעסוקה יציבה. במקרים רבים אחרים, הסיבה לעזיבה, בטרם עת, אינה ברורה ולעתים תתברר רק לאחר תקופה ארוכה. למשל, צעיר שלא מצא את מקומו בדירה וחש שהוא רוצה לחיות באופן עצמאי יותר ועוזב את הדירה תוך תקופה קצרה יחסית. השאלה אם התוכנית תרמה לו, או שאולי מדובר בכישלון שצריך להפיק לקחיו, עשויה לקבל מענה רק לאור ההתפתחויות שיחולו בעתידו של הצעיר.

במסגרת מחקר ההערכה בחנו את מי שסיימו השתתפותם בתוכנית וניסינו לקבל מידע רב ככל שניתן עליהם, מהמלווים ומהצעירים עצמם. הניסיון לבחון מהו דפוס הממצאים מלמד אותנו על התוכנית ולעל הדרכים לשפר אותה. יש בידינו מידע על 36 צעירים שסיימו את השתתפותם בתוכנית. על 25 מהם יש לנו מידע מהמלווה ומהצעיר עצמו, על 11 נוספים יש לנו מידע רק מהמלווה.

בחלק זה נציג את זווית הראייה של 25 הצעירים (מכלל ה-36 שסיימו את שהותם) באשר לנסיבות עזיבתם והקורות אותם בכל הנוגע בדבר חייהם לאחר העזיבה, נציג את זווית הראייה של המלווים ונשווה ביניהן.

מתוך 25 הצעירים שרואיינו אחרי עזיבתם: אחד ציין שעזב לפי התוכנית, שבעה סיפרו שחלה התפתחות חיובית בחייהם, שניים נאלצו לעזוב לפי דרישת הצוות ו-11 טענו שעזבו עקב קושי או משבר. כלומר, כמחצית מהעוזבים דיווחו, על קושי להמשיך בתוכנית. מדבריהם עולה כי חלק מהקשיים שהביאו לעזיבה קשורים באופן ברור לעצם המסגרת וחלקם ליחסים עם הצעירים ועם הצוות בתוך הדירה (אם כי כמובן קשה להפריד בין הסיבות האלה). בחלק מהמקרים נראה שאי שביעות הרצון מהתוכנית הייתה חלק מהתהליך שהוביל למעבר לחיים עצמאיים יותר, כגון החלטה לעבור למקום מגורים מטעם הצבא. בחלק אחר נראה שהמדובר באופן ברור יותר בהתפתחות חיובית במעבר לחיים עצמאיים, והצעירים ציינו שמיצו את שהותם במסגרת והרגישו שיוכלו להתקדם. במענה לשאלה האם היו רוצים להמשיך את השהות בדירות, 17 מתוך 25 (68%) השיבו בשלילה.

יותר ממחצית מהצעירים שומרים על קשר עם הצעירים בדירה ועם המלווים. מתוך 25 שראיינו, 20 אמרו שיפנו למלווה שלהם אם יצטרכו עזרה.

מגורים : כמחצית מהצעירים שעזבו ציינו קושי או קוצי מסוים למצוא מקום מגורים. עם זאת, רק שניים סיפרו שהיו מצבים, בהם לא היה להם מקום לישון. כמחציתם עברו לגור לבד או עם חבר, שלושה קיבלו סיוע מהצבא, וחלק אחר עבר להתגורר עם קרובי משפחה (הורים, דודים, סבתא), חלקם עזבו בהמשך למגורים אחרים (כמו במכללה שבה הצעירה לומדת, או במלון שבו צעירה אחרת עובדת). למעשה, ככל הידוע לנו, רק לצעיר אחד לא היה סידור מגורים מובטח בעת הראיון אתו.

תעסוקה: מבין 25 הצעירים שראיינו, 11 לא עבדו בעת הראיון, חמישה מתוכם היו בשירות צבאי/לאומי, אחת למדה באופן מלא, ושלושה דיווחו שהם מחפשים עבודה. מתוך 14 הצעירים העובדים ניתן לתאר את העבודה של כמחציתם כמקצועית (בתחומים כמו סייעת לגנת, ספרות, טכנאי בחברת החשמל, שירות לקוחות). השאר עובדים בעבודות לא מקצועיות בתחומים שאינם מעניינים אותם, מתוך צורך כלכלי (תחנת דלק, מפעל פלסטיק, מלצרות), בין היתר משום שהם עדיין משרתים. מתיאורי הצעירים עולה, שכמחציתם עובדים בעבודה הנתפסת כיציבה. רק חמישה ציינו שקבלו הכשרה מקצועית ומתוכם ארבעה קבלו את ההכשרה במסגרת התוכנית. לגבי העתיד ציינו 11 מתוך ה-25 שהם מתכוונים לעבוד בעבודה אקדמית, חמישה בעבודה מקצועית, ושלושה ציינו שהם מתכוונים לפתוח עסק עצמאי.

מצב כלכלי: ל-14 מתוך 25 הצעירים שראיינו הייתה משכורת. לשישה לא היה מקור הכנסה כלל, והם חיו מחסכונות ומהלוואות מקרובי משפחה. 11 אמרו כי בשלושה חודשים האחרונים היה מצבם הכלכלי קשה או קשה במיוחד. הדבר בא לידי ביטוי בכניסה לחובות לבנק, נטילת הלוואות ואי תשלום של חשבונות, היום הם שקועים בחובות (לבנקים, לחברות סלולאריות), חלקם בסכומים גבוהים.

לימודים: רק שלושה צעירים שסיימו את שהותם בתוכנית למדו בעת הראיון עמם: תעשייה וניהול במכללה, קורס קוסמטיקה וקורס פסיכומטרי. עם זאת, 23 צעירים מתוך ה-25 שראיינו אמרו שיש להם תוכניות ללמוד בהמשך. ל-11 יש תוכניות בכיוון של לימודים אקדמיים, לששה בכיוון המקצועי ולשניים יש תוכניות להשלמת בגריות.

בריאות: רוב רובם של הצעירים מתארים את מצבם הבריאותי כטוב או טוב מאוד (22) ורק צעיר אחד טען שמצבו הבריאותי רע מאוד. שניים ציינו שנתקלו בקשיים להשיג סיוע רפואי כשנזקקו לו.

קשר עם גורמים טיפוליים / חוק: לשמונה צעירים היה קשר עם גורמי רווחה שונים. שלושה היו בטיפול, שניים מהם במסגרת הצבא. אף לא אחד מהצעירים שראיינו דיווח על הסתבכות עם החוק (מדברי המלווים עולה שצוות המחקר לא ראיין צעיר, שהיה בכלא עקב מכירת אמצעי לחימה).

יחסים חברתיים: 60% מהצעירים אמרו שהם מרוצים או מרוצים מאוד מהקשרים החברתיים שלהם ו-20% טענו שאינם מרוצים כל כך או אינם מרוצים. יותר צעירים חשבו שיש להם פחות חברים מאחרים בהשוואה לאלו שחשבו שיש להם יותר חברים (40% לעומת 24%). עם זאת, 48% חשבו שהם תמיד יכולים לדבר עם חבר קרוב על בעיה אישית, 32% חשבו שהם יכולים לדבר לעתים, ו-20% (חמישה צעירים) טענו שאינם יכולים לדבר עם חבר קרוב על בעיה אישית.

כמחצית מהצעירים (12) ציינו שיש להם בן/בת זוג קרוב, שמונה מהם ציינו כי חשים קרובים מאוד לבן/ת הזוג והשאר – "די קרוב". תשעה מתוך ה-12 מציינים שהם שבעי רצון מאוד או מרוצים מהיחסים עם בן הזוג.

באמצעות שאלון מובנה בחנו בהמשך את מקורת התמיכה החברתית בצעירים, לאחר עזיבתם את הדירה. נראה כי לרוב רובם של הצעירים יש מקורות תמיכה חברתית, המסייעים להם בהיבטים רגשיים ואינסטרומנטאליים. עם זאת, יש לציין שיותר משליש אומרים שמעולם או רק לעתים רחוקות היה להם מישהו אותו יכולים היו לשתף בדאגותיהם ובפחדיהם וכרבע טענו כי זהו המצב לגבי רוב ההיבטים של תמיכה חברתית. בהמשך שאלנו את היה להם למי לפנות כאשר חוו קושי לאחר היציאה מהדירה. רובם ענו שהיו להם מקורות תמיכה (משפחה, חברים, מלווים מהתוכנית), אך שישה אמרו כי לא היה להם למי לפנות.

אורח חיים: שאלנו את הצעירים על אורח חייהם. מצאנו שהרוב יוצא לבילויים. מעטים, יחסית, משתתפים בפעילות ספורטיבית, בחוגים ובפעילות התנדבותית.

מבט לעתיד: באופן כללי, הצעירים מציגים תפיסה חיובית כלפי העתיד שלהם. למשל, כמעט 80% מהם מסכימים לאמירה שהעתיד שלהם יהיה מאושר וכמעט כולם מסכימים שיהיו להם חיים ארוכים ומשפחה טובה ומוצלחת. עם זאת, כחמישית מסכימים שלאנשים כמוהם קורים דברים רעים ויותר מרבע טוענים כי מעולם לא יהיה להם מספיק כסף. באופן כללי נראה, שרוב הצעירים מפגינים תחושה חיובית לגבי עצמם ותחושת התקווה. הערכתם הגבוהה ביותר צוינה בכל האמור לתחושה שהם מסתדרים היטב בחיים ואילו הנמוכה ביותר לגבי התחושה שהם יכולים למצוא דרכים לפתור בעיה גם במצבים בהם אחרים נוטים לוותר.

הערכת הצעירים את התוכנית ואת המלווה לאחר העזיבה

מן הממצאים עולה בבירור כי חלק ניכר מהצעירים, שעזבו את התוכנית, הביעו חוסר שביעות רצון ממלוויהם, והערכותיהם היו נמוכות בצורה בולטת בהשוואה למי שרואיניו במהלך השנות בתוכנית. בהשוואת הערכותיהם במהלך התוכנית להערכות אלה שעזבו את התוכנית, נראה שלעוזבים יש הערכה חיובית פחותה באשר למידה שבה התוכנית עזרה להם, בעיקר בתחומים מסוימים. ההבדלים הבולטים הם בהערכות נמוכות במיוחד לגבי המידה שהתוכנית עזרה כאשר שהיה להם עצוב או קשה (ממוצע של 2.84 בקרב העוזבים בהשוואה ל-3.78 בבדיקה הראשונה ו-3.76 בשלישית), באיזו מידה למדו להסתדר באופן עצמאי (ממוצע של 3.40 בקרב העוזבים בהשוואה ל-4.10 בנקודת הזמן הראשונה ו-3.88 בשלישית), ועד כמה התוכנית סייעה בידיהם להתקדם בחיים (ממוצע של 3.44 לעומת 3.87 ו-3.76, בנקודות הזמן הראשונה והשלישית, בהתאמה). ההערכות בענייני עבודה והשירות הצבאי והלאומי לא היו שונות במידה משמעותית בין העוזבים לבין הנמצאים בתוכנית.

הצעירים נתבקשו לשפוט במבט לאחור עד כמה היה להם טוב או רע בדירה. רובם (16) ציינו כי היה להם טוב או טוב מאוד בדירה, ארבעה דיווחו שהיה די טוב, וחמישה תיארו כי היה להם לא כל כך טוב, או רע בדירה.

כמו-כן, ביקשנו מהצעירים להעריך אם כיום הם מצליחים להשיג את המטרות שהציבו לעצמם בעת ההשתתפות בתוכנית. תשעה צעירים חשו שהם מצליחים במידה רבה להשיג את המטרות, 14 תיארו שהם מצליחים במידה מועטה, ושניים דיווחו שאינם מצליחים כלל להשיג את המטרות.

זווית הראייה של המלווים על העוזבים

המלווים דיווחו על סך כולל של 36 צעירים שעזבו את התוכנית. כפי שצינו, המשמעות של העזיבה מבחינת השפעת התוכנית על הצעיר אינה חד משמעית ולא תמיד ברור אם מדובר בנשירה, כשלון או התקדמות. לאחר דיונים עם מרכזת המיזם, באשר להערכות המלווים על אופי העזיבה, היא העריכה כי ניתן לומר שב17 מקרים העזיבה הייתה מתוכננת וב19 בלתי מתוכננת. עזיבתם הבלתי מתוכננת של שניים הייתה חלק מהתפתחות חיובית בחייהם. נראה כי גם לפי הערכות זהירות, כמחצית מהעזיבות ניתנות לתיאור כ"עזיבה כחלק ממשבר" ולא כ"סיום" או "התפתחות חיובית". המלווים העריכו ששליש מהעוזבים היו נתרמים מהמשך שהות בתוכנית.

מבחינת פרק הזמן עד לעזיבה התמונה מורכבת כי הצעירים ב"אהבה" ובדולב נכנסו לתוכנית המקומית עוד בטרם הפכה להיות חלק מהמיזם ולכן גם שהותם הייתה ארוכה יותר. מבין העוזבים ששהו בעפולה (10), שלושה שהו עד שנה, שניים – בין שנה לשנה וחצי וארבעה – 18 חודשים עד שנתיים. מתוך החמישה בחדרה, עזבו שלושה בפרק זמן של עד שנה, ומתוך העשרה בחולון ששה עזבו בפרק זמן של שנה מכניסתם לתוכנית.

לאחר ש-36 הצעירים עזבו, המלווים שמרו על קשר עם 26, מתוכם עם 10 ננותק הקשר, וחמישה שמרו על קשר עם המרכזת. כלומר, מעל למחצית העוזבים (21) הם בקשר עם מפעילי התוכנית.

בניסיון ללמוד, יותר פרטים על צעירים אלו, שאלנו לאחר העזיבה את המלווים כיצד הם מעריכים את ההסתגלות של הצעירים למסגרת בזמן שהותם בה. באופן כללי נראה, כי ההערכה היא שכמחצית מהעוזבים חוו קשיי בהסתגלות בעת היותם בתוכנית. שיעור רב יותר של קשיים נצפה בהיבט של התרומה לאחרים (63.9% תרמו לאחרים במידה מועטה או מועטה מאוד).

הערכת מצבם של הצעירים העוזבים בסיום השהות

השוואה בין ההערכות של המלווים באשר למיומנויות החיים של הצעירים שעזבו ולגבי הצעירים במהלך השהות מראה כי הממוצעים של העוזבים היו נמוכים יותר. יש לציין, שהמדגם הקטן מקשה על המשך הניתוח, אך יש אינדיקציות ברורות כי בהשוואה לשאר העוזבים הערכות של מי שעזבו באופן מתוכנן או כחלק מהתפתחות חיובית הן גבוהות יותר. מהממצאים עולה גם ההערכה

של כשליש מהעוזבים הצביעה על התקדמות רבה עד למשמעותית ברוב התחומים, בעת שהייה, לכשליש התוכנית תרמה ברוב התחומים ולגבי כשליש לא חל כל שינוי. בתחומים של ההתנהגות נורמטיבית ולימודים חלו שינויים מועטים יותר.

הצגנו בפני המלווים גם שאלה כללית ומסכמת לגבי כל צעיר ובקשנו להעריך עד כמה התוכנית תרמה לצעירים שעזבו. הם העריכו כי לא נמצא מי שהשתתפות פגעה בו, לגבי שליש העריכו שלא תרמה, לשליש תרמה ולשליש נוסף תרמה באופן משמעותי. חשוב לציין שהערכות לגבי התקדמות הצעיר בתוכנית לא היו נמוכות יותר בהשוואה להערכות לגבי צעירים במהלך השהות בתוכנית, ולעתים הממוצעים היו אפילו גבוהים יותר. גם כאן נראה כי קבוצת הצעירים שעזבה תוך כדי תהליך של התקדמות חיובית והתפתחות אישית הטתה את הכף לעבר הערכות חיוביות.

הערכות מסכמות, מסקנות והמלצות

את ההערכות המסכמות נציג כמענה למספר שאלות מרכזיות שהצגנו במהלך מחקר ההערכה. ההערכה התייחסה לתוכנית הרחבה, הכוללת: מגורים וליווי, מעטפת הכוונה וליווי וכישורי חיים. חלק זה מבוסס על הממצאים שאספנו בכל האמצעים בהם נקטנו במהלך המחקר: ראיונות עומק וראיונות מובנים למחצה, תצפיות משתתפות, ראיונות עם הצעירים ושאלונים למלווים.

א. מבט כולל במישור המערכת הארגונית

האם יש צורך בתוכניות הכלולות במיזם?

תשובתנו לשאלה המקדמית: אם יש צורך בתוכניות המיועדות לצעירים בוגרי השמות חוץ-ביתיות, שאין להם עורף משפחתי היכולה להיענות לצרכיהם? היא חיובית באופן חד-משמעי. הערכה זו נובעת ממספר מקורות, המחזקים זה את זה.

א. הספרות המקצועית המתפתחת בעולם מצביעה על צרכים, המיוחדים לאוכלוסיית הבוגרים של מסגרות ההשמה, על הקשיים הרבים בהם הם נתקלים במעבר לחיים בוגרים ועצמאיים, ועל התוצאות הקשות הנובעות מהעובדה שרבים אינם מצליחים למצוא את מקומם בחברה הנורמטיבית. סקירת הספרות גם מצביעה על כך שההכרה בצרכים אלו הביאה במדינות שונות בעולם להתפתחויות משמעותיות בתחום החקיקה עבור צעירים העומדים לצאת לחיים עצמאיים ולפיתוח שירותים עבורם (ראו סקירה אצל בנבנישתי, 2007).

ב. מן הראיונות שערכנו עם אנשי מקצוע בכירים בשירותים הרלוונטיים עולה שגם הם מודעים לצרכים המיוחדים של רבים באוכלוסייה זו. יתרה מזו, נראה כי קיימת הסכמה, שבמערכת השירותים הקיימת, אין לצעירים רבים, מקרב בוגרי מסגרות השמה דרכים יעילות לקבל מענה לצרכיהם. פיתוח מענים מסוימים, כדוגמת עמותת "למרחב", מדגישים את הצורך בהיערכות רחבה יותר, המיועדת לתת מענה מתוך מערכת השירותים שבאחריות המדינה למגוון רחב יותר של צעירים.

ג. הראיונות שערכנו עם המלווים ועם הצעירים, חשפו את הצרכים המיוחדים ואת הקשיים עמם מתמודדים צעירים רבים בוגרי מסגרות השמה, בעיקר אלה שאינם יכולים להישען על משאבים במשפחתם הביולוגית. מתגובות של צעירים רבים עלה, כי התוכנית נתפסה כאלטרנטיבה המועדפת, ולעתים היחידה, להתמודדות עם העובדה שלא היה להם למי לפנות עם עזיבתם את התוכנית.

חשוב להדגיש, כי צעירים רבים מקרב בוגרי מסגרות השמה, חסרים עורף משפחתי אינם זקוקים לתוכנית המשלבת ליווי ומגורים. לקבוצה זו יש מיומנויות וכישורים אישיים, ולעתים גם מקורות תמיכה חוץ-משפחתיים, המאפשרים להם להתמודד עם המעבר לחיים עצמאיים בקהילה, ללא צורך

בליווי. תוכניות מהסוג שהערכנו מיועדות לקבוצה שתתקשה להתמודד באופן עצמאי וללא עורך משפחתי עם מעבר לחיים בקהילה.

מכאן נובעת המלצתנו המרכזית:

א.1. יש להמשיך ולקיים תוכניות ליווי ומגורים לצעירים בוגרי מסגרות השמה, החסרים עורך משפחתי.

היבטים ארגוניים ומערכתיים

כבר בשלב מוקדם של ההערכה הגענו למסקנה כי יש מקום שלתוכנית מגורים וליווי, מעין זו שנוסחה על ידי המיזם הנוכחי, ומן הראוי להבטיח את המשכיותה ולהרחיב את המענים לצרכיהם של צעירים אלה. במחקר ההערכה עסקנו רבות בהיבטים הארגוניים והמערכתיים שמלווים את המיזם מתחילתו. עקב כך, המחקר בחן את ההתפתחויות הארגוניות השונות במטרה לאמוד אם הן יכולות להבטיח את המשכיות התוכנית והרחבתה במידת הצורך.

בדוחות הביניים השונים נכנסנו לפרטים באשר להיבטים ארגוניים, הנוגעים לכל אחד מהמשרדים ולתיאום ביניהם, בכל הקשור לעיצוב מענים מערכתיים עבור הצעירים בוגרי מסגרות השמה. במסגרת דוח מסכם זה נתמקד בקצרה בתמונת המצב, כפי שהצטיירה בעת כתיבת הדוח. סביר להניח, כי בעת קריאת הדוח חלקים מהתמונה יהיו שונים.

א. משרד הרווחה

התייעצויות רבות נערכו במשרד בנושא המשכיות התוכנית ושילובה בכלל השירותים של המשרד. במסגרת זו הועלו מספר הצעות על ידי אנשי מקצוע מרכזיים במשרד (בין היתר הגב' שלוה לייבוביץ ומר בנצי בראנץ), ובין הגורמים הרלוונטיים נערכו דיונים לקבלת החלטות בתחום זה (בין היתר מר מנחם וגשל, מר מוטי וינטר והגברת דליה לב שדה).

בשיחות עם אנשי משרד הרווחה נתברר כי קיימת המודעות לצורך בשינויים ארגוניים ולקבלת החלטות על חלוקת משאבים ואחריות, כדי להתמודד עם בניית מענים לצעירים אלו. לדברי בכירים במשרד מצויה הבנה לעובדה שרצף השירותים חורג מתחומיהם של כל אחד מהאגפים ואף משל כל אחד מהמשרדים, ולכן חשוב לבנות תוכניות משולבות, מעבר לאגפים השונים ובשיתוף פעולה עם משרדים אחרים, כמו שנעשה בהתנהלות מול משרד התעסוקה במציאת פתרונות לנוער חרדי מנותק.

מצאנו כי קיימת כוונה לאחד את הטיפול בכל מגוון אוכלוסיות הצעירים, בוגרי מסגרות השמה ולתת מענה מקיף גם לנמצאים באופן מסורתי תחת האחריות של השרות ל"ילד ונוער" וגם לאלו המטופלים על ידי "העמותה למען נוער וצעירים" ושירותי התיקון. ככל שידוע לנו, בשלב הנוכחי טרם הוגדר אחראי מרכזי לנושא זה, ולא נעשתה היערכות תקציבית. בדוחות הביניים הצגנו טיוטות

לתוכניות בתחום זה, אך הן טרם אומצו. אחד התהליכים המקבילים הוא הרצון של בכירים במשרד, כמו המשנה למנכ"ל מר מנחם וגשל, לשלב את הפתרון לבוגרי מסגרות השמה בעיצוב המדיניות עבור כלל הצעירים, ובעיקר אלה תחת גיל 21. תהליכים אלו לא הבשילו.

בעת כתיבת הדוח קבלנו דיווח שלא נמצא פתרון מערכתי משביע רצון. במסגרת ניסיונות לשמר את ההישגים של התוכנית ולמנוע מצב של נסיגה כוללת למצב שלפני הפעלת התוכנית, הוכנסו שינויים במבנה התקצוב של הדירות ובמקורות המימון שלהן. בין היתר נסגרה דירה בחולון, דירה אחרת היא כיום דירה למשרתי השירות הלאומי, נפתחה דירה חדשה למשרתים בצבא, ונשמרו הדירות בחדרה ובניר העמק. לפי הידוע לנו, מרבית הפתרונות התקציביים הם זמניים ואינם מבטיחים מענה מסודר בעתיד לבוגרי מסגרות השמה חוץ-ביתית.

יש לקוות שתהליכי התכנון וההתארגנות יימשכו. זאת, כדי להבטיח גישה מערכתית וכוללת של כלל הגופים והשירותים המיועדים לתת מענים לצעירים, כולל אלה שלא היו במסגרות חוץ-ביתיות, וגם אלה, להם צרכים מיוחדים שהתוכנית אינה מספקת להם פתרון. מחויב המציאות שתהליכים אלו יובילו בהקדם להחלטות כדי להבטיח שהפתרון הזמני והחלקי לא ייהפך לארוך טווח, ובכך יחטיא חלק גדול ממטרותיו. לכן אנו שבים וממליצים כי:

2.A. משרד הרווחה יציב בקרוב גורם שיתכנון, ינהיג ויתכלל את פעולות המשרד בתחום זה.

בדוחות הביניים המלצנו למצוא פתרונות בהקדם, כך שתהליכי המעבר לא יפגעו בצעירים השוהים בהם ובהישגי התוכנית. נראה כי ההמשכיות של התוכנית נפגעה, למרות המאמצים, אף-על-פי-כן, ההמלצות שלנו לגבי תקופת המעבר עדיין רלוונטיות, לפחות לחלק מהצעירים השוהים כיום בתוכנית ולחלק מאלו המופנים אליה:

3.A. יש להבטיח את המשכיות הטיפול בצעירים הנמצאים כעת בתוכנית.

4.A. יש להבטיח את המשך ההפניה של צעירים נוספים בוגרי מסגרות השמה, הנזקקים לתוכנית.

5.A. יש לדאוג להעברת הידע והניסיון שנרכש בתוכנית למפעילים בהמשך.

ב. משרד החינוך

בשנים האחרונות חלו התפתחויות רבות בפנימיות של המינהל לחינוך התיישבותי בכל הקשור להתייחסות לצרכי בוגריהן. מרבית השינויים התבטאו בכיוון של לקיחת אחריות רבה יותר להיענות לצרכים של בוגרים, גם לאחר שחצו את סף גיל ה-18. התפתחויות אלו התבססו על יוזמות מקומיות. ההשתתפות במיזם הנוכחי זירזה תהליכים אלו ובמהלך הפעלת התוכנית נערכו דיונים במינהל במטרה להגיע לתפיסת מדיניות, המתאימה לצרכים הנוכחיים. בנייר עמדה שהוכן באחרונה "התפתחויות עדכניות במדיניות משרד החינוך כלפי הטיפול בבוגרי פנימיות חינוכיות בכלל, ובחסרי

עורף משפחתי בפרט", מתארים המחברים הבכירים, דר' יחיאל שילה ועמנואל גרופר, קווים ראשוניים לגיבוש מדיניות חדשה בנושא זה.

במסגרת קווים אלו נראה שיש נכונות לקבלת אחריות מרכזית גדולה יותר על בוגרי פנימיות, הזקוקים לסיוע. הגם שהמסמך מציג קווים ראשוניים, נראה שהכיוון ברור: דגש על מודלים פנים-פנימייתיים, כך שכל פנימייה תוכל להציע "רשת ביטחון" לאותם בוגרים הנזקקים לה. כחלק ממהלך זה מתחיל תהליך של בדיקה ותכנון. בין היתר, יש כוונה לגייס איש מקצוע במטה המינהל לחינוך התיישבותי, פנימייתי ועליית הנוער אשר מתפקידו יהיה לרכז את כל הפעילות בנושא של בוגרי הפנימיות החינוכיות בכלל, וחסרי עורף משפחתי בפרט. כמו-כן, הוקם צוות רב-מקצועי במטה, אשר שוקד על לימוד יסודי של כל היוזמות "הפנים מוסדיות" הפועלות היום בשדה, במטרה לנסח מערכת כללים ונהלים לפעילויות אלה. צוות זה לומד גם יוזמות נוספות שקיימות בשטח, כמו למשל, תוכנית "למרחב", הפועלת בתמיכת משפחת מוזס, על פי מודל "אזורי" מקורי ושונה לחלוטין מזה שהופעל במסגרת הפרויקט של "אשלים".

להערכתנו, מהלך זה של המינהל הוא חיובי ומהווה התקדמות בדרך לפיתוח מערך שירותים כולל, שיענה על מגוון הצרכים של צעירים, בוגרי מסגרות השמה שונות. הניסיון מלמד כי מחויבותם של אנשי הצוות בפנימיות (החינוכיות והטיפוליות) לרווחתם של הצעירים היא משאב אדיר עבור הצעירים וכל מהלך הרווחתם את דאגתם הכנה לצעירים, אותם עזרו לטפח ומעניק להם כלים להגשים מחויבות זו, עשוי לתרום רבות.

יחד עם זאת, המחקר הנוכחי מצביע על כך שפתרון זה אינו בהכרח מתאים למגוון הרב של צעירים, השהים בפנימיות החינוכיות. סביר שיהיו כאלה ש"רשת הביטחון" המציעה הפנימייה בה שהו אינה מתאימה למאפיינים ולצרכים שלהם. למשל, צעירים בעלי צרכים חינוכיים ותעסוקתיים שהפנימייה, בה שהו, אינה יכולה להיענות להם, או שהיחסים שלהם עם צוות הפנימייה אינם מבטיחים שהישארות בפנימייה תתאים להם, או שהם רוצים ומסוגלים לתפקד בסביבה עצמאית יותר, או שמקום השירות הצבאי/לאומי שלהם רחוק מאוד מהפנימייה, ומצבים רבים אחרים.

ג. תיאום בין משרדי הממשלה השונים ובינם לגופים חוץ-ממשלתיים

להערכתנו יש להפנות את תשומת הלב לסוגיה מרכזית ומהותית יותר. בהשאלה, ניתן לומר שהסוגיה היא: "של מי הילד?". לפי הניתן לראות, כל אחד מהמשרדים חותר לטפל בצורה הטובה ביותר ב"ילדים שלו". כל אחד פועל מתוך תפיסת עולמו, המסגרת הארגונית שבה הוא נמצא, האילוצים וסדרי העדיפויות התקציביים של המשרד שלו. אולם, הצעירים אינם "שייכים" למשרד מסוים. אין סיבה לחשוב כי צעיר שסיים פנימייה טיפולית, באחריות משרד הרווחה, לא יכול ליהנות מהפרויקט החשוב של "אקדמיה בראש שקט", המאפשר לימודים אקדמיים לבוגרי פנימיות חינוכיות מבני העדה האתיופית, תוך שהות בכפר נוער. אין סיבה להניח, שבוגרת של כפר נוער בצפון הארץ לא תוכל להתרם משהות בדירת בוגרים בחולון, בקרבה למקום השירות הלאומי שלה בגן של ילדים אוטיסטים.

אין זה המקום לדון במידת הרציונאליות של מערכת השמה החוץ-ביתית המפוצלת בין משרד החינוך לבין משרד הרווחה. אך גם אם תהיה הסכמה שיש הגיון במבנה זה, אין מקום להניח באופן אוטומטי שההגיון תופס גם לגבי צעירים לאחר גיל 18, היוצאים לחיים עצמאיים בקהילה.

יתרה מזו, מענה הולם לצעירים בוגרי מסגרות השמה מחייב פתרונות, הקושרים בין מספר רב של משרדי ממשלה וגופים חוץ-ממשלתיים. כפי שצינו בדוחות ביניים קודמים, חיוני לחבר לפחות בין משרדי הרווחה, החינוך, הביטחון, התמי"ת, הקליטה, השיכון, ובינם לבין מוסדות וארגונים כמו הביטוח הלאומי, אשלים, תב"ת, קרן רש"י, עמותות כגון גנדיר ולמרחב, הרשויות המקומיות וכד'. לכן, אנו חוזרים על המלצתנו:

א.6. במטרה להגיע לפתרון מערכתי כולל יש לזמן בהקדם דיון ברמת מטה בין כל המשרדים שצריכים להיות מעורבים בשירות לקבוצת אוכלוסייה זו, ולכלול במסגרת דיונים אלו גם את המוסדות, הארגונים והעמותות, השותפים החוץ-ממשלתיים המעורבים בפיתוח שירותים ובהגשתם.

ד. חקיקה

עוד בשנת 2003 ועדת רוטלוי הגישה המלצה מפורטת במסגרת דוח ועדת המשנה בנושא השמה חוץ-ביתית, לעגן בחוק את זכותם של ילדים במסגרות השמה חוץ-ביתית להכנה לקראת חיי בגרות בקהילה וכן את זכותם של הבוגרים לסיוע במגוון תחומי החיים עם עזיבת המסגרת בבגרותם. המלצה זו מהווה חלק מהצעת חוק השמה חוץ-ביתית, שטרם הונחה על שולחן הכנסת. ועדת ההיגוי של המיזם החליטה לקדם שתדלנות בעניינם של הצעירים, הכוללת התייחסות לחקיקה. מתנדבת במועצה לילדים בסיכוי לקחה על עצמה לרכז את קידום הנושא. בין היתר העמותה יצרה קשר עם ח"כ ניסן סלומיאנסקי שהקים לובי למען ילדי פנימיות. במקביל, פרופסור שניט מהמועצה מעורב במאמצים להשפיע על החקיקה בנושא זה. מכיוון שתהליכי החקיקה טרם התקדמו אנו חוזרים וממליצים:

א.7. לפעול לשם קידום חקיקה חדשה, המיועדת לתת מענה לצעירים בוגרי סידורים חוץ ביתיים.

בחלקים הבאים נתמקד בהערכה של החלק במיזם שכלל תוכנית למגורים וליווי של צעירים בוגרי השמה.

ב. מאפייני לקוחות

הצעירים שהתקבלו לתוכנית מתאימים להגדרה של אוכלוסיית היעד

ראשית, יש לציין שההגדרה של אוכלוסיית היעד אינה חד משמעית. ההגדרה של צעיר, בוגר השמה כ"חסר עורף משפחתי" היא פשוטה יחסית, כאשר מדובר בצעירים שהם יתומים מהוריהם ואין להם משפחה, או שעלו בגפם וחיים בארץ לבדם. אולם, כשמדובר בצעירים שלהם הורה או משפחה בארץ, ההגדרה היא יותר מורכבת, מחייבת הערכה ושיפוט, ועשויה להיות שנויה במחלוקת בין הגורמים

השונים. כאן יש להעריך אם למשפחה יש אפשרות לספק לצעיר תמיכה, חומרית או רגשית, והאם פתרון במסגרת המשפחה או מגורים עצמאיים עם תמיכת המשפחה הוא ריאלי או רצוי. תהליך המחקר הדגיש עד כמה ההגדרות של "חוסר עורף משפחתי" הן עמומות. בין היתר מתברר שאצל חלק מהצעירים היחסים עם המשפחה, הקרובה והרחבה, השתנו במהלך שהותם בתוכנית. צעירים שעבורם מגורים עם המשפחה לא היוו אפשרות סבירה בעת כניסתם לתוכנית, יצרו יחסים אחרים עם המשפחה אשר הביאו לכך שבהמשך חלקם עברו להתגורר עם המשפחה. בהחלט ייתכן שהם היו חסרי עורף משפחתי בעת הכניסה, אך המצב השתנה.

להערכתנו, על סמך בחינת המידע על הצעירים המשתתפים נראה כי התוכנית אומנם מתמקדת בנזקים לתוכנית מיוחדת משום שאין הם יכולים להישען על "העורף המשפחתי", וכי עבורם לא נמצאו פתרונות קיימים יעילים, מתאימים וזולים יותר. ככל שאנו יכולים לקבוע, נראה כי תהליכי המיון והבחירה ההדדית מביאים לכך שאותם צעירים, המסוגלים לצאת לחיים עצמאיים ללא סיוע מאסיבי או שיכולים להשתלב בתוכניות אחרות, אינם מקבלים שירותים אינטנסיביים מהמיזם.

בין הממצאים המחזקים הערכה זו ניתן לציין, כי כרבע מקרב הצעירים שהגיעו ממשפחות שברובן אינן שלמות, הינם יתומים מאם. פחות משליש מהורים תוארו כבעלי תפקוד תקין, רוב האמהות מתמודדות עם בעיות כלכליות, כמו-כן לחלק מההורים יש בעיות בריאות. המלווים ציינו שרק אצל כרבע מהאמהות היחס לצעיר היה חיובי, ושיעור האבות היה נמוך אף יותר. על פחות מעשרה אחוז מההורים נאמר שהם מפגינים יחס אוהב.

בבדיקה עד כמה הסביבה המשפחתית של הצעיר מהווה עבורו עורף תומך מצאנו, שהסביבה המשפחתית הקרובה אינה מציעה לצעירים מסגרת מגורים נורמטיבית או תמיכה אינסטרומנטאלית, ולמעטים יש מודל חיובי לחיקוי בסביבתם הקרובה. אבות ממלאים תפקיד מועט יחסית בחיי הצעירים, הן כמקור לתמיכה והן כמקור ללחץ. לאמהות תפקיד יותר מרכזי מאשר לאבות, אך נראה שהן גורמות ללחץ ולקשיים רגשיים, יותר משהן מציעות תמיכה. לאחאים ולבני המשפחה המורחבת יש מקום מרכזי יותר אף מהאם, ובדרך כלל הם נתפסים כמקור תמיכה חיובי וכמודל לחיקוי בהשוואה לאם וגורמים לקשיים וללחץ פחות ממנה. אך גם כאן, מדובר בחלק לא גדול מהצעירים.

במקביל להגדרה המרכזית והרשמית של "בוגרי מסגרות השמה חוץ-ביתית, החסרים עורף משפחתי", ניתן לזהות הגדרות פחות רשמיות ויותר עמומות ו"רכות" של אוכלוסיית היעד, המתייחסות למאפיינים נוספים שלה. הגדרות אלו באות לידי ביטוי בדרכים בהן מתרחש הסינון והמיון לתוכנית. מתוך הדברים שלמדנו נראה, כי קיים ניסיון להגדיר את אוכלוסיית יעד של צעירים הזקוקים למשאבים שהתוכנית מעמידה לרשותם אשר היו מתקשים מאוד להשתלב בחברה הנורמטיבית בלעדיהם, והמסוגלים להפיק את המרב מהתוכנית, כפי שהיא מופעלת כיום. בד בבד, יש ניסיון להבטיח שצעירים המסוגלים להשתלב בפתרונות המוצעים על ידי המיזם ולהיתרם בצורה

משמעותית, בלי לפגוע בצעירים אחרים בתוכנית. לכן, תהליך המיון מנסה לזהות בעלי מוטיבציה להצליח בתוכנית, המסוגלים לגור עם צעירים אחרים מבלי לסכן אותם, למשל עקב שימוש באלומות, או עקב קושי משמעותי להימנע משימוש בסמים ובאלכוהול. כמו-כן, צעירים, שלהם יכולות קוגניטיביות נמוכות במיוחד, או בעיות נפשיות ורגשיות קשות במיוחד והנזקקים לטיפול פסיכולוגי/פסיכיאטרי ולליווי אינטנסיבי אינם מתקבלים לתוכנית, משום שאינה יכולה להיענות לצרכיהם.

יש כמובן להכיר בעובדה כי המדובר באיזון עדין, שככל שהקריטריונים לקבלה יהיו "גבוהים" יותר מבחינת היכולות של הצעיר, כך התוכנית תפנה לקבוצת צעירים חזקה יותר, להם סיכוי רב יותר להפיק את המרב מהתוכנית. יכול להיות שאלו היו מצליחים להתקדם ללא התוכנית, בכוחות עצמם או בעזרת משאבים אחרים קיימים, כגון עמותות שונות, ואין מקום להעביר אליהם משאבים יקרים. לעומת זאת, קריטריונים שיאפשרו לצעירים בעלי מוטיבציה נמוכה במיוחד או בעלי קשיים רגשיים והתנהגותיים משמעותיים וחסרי יכולות התמודדות להתקבל לתוכנית, עלולים לגרום לכישלונם ולבזבוז משאבים יקרים. זאת, משום שתוכנית, בה המגורים הם בקהילה והליווי אינו אינטנסיבי, מחייבת רמה סבירה של מוטיבציה ויכולות כתנאי להצלחה בה.

במבט כולל על ההערכות לגבי הצעירים שהתקבלו לתוכנית ניתן להתרשם כי מדובר בצעירים שתפקודם אמנם לא היה נטול קשיים, אך לא מדובר בקבוצה בעלת מאפיינים קשים של בעיות פסיכיאטריות, התמכרויות וכד'. ייתרה מזו, המלווים העריכו את רובם כבעלי כוחות אישיים - הכוחות שנמצאו יותר שכיחים אצל הצעירים היו היכולת ליצירת קשרים בינאישיים טובים, הנכונות והיכולת לעבודה קשה והמסוגלות להתמודדות טובה. יכולת ההתמדה הייתה מעט פחות שכיחה - פחות משני שלישי מהצעירים הוערכו כבעלי יכולת זאת.

ככלל, אנו מעריכים שהניסיונות למיון ולסינון על סמך העקרונות, המוזכרים לעיל, הם מוצדקים וממליצים להמשיך בהם ולמסדם. נציין במיוחד את ההימנעות מפנייה לצעירים, להם בעיות פסיכולוגיות-פסיכיאטריות מורכבות (כגון כאלה בעלי רקע אובדני, שצרכו תרופות פסיכיאטריות, היו בטיפול ממושך או באשפוז), בעלי התמכרויות, ואלה שלהם רקע של אלימות קשה כלפי אחרים. כפי שנציין בהמשך, בין היתר, יש לשפר את תהליכי זיהוי הצרכים והיכולות עוד בהיות הצעירים במסגרת ההשמה ולדאוג להעברת המידע בצורה שיטתית ואמינה מהמסגרות אל התוכנית לבוגרים.

יחד עם זאת, יש לתת את הדעת לכך, שגם אם תהייה הקפדה על תהליכי מיון וסינון, ניתן להעריך כי הצרכים והיכולות של משתתפי התוכנית יהיו הטרוגניים למדי, ועבור חלקם יתברר בדיעבד שמוטב היה שלא התקבלו. סביר להניח כי בחלק מהמקרים ההחלטה תהייה לבקש מהצעיר לעזוב את התוכנית, עקב אי עמידה בחוזה עמו, שקבע מה הן הציפיות ממנו. אולם, מתקבל על הדעת שיהיו מי שלא יהיה ניתן או רצוי להרחיקם מהתוכנית לאחר קבלתם, למרות קשייהם.

אחת המשמעויות של מצב זה מתבטאת בצורך לשמור על גמישות מסוימת מבחינת ההתערבות. למשל, למרות הניסיון להימנע מלקבל צעירים בעלי צרכים פסיכולוגים או פסיכיאטרים אינטנסיביים, יש צורך בנגישות למשאב זה, במקרים בהם יתברר בדיעבד כי הוא נחוץ. סביר, שבמקביל לגמישות מבחינת הפעלת התערבויות במקרים ייחודיים, יהיה צורך גם בגמישות תקציבית מסוימת, אשר תאפשר להיענות לצרכים ייחודיים לצעירים, שהתוכנית כבר קיבלה אחריות לטיפול בהם.

משמעות נוספת של הניתוח שלעיל בכך שככל שמערכת השירותים עבור בוגרי מסגרות השמה תתרחב ותסתעף, ניתן יהיה להעניק התערבויות מתאימות יותר לצרכיהם וליכולותיהם. כמו-כן, ניתן יהיה לתכנן מעבר ממודל התערבות אחד לאחר, מבלי לפגוע בהמשכיות של מתן הסיוע לצעיר הנזקק לו.

מתוך אוכלוסיית היעד, הצעירים שבתוכנית הם לא בהכרח אלו הזקוקים לה והמתאימים לה ביותר.

אחת הסוגיות שאליהן חייבת להתייחס כל סוכנות חברתית היא, אם ייתכן שהיא מעניקה שירות רק לתת-קבוצה מקרב אוכלוסיית היעד, ושתת-קבוצה זו אינה כוללת בהכרח את מי שזקוקים לשירות במידה הרבה ביותר. למשל, ייתכן כי גישה לשירות קלה יותר למי שיש יותר יכולות ומשאבים ובכך לא ניתן מענה, דווקא לקבוצה נזקקת יותר, החסרה משאבים אלו.

כדי לענות על השאלה אם מי מתוך אוכלוסיית היעד של המיזם המשתתפים בתוכנית הם אלו הזקוקים לה ביותר חיוני להשוותם עם צעירים אחרים, בוגרי מסגרות השמה שאינם בתוכנית. המידע שבידנו מבוסס על סקר צרכים ארצי שנערך בקרב אנשי מקצוע שנתבקשו להעריך את מצבם וצרכיהם של מתבגרים במסגרות השמה חוץ-ביתית (בנבנישתי וזעירא, 2008). נדגיש כי השוואה זו מוגבלת משום שהיא משווה הערכות על מתבגרים עוד בהיותם במסגרת ההשמה עם הערכות על צעירים שכבר מתמודדים בפועל עם החיים שלאחר ההשמה.

מתוך ההשוואה עולה כי באופן כללי מספר הצעירים שלהם יש משפחה שלמה להישען עליהן קטן יותר, בהשוואה לממוצע בקרב הצעירים בפנימיות. כך למשל, מהשוואה בין הצעירים בדירות המיזם לבין צעירים בפנימיות הרווחה עולה שבקרב צעירים בפנימיות שיעור האמהות שנפטרו עמד על כ-10% בהשוואה לכ-27% בקרב הצעירים במיזם. גם שיעור היתומים מאב בקרב הצעירים במיזם גבוה יותר משל צעירים בפנימיות. לעומת זאת, בממוצע, לצעירים באומנה יש פחות בני משפחה, להישען עליהם, מאשר לצעירים במיזם. למשל, שיעור האמהות שנפטרו גבוה מ-31%.

מהבחינה שנעשתה בנושא בעיות תפקוד של ההורים, עולה שתיאור המלווים את הורי הצעירים בדירות מצביע על פחות בעיות תפקוד מאשר בקרב כלל המתבגרים בפנימיות. למשל, שיעור האבות בפנימיות הרווחה, שזוהו כמי שיש להם בעיית אלכוהול או סמים עמד על כ-15%, בקרב הורי

המתבגרים באומנה כ- 23%, בהשוואה ל-13.8% בקרב הצעירים במיזם. אנו ערים לכך שדיוק הערכות אלו אינו גבוה, אך הממצאים מצביעים על כי אין עדות שלצעירים במיזם יש משפחות בעלות בעיות קשות במיוחד.

התמונה העולה מההשוואה בין המשאבים שמעמידים ההורים לצעירים בתוכנית לבין המדגם במשפחות האומנה ובפנימיות הרווחה אינה חד משמעית. נראה, שבאופן ממוצע לצעירים בתוכנית יש מסגרות משפחתיות, המציעות פחות משאבים משל משפחות הצעירים בפנימיות הרווחה, אך יותר משאבים ממה שהמשפחות הביולוגיות מציעות למתבגרים באומנה.

ממערך הממצאים בידינו עולה, כי על אף העורף המשפחתי החלש ביותר אצל הצעירים בתוכנית, אין הוא שונה במידה משמעותית ועקבית ממה שחווים צעירים רבים אחרים, הנמצאים במסגרות השמה חוץ-ביתית. ממצא זה היא משמעותו כי קיימות אינדיקציות ברורות לכך כי צעירים נוספים במסגרות השמה נכללים בהגדרות של אוכלוסיית היעד של המיזם, הזקוקים לתוכנית מגורים וליווי מהסוג המוצע במיזם. לפיכך אנו ממליצים:

1. ליישם תהליכי יישוג ומיון שיסייעו להבטיח, שהצעירים הזקוקים ביותר לתוכנית מבחינת הרקע המשפחתי שלהם ינצלו את ההזדמנויות שמציעה התוכנית.

סוגיה נוספת שיש לתת עליה את הדעת היא נקודת הזמן בחיי הצעיר שבה הוא נקלט בתוכנית. לכאורה, נקודת הזמן המתאימה היא במעבר בין השהות במקום ההשמה לבין כניסה לחיים עצמאיים. בהקשר זה, תהליכי יישוג ומיון בקרב אלו הנמצאים בשנים האחרונות לשהותם במסגרות ההשמה, עשויים לאתר את המתאימים והנזקקים ביותר לתוכנית ויסייעו למנוע משבר במעבר.

אולם, מן הניסיון המצטבר בעולם, ויש לכך סימנים גם במחקר הנוכחי, עולה שיש מי שמסלולם מורכב יותר. צעירים אלו מנסים קודם כל פתרונות אחרים. חלקם כבר מאסו בקשר שלהם עם גורמי הרווחה ורוצים לנתק כל מגע עם המערכת שליוותה אותם במהלך רוב שנות חייהם. חלק אחר מאמין שיוכל להשתלב בחיק המשפחה או באופן עצמאי. מתוכם, יש אלה, המגלים בשלב מאוחר יותר, שהם יכולים לנצל את המשאבים שמציעה התוכנית ורוצים להיקלט בה. אנו ממליצים לעודד השתלבות זו גם בשלב מאוחר יותר של חייהם. המלצתנו לכן:

2. הכניסה לתוכנית תהייה פתוחה לצעירים הנמצאים בטווח הזמן שבין יום היציאה ממסגרת השמה חוץ-ביתית ועד לחודשים אחדים לאחר השירות הצבאי/לאומי.

יש קבוצות נוספות של צעירים, בוגרי מסגרות השמה הזקוקים לתוכנית דומה כפי שצינו בהקדמה, המחקר הנוכחי מבקש להרחיב את הדיון מעבר למטרות המוגדרות והמוגבלות של המיזם כפי שהוצע. זאת, מתוך מחשבה שהמיזם משמש כפיילוט לתוכניות אחרות בתחום, וניתן

ללמוד ממנו לגבי סוגיות רחבות יותר הנוגעות לצעירים בוגרי מסגרות השמה. מזווית ראייה זו, יש מקום לזהות קבוצות אוכלוסייה נוספות שיש להעריך את צרכיהן ולעצב עבורן תוכניות מתאימות. המיזם כיום אינו מכוון לבני מיעוטים ולצעירים חרדים, שהם בוגרי מסגרות השמה, החסרים "עורף משפחתי", גם לא לאלו הנזקקים לפתרונות דיור. מבחינות רבות, צעירים אלו דומים למשתתפים היום בתוכנית. אולם, למרות היות אלו שתי אוכלוסיות יעד חשובות, שכל אחת מהן נזקקת למענה, אנו סבורים כי אין מקום לשלבן בפתרונות הדיור הקיימים וחיוני לעצב תוכניות שיענו לצרכים המיוחדים להן. לכן אנו ממליצים:

3. יש לעצב תוכניות דומות, המיועדות להיענות לצרכים של צעירים חסרי עורף משפחתי, מאוכלוסיות

בעלות מאפיינים תרבותיים ייחודיים, כגון צעירים בני מיעוטים וחרדים.

במהלך הפעלת התוכנית התברר שיש קבוצת צעירים אשר אינם זקוקים לפתרון המוצע של מגורים וליווי, אך זקוקים למענים אחרים שיקלו עליהם את ההשתלבות בקהילה הנורמטיבית. חלק מהצעירים שהיו במגע עם אנשי צוות של המיזם, שקלו להשתלב בפתרונות המגורים המוצעים והחליטו בשלילה. חלק אחר היה של צעירים שלא היו זקוקים לסידור מגורים, אך היו בעלי צרכים, הנוגעים להיותם בוגרי מסגרות השמה שלהם קשיים בהשתלבות בקהילה. סביר שהיו צעירים הדומים להם במאפייניהם אשר אפילו לא יצרו קשר עם המיזם, משום שלא חשבו שיש למיזם מה להציע למי שאינם רוצים פתרונות מגורים.

הערכתנו היא שבקרב כלל הבוגרים, ובעיקר בקרב בוגרי פנימיות חינוכיות, קבוצה זו היא גדולה יותר מאשר זו הנזקקת לפתרונות מגורים, או לפתרונות המלווים באופן אינטנסיבי על ידי צוות מקצועי. ניתן להעריך, שככל שיגדל מגוון הפתרונות עבורם, ימצאו צעירים שיעדיפו להיעזר בפתרונות אלו, מבלי להיזקק לתוכניות אינטנסיביות יותר.

בתחילה מפעילי התוכנית הגיבו לצרכי הצעירים, שכוננו "אקסטרניים", בשורה של מענים, שהוצעו באופן בלתי פורמאלי ולא היו חלק מחייב ומוגדר מהתוכנית. בהמשך, שולבה ההיענות לקבוצה זו בתוך המיזם, וכיום יש איש מקצוע, העוסק במתן מענים לצעירים אלו. נתייחס שוב לפתרון זה במסגרת הדיון בנושא היבטים מערכתיים, אך נציין כאן את ההמלצות:

4. להמשיך ולפתח מענים עבור צעירים בוגרי מסגרות השמה, שאינם זקוקים לפתרון דיור, אך יש להם

צרכים בתחומים אחרים (כגון, צורך בתעסוקה ובליווי בשירות הצבאי) הקשורים להיותם בוגרי

מסגרות השמה בעלי עורף משפחתי שמתקשה לתמוך בהם.

מבט-על, המקיף את כלל האוכלוסיות הפוטנציאליות של צעירים אלה, מעלה עוד קבוצות שלהן אין פתרון במסגרת המיזם הנוכחי, בעיקר צעירים בעלי צרכים מיוחדים, הדורשים התייחסות טיפולית אינטנסיבית, כגון צעירים ששהו במסגרות שלאחר אישפוז ובאומנה טיפולית ולהם קשיים נפשיים ופסיכיאטרים, וצעירים עם מגבלות בתחום הפיזי וההתפתחותי.

יש לתת את הדעת גם על קבוצת צעירים, בעלי פוטנציאל גבוה במיוחד, שמחסור בתמיכה משפחתית עלול למנוע מהם מיצוי הפוטנציאל. חלקם מקבלים היום מענה ביוזמה הברוכה של עמותת "למרחב". לכן אנו ממליצים:

ב.5 לקיים דיון מקיף על הצרכים של כלל הצעירים במסגרות ההשמה החוץ-ביתיות ולקבוע סדר עדיפויות במענה להם.

יש לשפר את המיון של אוכלוסיית היעד

הדיון בנושא מאפייני המשתתפים בתוכנית מוליד מספר משמעויות מעשיות. להערכתנו, כדי להגביר את היכולת של התוכנית לתת מענה לצעירים הנזקקים לה ביותר, חשוב לקיים תהליכי מיון וסינון, המבוססים על הערכה שיטתית עוד בהיותם במסגרות ההשמה השונות. להערכות אלו יש לקבוע שתי רמות התייחסות: ברמת הפרט וברמת המערכת. אי לכך, אנו ממליצים:

ב.6 ברמת היחיד יש לאפיין את הצרכים של כל אחד מהצעירים השוהים במסגרת, במטרה לאמוד את מידת ההתאמה והחיוניות של השתתפותו בתוכנית המיועדת לסייע לבוגרי מסגרות השמה. תהליכי הערכה אישיים אלו יאפשרו לזהות את המתאימים והנזקקים ביותר לתוכנית.

ב.7 ברמת המערכת יש לקיים הערכות שיטתיות ותקופתיות שמטרתן לזהות אם יש קבוצות של צעירים, השוהים במסגרות ההשמה, שלהם צרכים ייחודיים המחייבים פיתוח של תוכניות המתאימות להם. חלק מתהליכים אלו החלו להתבצע, כתוצאה לוואי של הפעלת המיזם ושל תהליך ההערכה. במסגרת מחקר, שנערך על ידי צוות מהאוניברסיטה העברית (בנבנישתי וזעירא, א2008, ב2008, ג2008), נעשתה הערכת צרכים של צעירים במסגרות של אומנה, פנימיות רווחה ופנימיות של המינהל לחינוך התיישבותי. ממצאי המחקר הועברו למעצבי המדיניות, במטרה לתרום לתהליכים של הערכת מצב וצרכים, כתשתית לתכנון פיתוח שירותים המתאימים לצעירים אלה.

כמו-כן, בעקבות מחקר זה החלו תהליכים, שנועדו להטמיע במערכת את שיטת הרף של פנימיות הרווחה את הערכת המצב ואת צרכי מתבגרים, העומדים לסיים את שהותם בפנימייה. יש לקוות שהכנסת ההערכה למערכת זו תגביר את מודעותם של כל אנשי המקצוע לצרכים של צעירים אלו, ותספק תשתית של מידע ברמת הפרט, הפנימייה ומערכת הפנימיות כולה, לשם תכנון מענים לצרכים אלו.

ג. הערכה כללית של מאפייני ההתערבות

מאפייני המודל

א. מודל ההתערבות מתאים יותר למטרות התוכנית ולקהל היעד בפנימיות ופחות באומנה חלקו המרכזי של המיזם הינו שילוב של מגורים וליווי של איש מקצוע ואליו נתייחס כאן. במסגרת מודל התערבותי זה מוצע לצעיר מקום מגורים נח, יציב, בעלות נמוכה ויחד עם צעירים אחרים, אשר יחדיו אחראים לתפעול הדירה ולאחזקתה. את הצעירים השוהים במקום זה מלווה איש מקצוע. לפי

המודל, למלווה ממלא תפקיד מרכזי. הוא מהווה דמות בוגרת לחיקוי התומכת בצעירים מבחינה רגשית, מציבה בפניהם דרישות נורמטיביות ברמת המגורים בצוותא, בדירה כמו גם מבחינת הציפיות באשר להתקדמותם האישית. המלווה מהווה מקור מידע על השירותים בקהילה ועל הדרכים לניצולם, ובמקרה הצורך מסייע לתווך ולסנגר כדי להקל על הצעיר בהתנהלותו מול הרשויות כגון, הצבא והשירות הלאומי.

באופן עקרוני, המלווה אינו עוסק בטיפול פסיכולוגי. עם זאת, אפשר להניח כי יוכל להגיב באופן הולם לקשיים רגשיים ולמשברים בחיי הצעירים ואין הוא אמור להשגיח באופן צמוד עליהם. הוא אינו מתגורר בדירה עמו ואינו שוהה בה כל יום או כל היום. עם זאת, חלק מתפקידו להגיב על בעיות הנובעות מהתנהגות בלתי הולמת של צעירים שאינם מציתים לכללים, ובכך הוא ממלא תפקיד של מפקח.

על פי הידוע לנו מהספרות המקצועית בתחום זה, **מודל זה מתאים באופן עקרוני למטרות התוכנית ולקהל היעד בפנימיות.** הוא עונה לצרכים של מגורים, מאפשר גישה למשאבים ולשירותים חברתיים, התנסות בפועל במילוי משימות חיים, וכל זאת, בסביבה תומכת של אדם בוגר ונורמטיבי, המהווה מקור לחיקוי. הדגשים אלו נמצאו חשובים במיוחד עבור צעירים יוצאי מסגרות השמה חוץ-ביתית, המצויים בתהליכי מעבר לבגרות.

יחד עם זאת, יש להצביע על כי **מודל זה מתאים פחות לצעירים הנמצאים במשפחות אומנה, וכי קיימת נכונות אצל שני הצדדים להתמיד בקשר ביניהם.** משפחת האומנה נועדה ליצור סביבה הקרובה, ככל שניתן, לחיק המשפחתי. לכן, ניתן להישען עליה גם בעת המעבר לחיים בוגרים, כפי שניתן להישען על משפחה ביולוגית ובכך תתחזק ההתפתחות הנורמטיבית של הצעיר. אי לכך, נראה, כי באותם המקרים בהם המשפחה האומנת יצרה קשר טוב וקרוב עם הצעיר ומעוניינת להמשיך בו, והצעיר מעוניין בהמשך הקשר, אם כי בהגדרות ואפיונים המתאימים יותר לבוגר, מאשר לילד בהשמה, ושהחזרה למשפחה הביולוגית אינה מהווה פתרון מתאים, חשוב למצוא דרכים לתמוך בהישארות הצעיר במשפחת האומנה.

בניגוד למצב במשפחות ביולוגיות רבות, ייתכן שמשפחות אומנה לא תרצינה או לא תוכלנה לשאת בעול הכלכלי של המשך ליווי של הצעיר, לאחר שקיבלו תמיכה כלכלית לשהות שלו במשך הזמן. על כן חשוב ליצור מסלולי המשך לצעירים באומנה גם לאחר הגיעם לגיל 18. סביר להניח כי הסדרים אלו יתחשבו בהבדלים בקרב צעירים המשרתים בצבא, לומדים או עובדים. לכל אחד ממצבים אלו יש יתרון לבסיס משפחתי, שיאפשר לצעיר מסגרת משפחתית קבועה. צעירים אלו, שישארו להתגורר עם משפחת האומנה, יוכלו לקבל מענה לצרכים נוספים האופייניים למסיימי מסגרות השמה באמצעות פתרונות בקהילה, כדוגמת מרכזי צעירים. לכן אנו ממליצים:

ג.1 לפתח פתרונות שיאפשרו לצעירים באומנה להמשיך ולהישען על משפחת האומנה בין הגילים 18 - 21 (אם פתרון זה מתאים עבורם), ולא להיזקק לתוכנית של מגורים וליווי.

ייתכן שישנם צעירים, שהמשך ההישארות במשפחת האומנה עם הגיעם לבגרות אינו מתאים, מסיבות שונות, הקשורות לצעיר, למשפחה, ולאינטראקציה ביניהם. לכן, יש לראותם כאוכלוסיית יעד מתאימה לפתרונות של מגורים וליווי. חלקם יוכלו להשתלב בפתרונות כדוגמת אלו הקיימים במסגרת התוכנית, וחלק אחר יזדקקו לפתרונות שיפותחו עבור צעירים בעלי קשיים רבים יותר בהסתגלות, הנזקקים לליווי אינטנסיבי יותר.

ב. יש להמשיך בפיתוח המודל

חשוב לציין שהמודל בישראל עונה לאחד הצרכים הייחודיים לנו והוא השירות בצבא או בשירות הלאומי. חלק חשוב מתפקידו של המלווה הוא לסייע בכל הקשור לתהליכי הגיוס, כמו גם להתמודדות עם הסוגיות והקשיים המתגלעים במהלך השירות הצבאי ולקראת ההשתלבות בחיים האזרחיים בהמשך.

לשירות הצבאי יש השפעה מרכזית על מודל ההתערבות. זאת, משום שכיום שוהים בדירות צעירים הנמצאים לפני שירות צבאי/לאומי, במהלך השירות, מייד לאחר השירות וצעירים שלא ישרתו. קיימים הבדלים משמעותיים בצרכים ובאפשרויות בקרב כל אחת מקבוצות אלה. למשל, יש הבדלים מהותיים ביכולת להשתלב בלימודים או בעבודה יציבה בין צעירים העומדים לשרת בעוד חודשים ספורים בצבא לבין אלו שמשרתים ובינם לבין הצעירים שסיימו את שירותם הצבאי. הבדלים אלו באים לידי ביטוי בדרכים רבות, כולל מידת הנוכחות הפיזית שלהם בדירה במהלך היום ובמשך השבוע. הממצאים שלנו אמנם מצביעים על כך שאופי ההתערבויות שונה במידה ניכרת בהתאם לסטאטוס של הצעיר בשירות הצבאי. למשל, בכל האמור לגבי הסיוע שקיבלו בתחום הלימודים והעבודה.

הבדלים משמעותיים אלו העלו את השאלה אם יש מקום להפריד בין דירות המיועדות לקבוצות שונות אלו, כך שניתן יהיה להתמקד בצרכים ובאפשרויות של כל קבוצה. להערכתנו, יש יתרונות רבים במבנה הנוכחי, הדומה יותר למצבים מקובלים במשפחות ביולוגיות ובחברה הרחבה, שבהן קבוצות אלה נמצאות במגעים תכופים. יש גם יתרונות לקשרים שעשויים להיווצר בין צעירים העומדים לפני שירות צבאי לבין שותפיהם לדירה המתמודדים עם השירות הצבאי, ועם אלו המסיימים את שירותם והניצבים בפני אתגרים חדשים. זאת היא הזדמנות, בלתי אמצעית כמעט, להבין כיצד מאמציהם בשלב הנוכחי יתרמו להתמודדותם עם האתגרים בעתיד, ומדוע הדרישות והציפיות מהם להשקעה בעתידם הן מחויבות המציאות. מכאן נובעת המלצתנו:

ג.2 לשמור על המבנה הרב-גילי הנוכחי הקיים בזירות של הפרויקט.

יחד עם המלצה זו אנו סבורים שמן הראוי לפתח "תוכנית הפעלה דיפרנציאלית" לפי הקבוצות שצינו. בפועל, יגיבו המלווים לשלב הספציפי שבו נמצא כל צעיר, ולא יציעו מקום עבודה יציב לצעיר העתיד להתגייס בעוד שלושה חודשים. עם זאת נראה לנו, שיש יתרונות בהגדרה ברורה יותר של המטרות והציפיות לפי מקומו של הצעיר בנושא השירות. הגדרות אלו תתייחסנה לציפיות בתחומים כגון, היקף התעסוקה ומאפייניה, השתתפות בהוצאות הדירה, ורכישת השכלה ומקצוע.

ייתכן שהגדרות אלו הברורות והקבועות מראש יביאו את מפתחיה של התוכנית לזיהוי כישורים ומיומנויות מסוימים, שלהם אופי בסיסי הרלוונטי להתפתחותם בעתיד, אשר ניתן להקנותם לצעירים לפני שירות צבאי. למשל, שימוש במחשב לצרכים שונים, השגת רישיון נהיגה, השתתפות בקבוצת הכנה לשירות, שיפור במיומנויות בסיסיות בחשבון ובקריאה (למי שנזקק), הרחבת ההיכרות והעמקתה עם הארץ, באמצעות סיורים וביקורים במוסדות מפתח, פגישות עם גורמים כריזמטיים, היכולים להשפיע על הכיוון שלהם בחיים (למשל, בוגרי מסגרות השמה שהצליחו בחייהם) וכד'.

במקביל לפיתוח התייחסות דיפרנציאלית זו, אנו ממליצים לשמור על גמישות והיענות לצרכים ייחודיים ולהימנע מקביעת כללים נוקשים שלא יאפשרו היענות לצרכים וליכולות של צעירים מסוימים. למשל, ייתכן שצעיר יהיה מעוניין לבחון אפשרויות מקצועיות בתחום המעניין אותו, גם אם הוא עומד לפני שירות צבאי או נמצא במהלכו. למעשה, מספר צעירים שהיו בשירות לאומי ובשירות צבאי עבדו ולמדו במקביל. יש מקום לעודד בדיקות אלו בדרך של אבחונים מקצועיים וכד'.

נציין, שאנו ערים לחששות, שמא הצעת האפשרות להשתלבות בתוכנית גם מספר שנים לאחר סיום השהות במסגרת חוץ-ביתית עלולה לעודד תלות יתר ולפגוע בתהליכי יציאה לעצמאות. יש לאזן חשש זה מול האפשרות שמתן תמיכה מוגבלת לצעיר בנקודת זמן קריטית בחייו, בה טרם רכש מקורות תמיכה בקהילה, יכולה לשמש מנוף משמעותי להתפתחותו ולהתקדמותו. לפיכך, יש לשמור על הדלת פתוחה לסיוע לצעירים גם לקראת סיום השירות צבאי, כדי לבחון אם פתרון של מגורים וליווי הוא המתאים להם ביותר. מתקבל על הדעת, שתהליכי המיון וההפניה יהיו זהירים יותר, כדי להבטיח שאין המדובר בנסיגה בתהליכי יציאה לעצמאות.

ג.3 יש להגדיר בצורה ברורה מטרות, ציפיות ואמצעים, המתאימים לשלב שבו הצעירים נמצאים ביחס

לשירות צבאי/לאומי.

מן ההשוואה עם ספרות מקצועית עולה, כי אחד המרכיבים החשובים אשר אינם חלק מהתוכנית הקיימת, ובמחקרים שנערכו בעולם התבררו כחשובים, הוא הרחבת הקשרים עם דמויות בוגרות וחיוביות בקהילה. במספר תוכניות התערבות בעולם ניתן מקום לחונכים בקהילה, "מורים רוחניים" (mentors), הנמצאים בקשר עם הצעיר ותומכים בתהליך התפתחותו הנורמטיבית. חונכים אלו

מהווים דמויות הזדהות, כמו גם מקור חשוב לקשרים בינאישיים המסייעים בחיפוש עבודה והזדמנויות אחרות. למעשה, חלק מהצעירים המשתתפים בתוכניות נחשפו לדמויות כאלה עוד בהיותם בקרב משפחות מארחות.

הרעיון של היעזרות בחונכים מהקהילה מוכר על ידי מפעילי התוכנית ובמקרים בודדים אף נוסה במסגרת המיזם. אולם, להערכתנו קשה לצפות שמתן מענה זה יכול להתבצע באופן עצמאי על ידי כל אחד מהמלווים או המרכזים. פיתוח מענה כזה צריך להיות באחריות של גורם מרכזי היכול לגייס חונכים, להכשירם ולפקח עליהם באופן שיטתי.

אנו ממליצים לפתח תוכנית חונכות שמטרתה ליווי צעירים בוגרי מסגרות השמה. מומלץ לאתר צעירים, העשויים להיעזר בתוכנית זו עוד בהיותם בשלבים האחרונים של השהות במסגרת ההשמה.

4.ג יש לבחון הקמה של מערכת מרכזית-ארצית של חונכים ("מורים רוחניים") בקהילה שיסייעו לצעירים בוגרי מסגרות השמה.

סוגיה מעניינת נוספת, אותה לא בדקנו בעומק הראוי, היא המקום של המשפחה הביולוגית במסגרת מודל ההתערבות. רמזים המצויים בספרות המקצועית מצביעים על תפקיד רב-חשיבות להמשך ההתפתחות, אותו ממלאה המשפחה, למרות היות הצעיר חסר עורף משפחתי. כמו-כן, היכולת להתמודד עם העבר המשותף לצעיר ולמשפחתו ולהכיר בניתן לצפות באופן ריאלי מהמשפחה, הוא חלק מהמעבר לבגרות. צעירים עשויים ליצור מבנה ואופי יחסים שונה עם הוריהם משבגרו ואינם תלויים בהם לסיפוק צרכיהם המיידיים.

אנו ערים לכך שחלק מהמלווים עובדים עם הצעירים במטרה לקרב אותם למשפחתם הביולוגית ולהתמודד עם מורכבות האיזונים, שבין שמירת הקשר עם המשפחה, שמירה על הגבולות המאפשרים תפקוד נורמטיבי גם אם המשפחה הביולוגית אינה מתפקדת, לבין תפיסה ריאלית של ציפיות הדדיות. מהמידע שקיבלנו מהמרכזות עולה ההערכה שאצל מספר צעירים הקשרים המשפחתיים התחזקו במשך שהותם במיזם.

5.ג יש להמשיך ולבחון את קידום הקשר עם המשפחה כחלק אינטגרלי מהתוכנית.

האם יש בתוך התוכנית מודלים יותר מתאימים ויותר יעילים מאחרים?

במסגרת החלק של "מגורים וליווי" במיזם מופעלים מספר מודלים (דירות בקהילה, הפנימייה כבית ופנימייה כפתרון אזורי). צוות המחקר התבקש להעריך מהם המודלים שמתאימים יותר. כפי שצוין בפרק "השיטה", המחקר הנוכחי אינו יכול להישען על מערך מחקר, המאפשר להעריך באופן תקף את היעילות היחסית של כל אחד מהפתרונות, על סמך התוצאות השונות שאליו הגיעו הצעירים. בין יתר הקשיים ניתן לציין שההבדלים בין המקומות השונים התפרסו על מספר רב של ממדים. זאת ועוד, העובדה כי הפתרון האזורי התמקד בפנימייה אחת בלבד, מקשה על היכולת להפריד בין

ההיבטים האישיים הייחודיים שנגעו לאנשי המקום וליחסים שנוצרו בינם לבין הגורמים האחרים במיזם, לבין סוגיות כלליות ורחבות יותר. לא קשה לדמיין פתרון דומה במהותו שהיה מתנהל במקום אחר, בסגנון אחר וביחסים טובים יותר בין אנשי המקום לבין הגורמים האחרים, והיה מביא להערכה של כל הנוגעים בדבר, כי לסוג פתרון כזה ישנם יתרונות ייחודיים, המאפילים על החסרונות. למרות קשיים אלו בהערכה, ננסה להביא המלצות זהירות, המבוססות על מידע והערכות שהתגבשו במהלך המחקר.

מהמידע שבידינו עולה כי:

- א. זווית הראייה של הצעירים ושל מלוויהם, אינה מצביעה על הבדלים עקביים בקרב הצעירים ששהו במקומות השונים. יש סימנים לכך שהצעירים בפתרון הפנימייה האזורית חשו שנעזרו יותר בנושא השירות הצבאי, בהשוואה לאחרים.
- ב. שמענו הערות ביקורתיות יותר מצד הצעירים ששהו במודלים של פנימייה כבית והפנימייה כפתרון האזורי בהשוואה לשהים בדירות בקהילה על המידה בה התייחסו אליהם כאילו הם עדיין בפנימייה ועל כך שלא קיבלו את הפרטיות ואת המרחב המגיעים להם, לדעתם.
- ג. מצאנו שנתגלה קושי לאכלס את הפנימייה שנתנה פתרון אזורי, בעוד שבמודלים האחרים הביקוש עלה על ההיצע (יש לזכור שהיא ממוקמת בעפולה, שלדברי הצעירים אינה אטרקטיבית כלל).

מכיוון שאין בידינו עדות בדוקה וחד משמעית באשר ליתרונות של אחד המודלים לעומת האחרים בהשגת המטרות הטיפוליות, אנו מבססים את המלצותינו על העקרונות הבאים:

א. אידיאולוגיה טיפולית: לדעתנו, הגישה הטיפולית המקובלת כיום היא לעצב פתרונות הדומים ביותר למצבי חיים נורמטיביים והמתאימים ביותר לשלב ההתפתחותי. בשפה המקצועית מוצגים עקרונות אלו בהשמה של ילדים כדומה ככל האפשר למשפחה (most family-like) והכי פחות מגבילים – (least restrictive). ההיגיון בגישה זו מבוסס על תיאוריות התפתחותיות, המדגישות את הצורך בסביבה הדומה ככל שניתן למשפחה, במטרה לפתח כישורים ויכולות רגשיות וקוגניטיביות המתפתחים, בדרך כלל, במסגרת משפחתית. לדעתנו, עקרונות אלו צריכים להנחות גם את הפתרונות עבור צעירים בוגרי מסגרות השמה אשר צריכים להיות דומים לאלו המקובלים בקרב צעירים אחרים הנמצאים לקראת היציאה מבית ההורים הביולוגיים.

ב. הדגש על צרכי הצעיר ולא של המסגרת: יש להקפיד כי הפתרון יתאים לצרכים ולמצב של הצעיר ולא לאלו של המסגרת. בכל מצב שבו יוצרים מערכות תומכות, יש לוודא שאין להן חיים משלהן, ומכיוון שהן כבר קיימות ומושקעים בהן משאבים רבים, נוצר לחץ להפנות אליהן צעירים.

ג. יש רבגוניות רבה בקרב הצעירים בכל הקשור ליכולות, לצרכים וליעדים, המחייבת מגוון פתרונות: קבוצת הצעירים בוגרי מסגרות ההשמה בכלל והקבוצה של צעירים "חסרי עורף משפחתי" היא רבגונית

ביותר. סביר להניח, שהשונות הרבה בקרב הצעירים מצדיקה מגוון של פתרונות, המתאימים לתת-הקבוצות השונות.

על בסיס העקרונות שלעיל אנו מציגים את ההתייחסות שלנו לכל אחד מהמודלים:

דירות בקהילה: יש לראות את ה"דירות בקהילה" כפתרון מועדף לתוכניות עבור צעירים הנוקקים לדור ולליווי והיכולים להשתלב בפתרון מגורים נורמטיבי שאינו דורש ליווי אינטנסיבי. לדעתנו, ככל שסוג פתרון זה יתקבל כחלק טבעי ממערכת השירותים החברתיים וימצא את מקורות המימון המתאימים, הוא יתרחב ויתפתח גם בדרך של הגדלת מגוון הפתרונות בקהילה, כך שהדירות והליווי יוצעו רק לקבוצה הנזקקת להם ביותר.

הפנימייה כבית: יש לעודד את פנימיות להעניק לצעירים, השוהים בהן, תחושה של "בית" ויחס משפחתי ולהציע להם, גם לאחר צאתם מהפנימייה, תמיכה ויחס אישי. העשויים לתרום להם וגם לשוהים הצעירים יותר את היכולת להתרשם ממידת ההשקעה הרגשית והמחויבות אותן משקיע הצוות, לא רק כאנשי מקצוע המקבלים שכר על פועלם, אלא גם כאנשים מבוגרים היוצרים עבורם הזדמנות לבניית יחסי קירבה. הדרכים בהן חלק מהפנימיות מצליחות לשמור על קשר עם בוגריהן ולהוות עבורם מקור לתמיכה רגשית ואחרת, מבלי להשאיר אותם בתוך מסגרת הפנימייה, מעוררות הערכה ויש מקום לחזקן.

עם זאת, עבור רוב הצעירים, פנימייה מעצם טבעה אינה יכולה להיות "בית" אמיתי או "משפחה" לפרק זמן ארוך. בניגוד למשפחה רגילה, הצוות של הפנימייה מתחלף וגם הצעירים האחרים הנמצאים בה מתחלפים ואינם בחזקת אחים צעירים קבועים. גם בהתמודדות עם הסביבה החיצונית, קשר מתמשך, הכולל מגורים בפנימייה, אינו מועדף התייחסות לצעיר כאל צעיר "רגיל", אלא מקשר אותו לקבוצה שלעתיים קרובות מזוהה עם תוויות סטיגמטיות.

פנימיות, היוצרות פתרונות עבור מספר בוגרים שבאופן ברור יכולים להיתרם ממגורים בפנימייה לפרק זמן מסוים, צריכות להיזהר ממיסוד של מסגרות ארגוניות ובעלי תפקידים, שנועדו במקור לצעירים שנוזקו למסגרת ולסיוע, אך הם הופכים עם הזמן להיות מסגרות אותן יש למלאן כדי להצדיק את ההשקעה בהן.

לדעתנו, הדרך למצוי מרבי של קשר חם ותומך עם הפנימייה, היא למצוא דרכים בהן הקשר הבינאישי התומך נמשך בד בבד עם עידודו של הצעיר לצאת לקהילה הרחבה, והמגוננת פחות. כך יכולה לשמש הפנימייה תשובה נאותה למקרים בהם לא נמצא פתרון הולם לצעירים לתקופת מעבר, למשל מספר שבועות עד לגיוס או עד לקליטה במסגרת לימודים, תמיכה ביחסים עם גורמי הצבא, הזדמנויות להגיע לפנימייה כדמות חיובית שיש לה האפשרות לתרום לאחרים וכד'.

דאגת הפנימיות לצעירים תבוא לידי ביטוי בהפניה נכונה לפתרונות שיהיו בקהילה ותמיכה בהם בהיותם שם, כמו שמשפחה תומכת בצעירים, העוברים לחיים עצמאיים. לכן, גם כאשר צעיר נמצא במסגרת

מגורים בקהילה, אין מניעה לשמור על קשר עם הפנימייה, ובמקרים מסוימים הוא גם יכול להגיע לפנימייה כאיש צוות, ובלבד שישמור על זהות עצמאית והשתייכות למקום שהוא מחוץ לפנימייה.

פתרון דיור אזורי במסגרת פנימייה: ההבדל המרכזי בין ה"פנימייה כבית" לבין המודל האזורי, מתבטא בכך שהפנימייה, בניגוד למודל האזורי, משמרת קשרים ויציבות ביחסים, דבר המעניק לה יתרונות. בכך, מאבדת הפנימייה במודל האזורי במידה רבה את כוח המשיכה וההצדקה שלה. מתוך הניתוח שלנו, עלה כי לפתרון הדיור האזורי, במסגרת של פנימייה, אין יתרונות רבים.

נראה שרק במצבים מיוחדים יש לפתרון זה יתרונות עבור צעירים הזקוקים למסגרת מגורים מבודדת יחסית, המספקת תמיכה לוגיסטית נוחה. למשל, ניתן לראות פתרון הממוקם בפנימייה עבור צעירים הנמצאים בתהליך של מכינה לבגרות או לבחינה פסיכומטרית, או הכשרה לתפקיד מקצועי המחייב פרק זמן של השקעה בלימודים. במצב ביניים זמני זה, יש למסגרת הפנימייה יתרונות לוגיסטיים. כמו-כן, לפתרון זה יתרונות עבור צעירים מסוימים, כיוון שההזדמנויות הקיימות בפנימייה תהיינה אטרקטיביות במיוחד. לדעתנו, מן הראוי להימנע ממצב שבו מוקמת מסגרת בפנימייה ונעשים מאמצים רבים לאייש אותה ולחפש עבור הצעירים הנמצאים בה פתרונות לתעסוקה.

אופן הביצוע של המודל

במסגרת המחקר עקבנו אחר מרכיבים שונים בתוכנית וניסינו לאמוד את מידת היעילות בהפעלתם. בחלק זה, ההערכה מבוססת על ההערכות ועל ההתרשמויות שלנו, של הצעירים ושל שותפים לתפקיד, באשר לתהליכי ההתערבות ולתוצאותיהם. ההבחנה אותה אנו מנסים לעשות כאן בין תהליך לבין תוצאה היא בעייתית, משום שבמקרים רבים התהליך עצמו הוא מוקד ההתערבות. למשל, התמודדות, ביחד עם המלווה, עם החיפוש אחר עבודה ושמירה עליו, כולל הקשיים, עם חוסר ההצלחה והתסכול, הם חלק מההתערבות וגם תוצאתה, לא פחות מהשאלה כמה חודשים הצעיר החזיק בעבודה. בכל זאת, ננסה לעשות הפרדה מסוימת בין המרכיבים השונים של ההתערבות לבין מה שניתן לראות כתוצאות מזוויות הראייה של הצעירים ושל המלווים.

אין ביכולתנו של המחקר הנוכחי להציג כאן את פירוט התובנות הרבות אליהן הגיעו אנשי המקצוע שעסקו בפועל בהתמודדות המורכבת והיומיומית עם הצעירים ועם צרכיהם. כפי שמשתקף מהמלצותינו, אנו סבורים שמן הראוי כי המשך פיתוח התוכנית יכלול התייחסות לתובנות וללקחים שהופקו על ידי המלווים והמרכזות.

כנדרש, ההתערבות היא אינטנסיבית ורב ממדית

נציין, שבחלקים הבאים אנו מנסים לדון בכל מרכיב של ההתערבות בנפרד, אך ברור שהשילובים והאיזונים ביניהם הם חלק חשוב מהדיון באופי ההתערבות והערכתה. לכן, מן הראוי לציין שבמבט כולל התרשמנו כי במהלך השנות בתוכנית יש מידה רבה של אינטנסיביות בהתערבויות ומרביתם

של הצעירים מעורבים מאוד בתוכנית. בכל אחת מהתצפיות שלנו, בראיונות עם הצעירים ובדיווחי המלווים קיבלנו רושם ברור שהצעירים אינם במצב של השהייה ורגיעה, אלא תחת לחץ מתמשך להשיג את מטרותיהם. גם במקרים שבהם צעירים פוטרו/התפטרו מעבודתם, היה עליהם לחץ מצד המלווים להמשיך, להתמודד ולחפש אחר עבודה. מצאנו כי מספר ניכר של צעירים ששירתו בצבא או בשירות הלאומי עבדו במקביל וחלקם למדו. נראה כי עובדה זו מוכיחה שהתוכנית אכן פעלה בדרכים אותן הציבה לעצמה כדי לקדם את הצעירים, באמצעות התמודדות עם עבודה, לימודים, שירות צבאי והתמודדות עם משימות חיים נוספות, העומדות בפניהם בדרכם לעצמאות.

הליווי הוא כלי מרכזי וחיובי מאוד

הערכתנו, המבוססת על הספרות המקצועית, על תצפיות בדירות, על ראיונות עם המרכזות של המיזם ועם שותפי התפקיד שלהם, למלווים יש תפקיד מרכזי בכל המיזם. למעשה, רוב הלמידה וההתפתחות של הצעירים נעשית מתוך אינטראקציה עם המלווים. כפי שצינו בדוח הביניים בינואר 2007, הליווי הינו שם כולל לסדרה ארוכה של פעילויות, שאינן מוגדרות פורמאלית. בחלקו הוא נוכחות פיזית במקום המגורים של הצעירים, המאפשרת שיחת חולין, פנייה להתייעצות, הזדמנות לשתף בחוויות, וכד'. בחלקו הוא שיחה הנוגעת בתחומים רגישים יותר והדומה יותר לשיחת ייעוץ ובמקרים מסוימים אף לטיפול, למרות המאמץ שעושים המלווים להימנע מלעסוק בטיפול, במובן המקובל.

חלק אחר בליווי הינו קידום מיומנויות הנוגעות לחיים עצמאיים. המלווים מתייחסים להיבטים קונקרטיים של ניהול משק בית, קניות, בניית תקציב, אחזקה, חשבונות וכד'. הם גם מלווים את הצעירים, לעתים באופן פיזי ולעתים בהכנה מוקדמת, במגעים עם גורמים ומוסדות, כגון בנקים, חברות תקשורת, עירייה וכמובן צבא, שירות לאומי ומקומות עבודה. במהלך ההתמודדות עם משימות חיים באופן עצמאי המלווה "נמצא ברקע", מעודד להיכנס לתוך המשימה (למשל, לגשת לראיון עבודה), מהווה מקור למידע על הדרכים הנאותות לעשות זאת, מגיב להישגים או לכישלונות בהתמודדות זו בדרך של מתן חיזוקים, מידע נוסף, תמיכה ועידוד, וממשיך להרחיב את מגוון ההתנסויות וההתקדמות ברכישת מיומנויות והשגת יעדים אישיים של הצעיר.

מזווית הראייה של הצעירים עולה באופן כללי, שרוב רובם של המשתתפים מתארים את המלווים באופן חיובי בכל האמור ליחס שהם מקבלים מהם ואף ביחס למידה שבה המלווה מצליח לעזור להשיג את מטרותיהם (אם כי ההערכה זו מעט נמוכה יותר). מרביתם מרוצים ממלוויהם. רק ארבעה טענו כי אינם מרוצים מהמלווה שלהם.

רובם הביעו הערכה חיובית למלוויהם. מעניינת העובדה שההערכות הן נמוכות יותר בכל האמור לרצון להידמות למלווה. הערכה זו מחייבת חשיבה נוספת משום שמקובל לראות את תפקיד המלווה כמודל חיובי לחיקוי וההערכות מעט יותר נמוכות אלו מצדיקות חשיבה נוספת כדי להבין את הדינאמיקה המסבירה תגובה זו לעומת תגובות אחרות חיוביות יותר.

על חשיבותם של המלווים בתוכנית ניתן להסיק גם מהקשר החזק בין שביעות הרצון הכללית של הצעיר מההשתתפות בתוכנית לבין שביעות רצונו מהמלווה. באופן לא מפתיע, שביעות הרצון מהמידה שבה המלווה מסייע לצעיר להשיג את מטרותיו קשורה באופן חזק ביותר לשביעות רצונו מההשתתפות בתוכנית.

על בסיס כל המידע שבידנו, **הבענו הערכה חיובית מאוד לדרך בה ממלאים המלווים את חלקם בתוכנית.** התרשמנו מהמוטיבציה, מההשקעה ומהדרך המקצועית שבה הם מתמודדים עם מורכבות תפקידם. מצאנו כי בדרך כלל, צלח בידם להימנע מלהיות למטפלים אישיים של הצעירים, גם כשחלק מהם הפגינו קשיים רגשיים מתמשכים. יש לעודד גישה זו, המנסה להפריד בין תמיכה וליווי בוגר לבין טיפול פסיכולוגי בקשיים רגשיים.

אנו מוצאים לנכון לציין הערכה זו לא רק כדי לתת חיזוק חיובי לאנשי מקצוע הראויים לכך, אלא להדגיש גם את הלקח המופק מתוכנית זו והדומות לה בעתיד ולכן אנו ממליצים שבכל פיתוח עתידי:

ג.6. יינתן משקל רב לבחירה קפדנית של מלווים שהינם אנשי מקצוע בוגרים, המסוגלים להתמודד עם סביבת תפקיד עמומה ומורכבת, העושים שימוש בטכניקות התערבות של יישון, ליווי, תמיכה, סגור, הפנייה ותיווך.

המגורים מהווים מנוף טוב, שניתן לנצלו יותר, בעיקר בפנימיות

אחד המשאבים החשובים הניתנים לצעירים הוא יחידת מגורים בצוותא עם צעירים נוספים. ההתרשמות שלנו מהתצפיות בדירות היא כי מקומות המגורים היו באיכות מספקת אשר תרמה להשגת מטרות התוכנית. התרשמנו שמקום המגורים המכובד והמצויד ברמה נאותה תרם אצל הצעירים לתחושה שהם מקבלים תנאים טובים על מנת לאפשר להם להתמקד בהשגת מטרותיהם האישיות. כמו-כן, ראינו פעמים רבות שהצעירים הגיבו בהערכה למשאב זה ועשו מאמץ לשמור עליו ולטפחו.

אחזקת הדירה וניהול משק בית עצמאי במסגרת קבוצתית מהווים כר נרחב וחשוב להתנסויות בהתמודדות עם משימות חיים רבות. הצעירים צריכים, בין היתר, להתמודד עם שמירה על ריהוט הדירה, יצירת קשר עם אנשי שירותים (כמו כבלים), אחזקה שוטפת וניקיון, תשלום חשבונות, יצירת יחסי שכנות טובה, רכישת מזון והכנתו. יש בכך הזדמנויות לקבלת אחריות אישית וקבוצתית ולעמידה בכללים מחייבים.

בהקשר זה, מן הראוי להדגיש את המורכבות של דירות הנמצאות בתוך מסגרת פנימייתית או קרובות לה ביותר. אמנם, יש יתרונות כלכליים בהישענות על המשאבים של הפנימייה (כמו למשל בנושאי מזון, שירותי כביסה, אחזקה, תשלומי חשבונות). אולם, להערכתנו, כל משאב המתקבל

בדרך זו מהפנימייה מקטין את האפשרות להתנסות בהתמודדות עם מטלות חיים, הנדרשות מכל מי שמתגורר בדירה בקהילה באופן עצמאי. אי לכך, **אנו ממליצים:**

7.ג לעשות מאמץ מכוון להבטיח שגם צעירים השוהים בדירה במסגרת פנימייתית יצטרכו להתמודד, ככל שניתן, עם אחזקת הדירה וניהולה.

אחת הסוגיות שעלתה היא אם מיקום המגורים עלול להיות לצעירים לרועץ, כאשר מדובר בעיר מגורים שלה משאבים דלים יחסית בתחומים כדוגמת מקורת תעסוקה. למשל, לצעירות בחדרה ולצעירים בעפולה היה קשה להשיג עבודה בסביבתם הקרובה. לעומת זאת, בחולון היו לצעירים אפשרויות רבות יותר בתחום התעסוקה, וגם בתחום החברתי היו להם אפשרויות בילוי נגישות יותר. מההיבט הזה עמדתנו אינה חד משמעית. אמנם, סביר שיש מקומות בהם ההזדמנויות הן רבות יותר, ומציאת מקום מגורים בסביבה המעניקה אפשרויות רבות עשויה להקל על הצעדים הראשוניים בהשתלבות בחברה. אולם, יש להביא בחשבון שבמשך חייהם, הצעירים יגורו בכל חלקי הארץ, חלקם מבחירה (כמו קרבה למשפחה ולחברים) וחלקם בלידת ברירה. משום כך, הוספת תנאי נוסף לפיזור מקומות המגורים המתמקד במקומות בעלי אופי מסוים נראה לנו בעייתי. כמו-כן, לדעתנו מדובר במספר קטן של צעירים בכל מקום, שאינם מהווים עומס על משאבי התעסוקה במקום (אם כי אנו ערים לעובדה שיש המעריכים שמספר הצעירים הוא גבוה יחסית למשאבי מקום, כמו עפולה). קשה להניח, שגם במקומות בהם האפשרויות הן מוגבלות, לא ניתן לגייס משאבים כמו מקום עבודה או אפשרויות להתפתחות מקצועית עבור מספר זעום של צעירים. יש לזכור שלמגורים באזורים מרכזיים יש עלויות גבוהות יותר, ולעתים הדירה, אותה ניתן לשכור במחיר סביר היא במצב ירוד, שאינו מעודד טיפוח ותחושה של בית רצוי.

ד. הערכת התערבויות בתחום הלימודים, הכשרה מקצועית ותעסוקה - טרם נמצא התמהיל הנכון
אחד היעדים של התוכנית הוא לסייע לצעירים להשלים השכלה ולרכוש מקצוע. מתוך הראיונות שערכנו עם המלווים ועם מרכזות התוכנית, בולטת החשיבות אותה הם מקדישים לנושא ההשכלה והשלמת לימודים. מתוך הראיונות עם הצעירים בולטת תחושתם שהתוכנית מעודדת השכלה ואף דוחפת אותם לכיוון זה. בראיונות ההמשך שאלנו את הצעירים אם הם קיבלו עזרה בנושא הלימודים. מצאנו שכל מי שלא משרת ענה בחיוב, ורק צעיר אחד ציין שהוא זקוק לעזרה נוספת (כלכלית).

עם זאת, הגם שרוב הצעירים דיווחו על שאיפות ללמוד בלימודים גבוהים (ואף הרגישו שיש להם המסוגלות לכך), ניראה שרובם אינם נוקטים בצעדים מעשיים בכיוון זה. כמו-כן, מן הניתוחים שעשינו עולה כי חלק ניכר מהצעירים אינם מודעים לנדרש מהם מבחינת השכלה כדי להשיג את היעדים שהציבו לעצמם. למשל, צעירים, שלהם בגרות חלקית בלבד וללא תוכניות מעשיות להשלים בגרורות, המתכוונים להיות אנשי מקצוע בתחומים אקדמיים.

בנושא לימודים מצטיירת התמונה מורכבת. מצד אחד, מדיווחי המלווים עולה ששיעור ניכר של הצעירים היה מעורב בסוגים שונים של פעילויות לימודיות. בניתוח נוסף מצאנו, שבנקודת הזמן השנייה כמעט שני שלישים מהם נטלו חלק בפעילות לימודית אחת לפחות ומעל למחצית ביותר מסוג פעילות אחת. רק תשעה לא שרתו בצבא ולא למדו. למרות זאת, מן העולה מהראיונות עם הצעירים ועם המלווים, רק מעטים התקדמו בצורה משמעותית בתחום של המשך לימודים.

להכשרה מקצועית ולהכנה לתעסוקה יש חלק מכובד במיזם שנועד לסייע במעבר לחיים עצמאיים ונורמטיביים. כפי שצינו בדוח הביניים בינואר 2007, לפעילות בתחום התעסוקה עשויות להיות תרומות ישירות ועקיפות לקידומו של הצעיר. התרומה העקיפה לתעסוקה עשויה לנבוע מהעובדה שצעיר שלו ביטחון במקום מגורים וביכולת להתקיים פנוי לחיפוש אחר עבודה מתאימה יותר לכישוריו ולתוכניותיו לטווח הארוך. ההשתתפות במיזם עשויה להגביר כישורי חיים, כגון היכולת לעבוד בצוות, ההתחשבות באחרים, תכנון העתיד הקרוב והרחוק, התמדה וכדומה, שהם כישורים אישיים ובינאישיים הרלוונטיים להשתלבות בשוק העבודה.

תרומות יותר ישירות הן אלו המגבירות את האטרקטיביות של הצעיר עבור שוק העבודה. זאת, על ידי תמיכה בהשגת רישיון נהיגה, ברכישת ידע ומיומנויות רלוונטיות למגוון מקומות תעסוקה כדוגמת השימוש במחשב והשלמת השכלה.

במקביל, המיזם עשוי לתרום להתפתחות חיובית בתחום התעסוקה, באמצעות מגוון פעולות ממוקדות. בין היתר, ניתן למנות אבחון תעסוקתי, הקניית מיומנויות בתחום חיפוש עבודה, כתיבת קורות חיים, ניהול ראיון עבודה, קורסי הכשרה מקצועיים בתחום מסוים, סיוע ביצירת קשר עם מקומות עבודה, וכד'.

מהתצפיות ומהראיונות שערכנו למדנו שמיזם זה מייחס חשיבות רבה למודעות לחשיבות של תעסוקה במגוון הפעילויות. **תב"ת** (תנופה בתעסוקה) מיסודם של גיוינט ישראל וממשלת ישראל האחראית לקידום נושא זה מממנת את המלווים של הצעירים ואף, סייעה במיוחד, במימון ובהצטיידות. במהלך התפתחות התוכנית חלו שינויים בפעילויות בתחום התעסוקה. ההערכה הנוכחית מבוססת על מבט-על הנובע מהראיונות שערכנו עם המלווים, הרכזים, הצעירים ואנשי מפתח בתב"ת.

חשוב לציין, שמן הראיונות עם הצעירים עולה שכולם חשו שהם מקבלים עזרה או יכולים לקבל עזרה אם ירצו בכך. למיעוט מהמשתתפים היו תלונות לגבי מידת העזרה שהוצעה להם בתהליך חיפוש עבודה או הכשרה מקצועית. במרבית הראיונות הצעירים הביעו מודעות לכך שנושא העבודה וההכשרה תופס מקום מרכזי ביותר בתוכניות וכי המדריכים מעוניינים לעזור להם להתקדם בתחום זה.

למרות זאת, בהערכה מסכמת על מיצוב של הכשרה מקצועית בחיי הצעירים בתוכנית, עולה שהתחום אינו תופס מקום מרכזי בחייהם. מדיווחים שקיבלנו, עולה שהמשאבים בתחום זה לא נוצלו דיים. מעטים עברו אבחון מקצועי סדור, ומעטים ניצלו הזדמנויות לקבלת הכשרה מקצועית מעמיקה. עם זאת, צעירים שלהם הייתה יכולת ומוטיבציה קבלו סיוע, כגון בהכשרה מקצועית לספרות ובאמצעים להתקדמות בפתחת עסק בתחום זה.

הערכתנו המסכמת גורסת כי טרם נמצא התמהיל הנכון של התערבויות שיביא להשגת היעדים בנושאים של השכלה והכשרה מקצועית. כפי שצינו בדוחות ביניים קודמים, למצב זה נובע ממספר סיבות אובייקטיביות. בין היתר, חלק מהצעירים נעדר כל דחף ומוטיבציה לפעול באופן נחוש על מנת להיכנס לשוק העבודה ולהיקלט בו. חלק מהקושי נובע מאפיונים אישיים (חוסר של יכולות ומיומנויות ללמוד ולרכוש מקצוע, קושי להתמיד ולעמוד בפני מכשולים) וחלקם נובעים מהעובדה, שבמהלך שהותם במסגרות קודמות נושא התעסוקה והמקצוע לא עמדו במוקד תשומת הלב. הקשיים נובעים גם מנקודת הזמן שבה הם נמצאים בחייהם. צעירים רבים אינם פנויים עדיין רגשית לחשוב לטווח הרחוק על עתידם ומרגישים שהם זקוקים לתקופת מעבר, בטרם יתחייבו וישקיעו בתוכניות עתידיות. יש החשים שהם זקוקים "למנוחה", לתקופת מעבר שבה לא יצטרכו לעבוד קשה. ציפיה זו אינה תורמת לנכונות ליזום ולהיות שותפים לתוכניות לעידוד התעסוקה שלהם.

חלק מהצעירים נמצאים בתקופה של המתנה קצרה לשירות הצבאי או לשירות הלאומי ואינם מוכנים לעסוק בעתידם הרחוק ובהחלטות הנוגעות לחייהם התעסוקתיים לאחר השירות. לכן, הם אמנם מתמודדים עם הלחץ לעבוד, אך התעסוקה המוצעת להם אינה נתפסת כמכינה לעתיד, אטרקטיבית או משתלמת במיוחד. לכך יש להוסיף את העובדה, שבעפולה ובחדרה יש קשיים לא מועטים למצוא עבודות משתלמות לטווח קצר, או עבודות שייצרו תשתית טובה להמשך קריירה תעסוקתית.

להערכתנו, יש לחפש דרכים נוספות כדי להתמודד עם סיבות ונסיבות אלו, במטרה להגביר את יעילות המאמצים לשילובם של הצעירים בתהליכי השכלה והכשרה מקצועית, עקב חשיבותם הרבה לעתידם. **אנו ממליצים:**

- 1. להגביר את הנגישות לידע מקצועי בתחום ההכשרה המקצועית לאלו הנמצאים במגע ישיר עם הצעירים. זאת, בין היתר, על ידי שילוב והגברה של הכשרה בתחום זה בעת ההכנה וההדרכה של המלווים. כמו-כן, יש להגביר את הנגישות של המלווים להתייעצות ישירה עם אנשי מקצוע העוסקים בתחום זה ולהפניית צעירים למקומות מתאימים לשם אבחון והכוונה.**
- 2. להתאים תהליכי אבחון וייעוץ מקצועיים לקבוצת אוכלוסיה זו. נראה שהמיונים המקובלים לא הוכיחו את יעילותם מול קבוצת אוכלוסייה המתמודדת עם קשיים רבים יותר במוטיבציה ובמיומנויות בינאישיות וברגשיות הנדרשות כדי להתמודד עם התסכולים וההתמדה הנדרשים בתהליכי רכישה של השכלה ומקצוע. אבחונים אלו רלוונטיים הן לתחום רכישת השכלה ו/או מקצוע והן להשמה בעבודה.**

ד.3 להקים מרכז משאבים ארצי בתחום של הכשרה מקצועית ותעסוקה. מרכז זה יעמיד לרשות הצעירים והמלווים מידע, סדנאות והשתלמויות בתחומים רלוונטיים (כמו מקורות למלגות לימודים, כתיבת קורות חיים, ראיון עבודה, ודרישות של מקצועות שונים).

ד.4 ליצור שותפויות עם גורמים, שיסייעו להכין מסלולי התפתחות אישיים לצעירים, השוקלים לימודי המשך. באמצעות שותפויות אלו ניתן יהיה להעניק חונכות אקדמית אישית (למשל דרך פר"ח או מכינה של האוניברסיטה או של מכללה) להכנה לבגרות ולמבחן פסיכומטרי. ייתכן שניתן להפוך מסלולים אלו לאטרקטיביים יותר אם ישולבו בהם מלגות מחייה שיאפשרו התמקדות בלימודים, ויחייבו, כתנאי קבלה והמשך, התמדה ועמידה במשימות הלימודיות. בין הגורמים הרלוונטיים ניתן למנות מכללות, אוניברסיטאות ועמותות מתנדבים העוסקות בקידום צעירים באמצעות השכלה והכשרה מקצועית.

ד.5 לבנות תוכניות אישיות להשכלה ולהכשרה מקצועית, המתאימות לצעירים אלו, תוך מתן סיוע במלגות מחייה שיאפשרו להם להגיע להישגים מרביים. יש לעשות זאת בשילוב ובתיאום עם משרד התמ"ת, עם גורמים במשרד החינוך העוסקים בהשכלת מבוגרים ועם גופים מרכזיים כמו תב"ת.

ד.6 לבחון את האפשרויות לשיתוף פעולה עם גורמים פרטיים ומסחריים, שעשויים להיות מעוניינים בהכשרה של הצעירים לקראת השתלבותם בתעשייה, וכחלק ממחויבותם החברתית. גורמים אלו עשויים להיות אטרקטיביים במיוחד עבור צעירים שיכולים להיווכח כיצד ההיענות שלהם לתוכנית הכשרה עשויה להובילם באופן ישיר למקום עבודה אטרקטיבי.

להשתלבות בעבודה יש חשיבות רבה בהתערבות זו משום שהיא ממלאת מספר תפקידים ישירים ועקיפים. השתלבות בעבודה היא התנסות חשובה, המאפשרת לצעיר להתמודד עם משימת חיים לא פשוטה, לזהות את יכולותיו ואת קשייו, להתמודד עם תסכול ואי הצלחה, כמו גם ליהנות מהיתרונות של עבודה. עבור חלק מהצעירים העבודה היא הזדמנות לבחון את המידה שבה הם מעוניינים לעסוק במקצוע מסוים. כמוכן, עבודתם של הצעירים מאפשרת להם לשלם עבור חלק מהוצאותיהם עבור המגורים שהם מקבלים ולשמור חלק עבור הוצאות אחרות.

במהלך הראיונות והתצפיות התרשמנו שהמלווים משקיעים מאמצים ניכרים בסיוע לצעירים בחיפוש אחר מקומות תעסוקה מתאימים ומנצלים את רשת ההיכרות שלהם כדי לקדם את ההשתלבות של צעירים במקומות עבודה. המלווים גם מנצלים את ההתנסויות של הצעירים בעבודה כדי לקדם את המטרות הקשורות במיומנויות חיים הרלוונטיות לעבודה, כמו גם כדי להדגיש את הדרישות הריאליות מכל מי שמבקש להשתלב בחברה ולא להישען על תמיכה כספית מתמדת משירותים חברתיים.

הצעירים זיהו את ההשקעה ואת הסיוע הרב מצד המלווים בנושא העבודה. אם כי חלקם ציינו שהרגישו לחץ גדול מדי בתחום זה.

מהנתונים עולה כי בתקופת השהות בתוכנית הצעירים שאינם משרתים עובדים, או נמצאים במעבר קצר בין עבודות. גם חלק מהמשרתים עבדו. יש לציין שחלק ניכר התנסה בחוויית פיטורים ו/או התפטרות. חלק מהתנסויות אלו היו קשורות לשינויים במצבי החיים כגון מעבר לעבודה אחרת, גיוס לצבא, לקראת סיום השהות בתוכנית וכד'. אך חלק אחר הצביע על קשיים איתם הם מתמודדים בשמירה על מקום העבודה, בסכסוך עם האחראי, בקושי להשתלב וכד'.

להערכתנו, במקביל למאמצים הרבים של המלווים לאתר יחד עם הצעירים מקומות עבודה, יש מקום לתמיכה מרכזית, לאו דווקא על ידי כל מלווה באופן אינדיבידואלי ומקומי. אנו מבחינים בשני כיוונים: א. עבודה זמנית וב. פיתוח מסלולי עבודה מקצועית. להערכתנו יש מקום לסייע למלווים על ידי הקמה של מאגר של מקומות עבודה זמניים, שאינם דורשים הכשרה מיוחדת וארוכה, המיועדים לצעירים בתהליכי מעבר, הזקוקים להתנסות במקום עבודה ולמשכורת. מפעלי תעשייה, רשתות שיווק ומעסיקים אחרים עשויים לראות במתן אפשרויות תעסוקה לצעירים אלו הזדמנות למעורבות חברתית חיובית, הבאה לידי ביטוי במתן תעסוקה ולא בתרומה כספית. חשוב לציין, שגם אם מאגר כזה יהיה נגיש, לא יהיה בכך כדי להפחית בצורה משמעותית את הכורח בהתמודדות עם היקלטות במקום עבודה והתמדה בו. לכן, אין זה סביר כי נגישות זו תפחית מהשגת המטרות של התפתחות לעצמאות. **לכן אנו ממליצים:**

ד.7 יש לפתח מאגר מרכזי של מקומות עבודה זמניים המיועדים לצעירים השוהים בדירות.

ד.8 לזהות באמצעות המלווים קבוצה של צעירים, המתאימים מבחינת יכולת ומוטיבציה, שעבורם תבנה תוכנית עבודה אישית המבוססת על אבחון מקצועי, והם יקבלו ליווי ואימון אישיים על ידי אנשי מקצוע המתמחים בכך, לשם השגת היעדים בתחום התעסוקה. במקרה הצורך הם יקבלו מלגה להשלמת ההכנסה בעת הכשרתם לתפקיד ויישקל מתן סבסוד למעסיק, כדי להקל על הקליטה במקום עבודה בעל משמעות לעתידו של הצעיר.

ה. תמיכה בשירות צבאי היא חשובה ויש לשפר את הממשק עם הצבא

קיימת הסכמה שלשירות צבאי חשיבות רבה עבור צעירים בוגרי מסגרות השמה. בדוחות ביניים קודמים התייחסנו לחשיבות בדיקתם של כל ההיבטים הנוגעים לצעירים עוד בהיותם במסגרות השמה במטרה לשפר את ההכנה לשירות ואת המעבר והכניסה לשירות הצבאי (ראו דוח ביניים ינואר 2007). בדוח זה נמקד את תשומת הלב בצעירים שנמצאים בתוכנית.

במסגרת מחקר ההערכה מצאנו מודעות רבה של השותפים במיזם, המלווים והמרכזות לכל הסוגיות של השירות הצבאי. עבור חלק מהצעירים הנדרשות ההתערבויות עוד בטרם הגיוס ועבור חלק אחר – גם בעת השירות, בהתנהלות מול מפקדים ובעלי תפקידים, ובתמיכה במשרתים ובמתמודדים עם הקשיים האופייניים לשירות צבאי.

הצעירים מזהים את ההשקעה של המלווים בתחום זה. שאלנו את הצעירים אם יש דבר נוסף בו התוכנית עשויה לעזור בו בתחום השירות הצבאי / לאומי. רובם המכריע ענו בשלילה, וציינו כי

התוכנית ענתה על כל הצרכים שעלו. בראיונות העוקבים לא נמצאו צעירים שאמרו שהם זקוקים לעזרה נוספת.

מצאנו פעילות רבה, וכנראה יעילה, בליווי חלק מהצעירים במגעים עם רשויות הצבא שסייעה להתמודד עם בעיות נקודתיות. יש להדגיש את המקום החשוב שממלאת המרכזת הארצית של תחום זה. במספר מקרים דווח על סיוע שלה מול גורמים בצבא, כמו גם מעורבות יעילה של מלווים אחרים. עם זאת, אין המדובר במערכת שיטתית, סדורה ומחויבת לליווי הצעירים. נראה גם שקשה להישען לאורך זמן על פתרונות נקודתיים ועל קשרים אישיים של המלווים עם אנשי צבא, בין היתר עקב התחלופה הן של המלווים והן של אנשי הצבא, המשמשים בתפקידים הרלוונטיים.

בראיונות עם אנשי הצבא הרלוונטיים התרשמנו, כי קיים עניין אמיתי לסייע לקליטתם הטובה של בוגרי ההשמה במסגרות צבאיות וכן נכונות להשקיע בתחום זה ולהגיע לפתרונות מקוריים וחדשים. עם זאת, התרשמנו שקשה לצפות שהם ייטלו את היוזמה ויובילו מהלכים לקידום הנושא. **לכן אנו חוזרים וממליצים:**

ה.1 לקיים שיתוף פעולה בין הדרגים הבכירים, האחראים למערכת ההשמה לבין דרגי הפיקוד הבכיר הרלוונטיים בצה"ל, במטרה לקבוע נוהלי עבודה משותפים ומיטביים.

ה.2 לקבוע רכז ארצי לסיוע בתחום הקשר עם רשויות הצבא.

ה.3 להבטיח שלצעירים במסגרות ההשמה יהיה ליווי מטען בעת תהליך הגיוס.

ה.4 לקבוע נהלים קבועים של הדרכה ויידוע של כל הגורמים העוסקים בנושאי גיוס במסגרות ההשמה.

ה.5 להבטיח שסוגיות של שירות בצה"ל (מוטיבציה לשירות, מידע) יהוו חלק מחייב מההכנה לחיים בכל מסגרות ההשמה.

ה.6 לשפר את תהליכי הגיוס של בוגרי מסגרות השמה, כך שיתנו מענה למצבם המיוחד.

ה.7 להבטיח ליווי מתאים בתקופת השירות הצבאי.

ה.8 להבטיח ליווי מתאים ומשאבים לתהליך השחרור מצה"ל בתום השירות, כולל הפניה למסגרות המיועדות לצעירים בוגרי מסגרות השמה.

ו. שירות לאומי הוא כלי בעל פוטנציאל גבוה ויש להמשיך ולקדם קשר עם האגודות

ככלל, נראה שיש הסכמה באשר לפוטנציאל של השירות הלאומי לתרומה לאוכלוסיית הצעירים בוגרי השמה חוץ-ביתית שאינם משרתים שירות צבאי. הבא לידי ביטוי בתרומה אותה תורם הצעיר לחברה, ככל אזרח נורמטיבי, בו הוא רוכש התנסויות ומיומנויות חשובות לחיים ובמקרים רבים יוצר רשת קשרים חברתית ענפה. לשירות הלאומי יש משמעות גם בהמשך, משום שמעסיקים רבים רואים את השירות הלאומי כיתרון בעת המועמדות לתעסוקה. יש לציין, שבמהלך התפתחות התוכנית נוסף פן נוסף להתייחסות לשירות הלאומי, כהכנה לתעסוקה. השירות הלאומי עשוי לתת

לחלק מהצעירים הזדמנות להתנסות במקצוע, כגון גננת בגן ילדים, שעשוי להיות המקצוע בעתיד. כך ניתן לשלב סיוע לקידום מקצועי עם סיוע לשילוב בשירות לאומי.

עם זאת, בוגרי מסגרות השמה רבים מציבים אתגרים לא מעטים בפני העמותות העוסקות בשירות הלאומי בהשוואה לצעירים אחרים. חלקם נובעים ממאפיינים אישיים שאינם מתאימים לפרופיל המקובל של צעירים שבהם מטפלות העמותות לשירות לאומי. למשל, אלה הנופלים בין הכיסאות, בעלי כישורים נמוכים משל מועמדים אחרים, אך אינם במצבי מצוקה קשים במיוחד (שלהם מותאמים פתרונות מיוחדים). או קשיים הנובעים מצרכים שאינם אופייניים למועמדים אחרים הבאים לידי ביטוי בעת השירות הלאומי, כגון, הצורך במקום מגורים, בתמיכה ובליווי מצד גורמים שאינם בני משפחה.

במסגרת דוח ביניים הצבענו על כך, שהפעולות הנעשות מול גורמי השירות הלאומי מבוססות בעיקרן על ידע אישי, היכרויות וכישורים של מספר מוגבל של אנשי מקצוע, ללא תיאום בין הגופים השונים וכי קיים פוטנציאל רב שאינו ממוצה. במהלך התוכנית החלה קרן גנדיר במהלך חשוב של בדיקת הממשק בין העמותות של השירות הלאומי לבין הגורמים המעורבים במיזם. בדוח ביניים קודם דיווחנו בהרחבה על המפגש עם עמותות השירות הלאומי ועל ההערכות שעלו ממנו. בעת כתיבת הדוח המסכם דווח שהעמותה להתנדבות קיבלה תקנים (כולל דו"ר) לבעלי צרכים מיוחדים ומוכנה להעמיד את חלקם לרשות צעירים בוגרים מסגרות השמה.

להלן ההמלצות שהוגשו בפירוט במסגרת דוחות הביניים, שהן עדיין רלוונטיות במידה רבה:

- 1. להקים ועדה משותפת לקידום שילובם בשירות לאומי של צעירים בוגרי מסגרות השמה.**
- 2. לפעול לשינוי דרכי העבודה, הנהלים ובמידת הצורך התקנות והחוקים הנוגעים לשירות הלאומי כך שיתנו מענה טוב יותר לבוגרי מסגרות השמה.**
- 3. להגביר את זרימת המידע בין מסגרות ההשמה לבין האגודות**

ז. יש להבנות יותר הזדמנויות להקניית כישורי חיים

השהות של הצעירים בדירות והתמודדותם עם המשימות השונות של חיים בצוותא בדירה, עבודה, ניהול כספי, חיי חברה ופעילויות נופש ושירות צבאי/לאומי (עבור חלק מהצעירים) יוצרים אינספור הזדמנויות להתנסות במשימות חיים ולרכישה של מיומנויות. יש יתרונות רבים בכך שתהליכים אלו מתרחשים באופן טבעי כחלק ממהלך החיים. אנו התרשמנו שהמלווים מזהים הזדמנויות אלו ועושים מאמצים מכוונים לנצל אותם לטובת הצעיר.

יחד עם זאת, אופיין המזדמן של התנסויות אלו והשוונות הרבה בקרב הצעירים בהתמודדות עם משימות אלו, מעלה את החשש שמא יש תחומים מסוימים, שאם לא תינתן להם תשומת לב ממוקדת ומתוכננת הם לא יבואו לידי ביטוי אצל חלק מהצעירים וההזדמנות לרכוש ידע ומיומנויות

עלולה להיות מוחמצת. יש מקום להמשיך ולפתח חומרים והזדמנויות לרכישה של מיומנויות ספציפיות ולנצל גופים ומשאבים המתמחים בתחומים אלו. בין היתר, ניתן להכין סדנאות במסגרת ארצית, המאפשרות למידה ממוקדת ואינטנסיבית של מיומנויות הקשורות לעבודה והמועברות על ידי אנשי מקצוע המתמחים בתחום זה. בדרך דומה ניתן להעביר השתלמויות לצעירים בנושאים של ניהול כספים, צרכנות נבונה, וכד'.
לכן אנו ממליצים:

ז.1 להכין רשימה קצרה של "התנסויות מפתח" ולוודא שמרבית הצעירים יתנסו בהן, באמצעים שונים.

ח. יש לחזק את מעטפת הליווי וההכוונה

חלק מהמיזם הייתה סדרה של פעולות ושירותים שנועדו לתמוך בהפעלת התוכנית מול הצעירים. במסגרת זו של ההערכה, אנו מבקשים לעמוד על היבטים הנוגעים לדרכים בהם המעטפת באה לידי ביטוי בתוך התוכנית וביחסים עם הסביבה.

לקדם הכשרה, הדרכה ופיקוח

בלב התוכנית עומדים אנשי המקצוע המפעילים אותה, המלווים והרכזים. משום כך, חיוני להבטיח את איכות עבודתם בדרכים שונות. אנו מבקשים להדגיש שלושה היבטים נפרדים:

הכשרה והכנה לתפקיד: ככל שהתוכנית מתבססת והניסיון שנרכש בה מצטבר, כך מתגבר הצורך להבטיח שאנשי מקצוע שישמשו כמלווים או מרכזים יקבלו הכנה והכשרה לתפקיד. מכיוון שסביר להניח כי ייבחרו אנשי מקצוע בעלי כישורים בסיסיים ואולי אף היכרות עם אוכלוסיות דומות, יש להתמקד בסוגיות מרכזיות, המאפיינות את העבודה של ליווי צעירים במסגרות אלו. כפי שנציין בהמשך, אנו ממליצים על פיתוח ותייעוד "תורת הפעלה" מסודרת. מן הראוי כי ההכשרה וההכנה תיסובנה סביב היכרות עם תורת הפעלה זו.

בנוסף לכך, כפי שציינו בהתייחסות לנושא התעסוקה, חשוב להקנות למלווים ידע ומיומנויות במגוון תחומים רחב יותר מאלו שאיתם הגיעו. אמנם, במהלך העבודה עם הצעירים ניתן, לעתים, להישען על מומחים לנושאים ולכישורי חיים מוגדרים כגון התנהלות בראיון עבודה, ניהול תקציב, כללים של שירות לאומי, וכד'. אולם, מסיבות שונות, (למשל, בשל האופי המבוזר של התוכנית והעובדה שבכל מקום מספר צעירים אינו גדול) קשה, ואף לא רצוי להישען על מומחיות זו מבחוץ. לכן, חשוב שהמלווים יקבלו תגבור בידע הנדרש בתחומים רבים, כגון, סוגיות של תעסוקה, אפשרויות לימודים, היבטים כלכליים וכד'. אין כוונה שיהפכו למומחים בכל נושא, אך חשוב שיקבלו ידע שימושי בתחומים הנדרשים לעבודתם היומיומית כמלווים.

הדרכה וייעוץ: היבט נוסף וחשוב הוא הליווי ההדרכתי (פיקוח). לליווי זה משמעויות בטיוב העבודה המקצועית ובשיפור המיומנויות. יש לו גם חשיבות רבה במתן תמיכה ובמניעת שחיקה בעבודה שיכולה להיות חסרת גבולות ואינטנסיבית. יש מקום לבחון את המקום של מתן הדרכה, או ליווי מקצועי, גם על ידי מי שאינם מעורבים בעצמם במיזם. ייתכן שמעורבות גדולה של המדריכים עצמם בתוכנית והיכרות אינטימית עם הצעירים, עלולה להקשות על קבלת זווית ראייה אובייקטיבית, הנדרשת לעתים כדי לקבל החלטות מקצועיות נכונות.

יש צורך להבטיח הדרכה וליווי מקצועי גם למי שמובילים את המיזם. מתקבל על הדעת, כי הדרכה וליווי של המובילים יקבלו דגשים אחרים בהשוואה למלוויהם של הצעירים. בין היתר, יש מקום לשקול ייעוץ בנושאים ארגוניים, העשויים להשפיע על דרך ניהולן של מספר ניכר של דירות וצעירים בו-זמנית. כמו-כן, יש להניח שמיסוד של הדרכה ושל ליווי מקצועיים יתרום לאטרקטיביות של התפקידים במיזם, ולמשיכתם של אנשי מקצוע שיראו בו הזדמנות להתפתחות מקצועית.

במהלך הפעלת התוכנית חלו התפתחויות חיוביות בתחום זה ונעשו פעולות הדרכה שונות, שכללו מפגשים קבועים בהשתתפותו והכוונתו של איש מקצוע חיצוני. עם זאת, יש מקום להמשך פיתוח ההדרכה והייעוץ ולכלול בו גם התייחסות לצרכים של המרכזים בהיבטים ניהוליים, ארגוניים ופיתוח משאבי אנוש.

פיקוח ובקרת איכות: ככל שהתוכנית מתבססת ומתרחבת, והופכת לחלק ממארג השירותים לצעירים, חיוני לשלב בה תהליכי פיקוח ובקרת איכות. חלק מהפיקוח נעשה על ידי המרכזת כבר בעת הפעלת התוכנית. אולם, יש לוודא שתהליכי הפיקוח יוגדרו באופן ברור יותר כחלק מתפקיד הרכז ותוקצנה שעות מתאימות. יתר על כן, מן הראוי להבטיח פיקוח חיצוני על הפעילות המקצועית, כפי שראוי בכל שירות חברתי. על כן, אנו ממליצים:

ח.1 לקיים הכנה והכשרה מקדימה ומלווה לאנשי הצוות

ח.2 לקדם ליווי מקצועי, בדרך של הדרכה וייעוץ למלווים ולמרכזים

ח.3 לפתח נוהלי פיקוח פנימיים וחיצוניים על איכות השירות

לפתח תורת הפעלה

המיזם הנוכחי מהווה התפתחות חדשה בשדה המקצועי בישראל. הוא מעלה סוגיות לא פשוטות באשר לדרכים הנכונות לאזן בין דרישות טיפוליות מורכבות, שלעתים הן אף מנוגדות. בין היתר אין עדיין די ידע מקצועי באשר למינון הנכון של מתן עצמאות מול קביעת גבולות, בין מתן הזדמנות לבין מתן מורטוריום חלקי לצעירים מחובות ואפשרות לחיפוש דרך איטי לבין החיוניות של קביעת יעדים, גבולות ועבודה ממוקדת לקראת העתיד. אמנם, מרכיבים מסוימים בתוכנית מוכרים ואף נוסו בעבר (כגון "פנימייה כבית"), אך לאור ההתפתחויות בתחום זה גם הם מחייבים חשיבה מחודשת.

כאשר בוחנים תורות הפעלה או מודלים טיפוליים ניתן לזהות שהם נעים על רצף מבחינת המידה שבה הם מובנים. בקצה אחד המודלים הכלליים מאוד שאינם מגדירים כמעט בכלל מה ייעשה ובאיזה מינון ובקצה האחר מודלים המובנים בצורה כמעט חד משמעית ב"מדריכי טיפול", המפרטים כל שלב וכל מהלך בתוכנית הטיפול. בשנים האחרונות בולטת מאוד הנטייה לתוכניות מובנות, בעיקר בארה"ב. בארץ קיימת הנטייה להימנע משימוש בתוכניות שלהם מבנה סטנדרטי ומחייב, ולהישען יותר על שיקול דעת גמיש של איש המקצוע.

להערכתנו, גם אם יש העדפה למודל טיפולי מובנה וסטנדרטי, התנאים להציגו טרם בשלו, בשל היותו בשלבי עיצוב מוקדמים. אולם, יש לקדם את תהליך הבנייתם של התוכניות, בדרך של דיון וכתובה מקצועית בנושאים כגון, מטרות, אמצעים וסוגיות שעמם צריך להתמודד. ייתרה מזו, להערכתנו, ניתן כבר להגדיר מספר מרכיבים במודל שצריכים להתקיים בכל, או כמעט בכל, עבודה עם צעירים בתוכנית. לדוגמה יש, צורך לערוך חוזה מפורט עם הצעיר אשר יציג את הדרישות והתנאים להשתתפות בתוכנית. נדרשת הכנה של תוכנית טיפול אישית המוסכמת על הצעיר כתנאי להמשך, כמו-כן, השתתפות בפעילויות מסוימות שנועדו להקנות סדרה מינימאלית של מיומנויות חיים וכד'.

מן הראוי לקשור סוגיה זו גם לשינויים שיחולו בעתיד. התוכנית במתכונתה הנוכחית התפתחה באופן הדרגתי, במקומות שונים ובתפיסות אידיאולוגיות-טיפוליות שונות. לכן למשל, השאלה אם יהיה מפגש תקופתי קבוע של כל הצעירים בדירה עם המלווה נענתה באופן שונה בכל אחד מהמקומות ועל ידי המלווים השונים. בצעדים הבאים, אם אמנם ייקבע מפעיל מרכזי לכלל השירותים המיועדים למסיימי מסגרות השמה, החסרים עורף משפחתי, יהיה מקום לשקול גישה מוסכמת ומחייבת. ההיגיון מחייב כי תהייה גישה רגישה למאפייני הצעירים בתוכנית, אך לאו דווקא להעדפות האישיות של המלווים. ככל שהמודל הטיפולי יהיה מובנה וברור יותר, יקל להכשיר לקראתו, לפקח על השימוש בו ולבחון אם הוא יעיל. ככל שהשוני בהפעלת ההתערבויות משקף במידה רבה את ההבדלים בין המלווים (ולא רק בין הצעירים), קשה לשמור על עקביות לאורך זמן וללמוד מניסיון מצטבר.

כאן ראוי לציין את הסוגיה של הידע שנרכש בעולם בתחום זה. להערכתנו, יש יתרונות רבים לשלב ידע זה בכל האמור להתמודדות עם הצרכים של צעירים בוגרי מסגרות השמה. אולם, ככל שאנו מצליחים להעריך על סמך התעמקות בספרות המקצועית (בעיקר מארה"ב ומאנגליה), ההבדלים בין המדינות השונות מחייבים היערכות מיוחדת לארץ. עליה לשקף את ההבדלים במאפיינים בקרב הצעירים בהשמה ומשפחותיהם, במערכת ההשמה, בשירותים בקהילה, בתפקיד הצבא בחיי הצעירים, וכד'.

לשפר תיעוד

הכשרה, הדרכה, בקרת איכות ופיתוח מודל טיפולי, קשורים חזק לסוגיות של תיעוד. תצפיות שערכנו הוכיחו, שהתיעוד לוקה בחסר. חלק מהחומר מפוזר במשרדי המועצה לילדים בסיכוי ואצל המלווים. גם החומר שנמצא מתועד בצורה מזערית וחסר מידע רב על הצעירים, על ההתערבויות שנעשו בעניינם, ועל התוצאות שאליהן הגיעו. התופעה של תיעוד חלקי ולא שיטתי אופיינית לרוב השירותים החברתיים. אמנם לחלק מהמלווים יש "מחברות", אך התיעוד בהן אינו נגיש דיו ואינו מובנה בדרכים המאפשרות שימוש יעיל, מעבר לתרומה הישירה לתהליכי עבודה של מלווה עם צעיר. כך למשל, אם בהמשך הדרך יוחלף מלווה, יקשה על המלווה החדש לעקוב אחר הרישום הייחודי במחברת המלווה הקודם.

מבחינות רבות, המחקר המלווה היה כלי תיעוד שיטתי של ההיבטים רבים של התוכנית. כמובן שתיעוד לצרכי מחקר שונה באופיו מתיעוד לצרכים אחרים. בפועל, קשה לשמור לאורך זמן על רמות של תיעוד אותו בקש צוות המחקר מהמלווים. לכן, יש לפתח נהלי תיעוד "שאפשר לחיות אתם" לאורך זמן ובאופן קבוע. נראה שניתן לבנות את התיעוד סביב כלי המחקר, תוך ביצוע ההתאמות הנדרשות מהלמידה במהלך הפעלת המיזם וקיצורים נדרשים. לכן אנו ממליצים:

ח.4 לקבוע דרישות של תיעוד תקופתי

ח.5 להקצות משאבים של זמן ומחשוב כדי לטייב את התיעוד

לקדם השתתפות הצעירים

בשנים האחרונות יש עלייה רבה במודעות לזכותם של ילדים ובני נוער להשתתף בקביעת גורלם. אחת המשמעויות מתבטאת בזכותם של הצעירים להיות מעורבים בתהליכים של פיתוח שירותים ושל ניהול השירותים שנועדו עבורם. הניסיון בעולם, ובעיקר באנגליה, מצביע על כך שלהשתתפות כזו חשיבות עקרונית ומעשית בכל ההיבטים של פיתוח התוכניות וקידום הזכויות לשירותים מתאימים (ראו סקירת הספרות של בנבנישתי, 2007).

בפגישות הראשונות שקיימה ועדת ההיגוי של המיזם נטלו חלק צעירים בוגרי מסגרות השמה. הם השתתפו גם בכנסי למידה שהתקיימו באוניברסיטה העברית. במפגשים אלו ניתן היה להתרשם מהפוטנציאל של צעירים אלו לתרום לפיתוח התוכניות ולקידום תהליכי פיתוח המדיניות. אולם, בהמשך לא הייתה נוכחות, או השתתפות בדרך אחרת, של צעירים בתהליכי הפיתוח והליווי של המיזם.

אין זה פשוט לשתף את הצעירים. ההשתתפות דורשת התאמות עקב מצבי החיים של צעירים אלו, ומחייבת השקעה של זמן ומאמץ ממי שגם כך נותנים ממלוא מרצם לקיים את התוכנית. ובכל זאת, להערכתנו השתתפות מתמדת ומשמעותית של צעירים עשויה לתרום לקידום המיזם. לכן, במסגרת דוח הביניים הגשנו שתי המלצות, שמטרתן לקדם את השתתפות הצעירים בהפעלת התוכנית

ובהערכתה. שתי המלצות אלו לא הוצאו אל הפועל, למרות מאמצים מסוימים שנעשו כדי לקדם את הנושא. לכן, אנו שבים וממליצים לקדם את שיתוף הצעירים.

יתכן והדרך לעשות זאת בשלב הראשון היא באמצעות יוזמה נפרדת שתופעל על ידי גורם חיצוני (כגון המועצה לשלום הילד), שלו ניסיון רב בתחום זה. לדעתנו, יש לשקול בחיוב מתן פיצוי כספי לצעירים שיהיו מוכנים להשקיע מזמנם וממרחם בפיתוח המיזם. חשוב שפיצוי זה יינתן על ידי "גורם שלישי" (כגון עמותה הרוצה לקדם השתתפות צעירים), כדי שהם, והצעירים האחרים בתוכנית, לא יתפסו את תפקידם כממלאי רצונם של מנהלי המיזם. סביר, שבמשך הזמן יתפתחו תהליכים של הגברת הייצוגיות של צעירים, הממלאים תפקידים במסגרת המיזם.

ח.6 למצוא דרכים לקדם השתתפות של צעירים בפיתוח התוכניות ובהפעלתן

ט. ממשק יעיל יותר עם מסגרות ההשמה ושירותים רלוונטיים

הפעלה יעילה של תוכנית לצעירים, בוגרי מסגרות השמה תלויה בתקשורת דו-כיוונית בין התוכנית לבין מקומות ההשמה:

- א. חשוב שמסגרות ההשמה תקבלנה מידע על התוכנית, כדי שהאפשרויות הפתוחות בפני בוגריהם תהיינה ידועות לכל. כמו-כן, עליהן להכיר את מאפייני התוכנית כדי להבטיח שהיא מתאימה לבוגרים שהן מפנות אליה.
- ב. חיוני שמסגרות ההשמה תעברנה מידע מדויק לצוות התוכנית, כדי לאפשר הערכה של מידת התאמתו של הצעיר למסגרת והיענות לצרכים המיוחדים של כל מי שמתקבל לתוכנית.

בתחילת המחקר התרשמנו שיש קשיים משמעותיים בתקשורת בשני הכיוונים; לא כל מסגרות ההשמה ידעו על התוכנית ועל פרטיה, ולעתים תכופות המידע שקבלו אנשי צוות התוכנית ממסגרת ההשמה לקה בחסר או בדיוק. במהלך המחקר קיבלנו מידע על שיפור מסוים שחל בנושא זה. נראה כי אנשי הסגל, במסגרות ההשמה, החלו לקבל המידע בנושא התוכנית. למשל, בסקר צרכים שערכנו בקרב אנשי הצוותים בפנימיות ציינו רבים מהם כי קיימת כוונה להפנות לתוכנית צעירים העוזבים את המסגרת.

עם זאת, קיבלנו ההערכות שונות באשר למידה שהמידע מגיע לכל המסגרות ולכל בעלי התפקידים, כולל מנהלים ורכזי הפנימיות. חלק מהקשיים בתקופה האחרונה נבעו גם מאי בהירות באשר למידה שבה התוכנית אמנם תמשיך להתקיים. כמו-כן, הבנו שעדיין קיימת נטייה של אנשי צוות במסגרות לא לשתף בכל המידע, מתוך מגמה להגביר את הסיכוי של צעירים להתקבל לדירה. נראה שיש מקום להמשיך לעבוד בתחום זה. לכן אנו ממליצים:

ט.1. להכין ולהפיץ חומרי רקע על התוכנית, המיועדים לכל מסגרות ההשמה הרלוונטיות ולשווק

את התוכנית באמצעים נוספים. בין היתר, יש מקום לאתר אינטרנט ולעריכת "ימים פתוחים"

שיציגו את פרטי התוכנית עבור אנשי המקצוע ועבור הצעירים עצמם במסגרות ההשמה.

ט. 2. להתנות קבלה לתוכנית במילוי של טופס הפנייה על ידי הצוות של מסגרת חוץ-ביתית והחתום על ידי איש מקצוע, האחראי לשלמות המידע.

היבט נוסף, עליו יש לתת את הדעת הוא יחסי הגומלין עם שירותים ואנשי מקצוע משיקים ומקבילים. במהלך פיתוח התוכנית התברר הצורך בהתייחסות לצעירים, שמסיבות שונות אמנם אינם משתלבים בפתרון של ליווי ומגורים, אך זקוקים לתמיכה ולסיוע אחרים. בשל כך פותח תפקיד חדש של איש מקצוע, המיועד לסייע לצעירים, שכונו בשלב מסוים "אקסטרנים".

אנו לא הערכנו שירות זה באופן סדור ושיטתי. אולם, משיחות עם איש המקצוע הממלא את התפקיד ומראייה כוללת של מערך השירותים, נראה לנו, כי התפקיד והשירות חיוניים במסגרת המענה הכולל לבוגרי מסגרות השמה. הוא עשוי לתת מענה חלופי לצעירים שמסיבות שונות אינם מתאימים או זקוקים לפתרון של מגורים וליווי; לשמש כהמשך טבעי בתהליך המעבר (המתוכנן או עקב משבר) מהמגורים אל ההשתלבות בקהילה ולשמש אמצעי לקשר בין שירותים בקהילה שנועדו לכלל הצעירים לבין בוגרי ההשמה, ובעיקר מרכזי הצעירים.

י. ההערכות המסכמות של התוצאות מזוויות הראייה של הצעירים ושל המלווים הן חיוביות
את התוצאות במספר תחומים בחנו מזוויות הראייה של הצעירים ושל המלווים. באופן כללי ניתן להיווכח, כי רוב הצעירים שבעי רצון מהתוכנית. למשל, בראיון הראשון רק צעיר אחד הביע חוסר שביעות רצון ובקרב מי שרואיינו בראיון השלישי אף לא אחד ציין חוסר שביעות רצון.

גם כששאלנו את הצעירים אם ההתערבות עזרה להם בתחומים שונים, התקבלו תגובות חיוביות. באופן כללי, נטו הצעירים לומר שהם נעזרו בתוכנית במידה רבה. מספר הצעירים שחשו שהתוכנית עוזרת להם היה גבוה במיוחד בסוגיות הקשורות ללמידת הדרכים להסתדר באופן עצמאי ולהתקדם בחיים וגם, בקרב צעירים שעבורם הנושא רלוונטי, יש הערכה שהתוכנית עזרה להם בענייני השירות. עם זאת, יותר משליש טענו כי התוכנית אינה עוזרת להם בענייני עבודה ולימודים.

את זווית הראייה של המלווים בחנו בשתי דרכים, שהניבו תוצאות שונות. המלווים העריכו את המיומנויות של הצעירים בתחומי חיים שונים שלוש פעמים במהלך ההתערבות. בבחינה של השינויים לאורך זמן נמצא, כי ההערכות הצביעו על כך שבנקודות הזמן השנייה והשלישית הערכות המלווים היו גבוהות יותר מאשר בנקודת הזמן הראשונה. מבדיקה נוספת עולה שממצאים אלה אינם מראים בהכרח כי ההתערבות הגבירה את המיומנויות של הצעירים באופן הדרגתי. נראה שדפוס הממצאים מצביע על כך צעירים שלהם מיומנויות נמוכות יותר, בעיקר בכל האמור להימנעות מהתנהגויות סיכון, נוטים לעזוב את התוכנית.

לעומת זאת, כשביקשנו מהמלווים להעריך אם חלו שינויים בצעירים במהלך השהות התקבלה תמונה אחרת. **בדרך כלל, המלווים נטו להבחין בהתקדמות אצל הצעירים במהלך השהות בתוכנית.** בהערכה בנקודת הזמן הראשונה ההתקדמות הבולטת ביותר הייתה בתחומים של רכישת יכולות להתמודדות עם חיים עצמאיים והשגת יעדים בתחום זה. כמו-כן, הייתה התקדמות רבה יותר בתחומים של אופטימיות וביטחון בעתיד וגם בתחום הקשרים הבינאישיים. **רמת השינוי הנמוכה ביותר נרשמה בכל הקשור ללימודים.** כמו-כן, הוערכו שינויים מעטים יותר בתחום ההתנהגות הנורמטיבית. דפוס זה נראה מתאים להערכות האחרות באשר לנושא הלימודים.

השילוב בין העובדה כי צעירים, שמיומנויות החיים שלהם בתחום ההימנעות מהתנהגות סיכון היו נמוכות יותר נטו לנשור לבין העובדה שהמלווים ראו שינויים מעטים יותר אצל הצעירים בתחום זה מצביע, לדעתנו, על חשיבותה של ההתייחסות לסוגיה זו בעת המיון לדירות. נראה, כי המדיניות הנוכחית הנמנעת מלקבל צעירים בעלי בעיות משמעותיות בתחום זה, מקבלת חיזוק מממצאים אלו.

הערות סיום על מחקר ההערכה והמלצות לעתיד בנושא

המחקר הנוכחי נועד להיות מחקר מעצב ומסכם של תוכנית ניסיונית, המיועדת לצעירים בוגרי מסגרות השמה, החסרים עורף משפחתי. בספרות אפשר למצוא דיונים רבים הדנים בקשיים בהם נתקלים מחקרי ההערכה בשל העדר שיתוף פעולה בין הגורמים הרלוונטיים והתנגדויות גלויות או סמויות הפוגמות בתהליכי המחקר. ההתנסות שלנו הייתה שונה לחלוטין. קבלנו את מלוא שיתוף הפעולה מכל הגורמים ומכל הדרגים; החל באנשי השטח ועד למקבלי החלטות הבכירים. הגם שלעתים המחקר הציג דרישות לא קלות בתחום איסוף הנתונים, נעשו מאמצים רבים להיענות לבקשותינו ולעמוד בלוח הזמנים. אין ספק, שדרך התייחסות זו תרמה למחקר ואפשרה לנו להעריך את המיזם בלוח זמנים סביר.

בתקופה זו התוודענו ליתרונותיו של המחקר ולתרומתו לתהליכים של עיצוב התוכנית ושיפור. קבלנו משוב מהגורמים השונים שהיינו עמם בקשר, אשר הצביע על תרומתו החיובית לפעילותם המקצועית. בין היתר, אמרו חלק מהמלווים שהצורך לבחון את מצבו של הצעיר במספר נקודות זמן הוביל לזיהוי תהליכים ומצבים בדרך שתרמה לעבודתם הטיפולית. חלק ממקבלי החלטות טענו כי השאלות ששאלנו חייבו אותם לחשוב ולבחון מחדש חלק מהנושאים שעמדו על הפרק. כמו-כן, ציינו שההיזון החוזר תרם לתהליכי קבלת החלטות ולעיצוב התוכנית והמדיניות.

יחד עם זאת, במהלך המחקר למדנו להכיר גם רבות ממגבלותיו. חלק מהמגבלות היה נעוץ במערך המחקר עצמו. המחקר לא כלל קבוצת ביקורת, בחן קבוצה לא גדולה של צעירים ונמשך פרק זמן קצר, לפחות במונחי תוצאות. חלק אחר מהמגבלות נבע מהקושי שלנו להקיף בצורה מעמיקה את כלל הסוגיות שעלו במהלך המחקר. ככל שהעמקנו לחקור ראינו שיש נושאים רבים הראויים להמשך בחינה ובדיקה, אך לא עלה בידינו לענות על כל הצרכים ולכל הצפיות, שרובן היו מוצדקות.

אנו מקווים, שהמחקר תרם לתהליכי העיצוב של התוכנית ולקבלת החלטות באשר לעתיד. אולם, אין בו די. אם לתוכנית הנוכחית יהיה המשך, כפי שאנו ממליצים ומקווים, יהיה חיוני להמשיך וללוות את ההתפתחויות בעתיד, באמצעות מחקר הערכה מעצב ומסכם. שהרי, ניתן לצפות שכשתוכנית זו תיושם באופן מתמשך על ידי גורם מפעיל אחר היא תעבור שינויים והתאמות שיחייבו בדיקות והערכות באשר להתאמתם. ייתרה מזו, ככל שמערכת השירותים לצעירים בוגרי מסגרות השמה תתפתח ותתרחב, יהיה חיוני לבחון את המקום המיוחד של תוכניות מגורים וליווי במארג השירותים לאותם הצעירים בפרט וכלל הצעירים בכלל.

אנו ממליצים להפוך חלק ממרכיבי המחקר הנוכחי לגורם בלתי ניפרד מתוכניות ההתערבות. מן הראוי שהניטור המתמיד של מאפייני הצעירים בתוכנית, ההתערבויות והתוצאות שאליהן הגיעו במהלך ההשתתפות בתוכנית ולאחריה, יהיו בעתיד חלק אינטגרלי מהתוכנית. סביר, שיהיה מקום להתאמות של כלי המחקר, כך שיענו על הצרכים והאפשרויות בפועל, אך ניתן להישען על הניסיון שנצבר במהלך המחקר הנוכחי ולהיעזר בכלי המחקר שפותחו עבורו.

לדעתנו, מחקרי ההערכה, טובים ורבים ככל שיהיו, אינם מספיקים כדי ליצור את תשתית הידע, החיונית להפעלתם היעילה של שירותים לצעירים בוגרי מסגרות השמה. יש צורך לשלב בתוכנית המחקר גם מחקרים בסיסיים ומקיפים, המספקים מידע מעמיק ושלם יותר על ההיבטים השונים של התופעה. בין היתר, יש מקום למחקרי אורך, העוקבים אחר צעירים מקבוצות שונות באוכלוסייה לאורך זמן, והמזהים גורמים המקדמים והמעכבים את התפתחותם של הצעירים, רווחתם והשתלבותם בחברה הנורמטיבית. כמו-כן, יש מקום לבחון לעומקם תהליכים טיפוליים, המתרחשים במגע שבין המלווים לבין הצעירים, ולהשוות באמצעים מתודולוגיים מתאימים בין שיטות התערבות שונות.

חלק ב'

דירות לבוגרים

של רשות חסות הנוער*

* שותפים לכתיבת חלק זה, מלבד פרופ' רמי בנבנישתי, הם גם מר יאיר עמרם וגב' אלכס מגנוס.

מבוא ורקע

מבוא

הצרכים והאתגרים, בפניהם עומדים רוב בוגרי המעונות של רשות חסות הנוער (להלן: חסות הנוער), הם מורכבים יותר משל בוגרי כפרי הנוער של משרד החינוך והפנימיות של השירות לילד ולנוער של משרד הרווחה. אופי הנסיבות שהביאו אותם למעונות ויחס הציבור כלפי מי שנתפסים כעבריינים, גורמים לכך שהשתלבות בקהילה לאחר עזיבת המעון, היא קשה במיוחד. כמו-כן, רבים מבוגרי מעונות אלה קצו בשהותם במוסדות הטוטליים, ומעדיפים לצאת לקהילה ולהתרחק ממסגרות, גם אם קשיי ההשתלבות בקהילה הם מורכבים.

רשות חסות הנוער הייתה ערה לקשיים אלו ופיתחה התערבויות עבור בוגריה, בדרכים שיטתיות שלא ננקטו על ידי הגופים האחרים, האחראים לבוגרי מסגרות חוץ-ביתיות, כגון השירות לילד ולנוער והאגף לחינוך התיישבותי במשרד החינוך. בין היתר פותח תפקיד של "עובדי מעקב", האמורים לסייע לבוגרי המעונות בתהליכי החזרה לקהילה. עם השנים חלו שינויים לא מעטים בתחום זה, בעיקר בכיוון של צמצום היקף השירות של עובדי המעקב.

דוח זה מסכם ממצאים של מחקר הערכה שנעשה עבור "הקרן למפעלים מיוחדים" של הביטוח הלאומי במטרה להעריך את המיזם: **תוכנית לדירות חסות הנוער**. דירות אלו נועדו לתת מענה לצורך בדיר, בליווי, בפיתוח כישורי חיים, בהכוונה, בהכשרה מקצועית ובהשתלבות תעסוקתית של בוגרי החסות. המחקר התמקד בשתי דירות: בעפולה ובפתח תקווה.

במהלך המחקר הוגש דוח ביניים מפורט (אוגוסט 2007). הדוח הנוכחי משלב את כל הממצאים וההמלצות הרלוונטיים להערכה מסכמת של המיזם. במטרה להקל על הקוראים, הדוח מחולק לפרקים שונים, בהתאם להיבטים המגוונים של ההערכה.

נציין, שדוח זה מופיע כחלק מדוח מחקר של מיזם גדול יותר בהיקפו: "גשר לבוגרי מסגרות השמה חוץ ביתית". אי לכך, לא נחזור על חלקים המתארים את הרקע לתוכניות לבוגרים אלה ולאופי ההתערבות, ועל תיאור חלקים של מערך המחקר משום היותם דומים. רק באותם המקומות שבהם נחוץ להדגיש את המיוחד למיזם בחסות הנוער, נביא את המידע הרלוונטי.

בחלק המיזם שכלל מגורים וליווי הוקמו שתי דירות:

דירת בוגרים בעפולה – בדירה מקום לארבעה צעירים. הדירה מיועדת לבוגרי מסגרות גמילה מסמים ומאלכוהול. ההתנהלות היום-יומית הנדרשת מהצעירים היא עצמאית, אך ישנה תמיכה רבה מצד מלווה הדירה, המקיים שיחה קבוצתית פעם בשבוע, הדרכות פרטניות, ליווי בתחומי עבודה, לימודים, שירות צבאי או לאומי ובכל הקשור להתנהלות נורמטיבית. כל צעיר חייב להשתתף במסגרת שירות לאומי, או עבודה, או לימודים. כמו-כן, יש עידוד להתנדבות בקהילה. הצעירים

מקבלים קצבה חודשית בסך 1,500 ש"ח, שמתוכה עליהם לשלם בעצמם את חשבונות הדירה ולדאוג לכלכלתם.

דירת הבוגרים בפתח תקווה – בדירה מקום לארבעה צעירים. היא מיועדת לבוגרים של מסגרות לנוער עובר חוק, אך במידת הצורך ישנה אפשרות לקלוט צעירים ממסגרות של גמילה. גם בדירה זו נדרשת מהצעירים התנהלות יום יומית עצמאית אך ישנה תמיכה רבה מצד המלווה. גם בדירה זו מתקיימת פעם בשבוע שיחה קבוצתית, כל צעיר נהנה מהדרכה פרטנית, מליווי טלפוני ומליווי בתחומי תעסוקה, שירות לאומי, גיוס לצה"ל, והתנהגות נורמטיבית. כל צעיר חייב להשתתף במסגרת של עבודה או שירות לאומי או לימודים. כל צעיר מקבל קצבה של 1,500 ש"ח, שמתוכם משלם יחד עם השותפים לדירה את כל הוצאות המגורים הכלכלה.

מטרות

מטרות ההערכה היו דומות לאלו שבמיזם "גשר": לתאר בצורה שיטתית וביקורתית את מאפייני הצעירים, ההתערבויות שהופעלו והשפעות התוכנית עליהם. המטרה הייתה לספק משוב חוזר תוך הפעלת התוכנית ולהציג המלצות, באשר להפעלת תוכניות אלו ודומות להן בעתיד.

שיטת המחקר

השיטה דומה לזו שהופעלה במיזם "גשר" שהוצג לעיל. בסך הכל במחקר נטלו חלק 17 משתתפים. בנקודת הזמן הראשונה, ברוב המקרים (12) קיבלנו שתי זוויות ראייה על כל צעיר (הצעיר עצמו והמלווה), אך בחלק מהמקרים רק את המלווה דיווח על הצעיר (5).

לוח 5: בסיס הנתונים להערכת התוכנית של דירות לבוגרים של רשות חסות הנוער

אחרי עזיבה		II		I		עיר
מלווים N = 10	צעירים N = 7	מלווים N = 10	צעירים N = 8	מלווים N = 17	צעירים N = 12	
8	5	4	4	11	8	עפולה
2	2	6	4	6	4	פתח תקווה
10	7	10	8	17	12	סה"כ

ממצאים

פרק הממצאים מחולק לשלושה חלקים מרכזיים: מאפייני הצעירים, תהליך ההתערבות והתוצאות. יש לציין, שחלוקה זו אינה חד משמעית וקשה לעתים להפריד בין תיאור המאפיינים וההתערבות לבין תוצאות של ההתערבות. בכל אחד מהנושאים הבאנו את זווית הראייה של המלווים ושל הצעירים עצמם בשלוש נקודות זמן, בהן קבלנו מהם מידע.

מאפייני הצעירים

פרטי רקע אישי ומשפחתי

כל המשתתפים בתוכנית הם בנים. גילאי הצעירים, כפי שדיווחו על ידי המלווים, נעו בין 19 ל-22 (הממוצע היה גיל 20), שישה מתוכם הם ילידי הארץ, שבעה ילידי חבר העמים וארבעה ילידי אתיופיה. 12 צעירים הגיעו ממסגרות של גמילה מסמים ואלכוהול (מלכישוע, רטורנו), ארבעה הגיעו ממסגרות של הוסטל (טבריה, בית דקל) וצעיר אחד הגיע מבית הוריו. מדיווחי המלווים לגבי 17 הצעירים עולה, שמשך שהותם במסגרות קודמות נע בין שנה לעשר שנים, כאשר החציון הוא ארבע שנים.

בחלקים הבאים נתאר את משפחת הצעיר, לפי המידע שיש בידי המלווים. המטרה המרכזית של תיאור זה היא להבין עד כמה הצעירים המגיעים לתוכנית חסרים עורף משפחתי, כפי שמוגדרת אוכלוסיית היעד של התוכנית. שאלנו את המלווים את הידוע להם על הרקע של ההורים.

מהנתונים עולה, שהצעירים הגיעו ממשפחות שלמות ברובן. רק ארבעה אבות ותשע אמהות תוארו כבעלי תפקוד תקין. לשלושה אבות בעיות של סמים ואלכוהול ובתיאור האמהות בולטת העבודה שלגבי עשר מתוכן נאמר שיש להן בעיות כלכליות. המלווים מתארים את יחס האמהות באופן חיובי למדי; על תשע מהן נאמר שיחסן, חיובי, אוהב ודואג, ורק על ארבע צוין שהן מתעלמות. התיאור של האבות הוא פחות חיובי ורק ארבעה תוארו כמבטאים יחס חיובי, אך יחד עם זאת, רק שלושה צוינו כמתעלמים ואחד כעוין.

מיפוי הסביבה של המשתתף בעת כניסתו לתוכנית

בקשנו מהמלווים שיאפיינו את סביבתו של המשתתף, כפי שהייתה ידועה להם בנקודת הזמן הראשונה. מהתיאור של המלווים ניתן ללמוד שלאבות תפקיד מועט, יחסית, בחיי הצעירים, הן כמקור לתמיכה והן כמקור ללחץ, ורק כמחצית מצוינים כגורם משמעותי בחיי הצעיר, לפחות ברמה מסוימת. לאמהות תפקיד יותר מרכזי מאשר לאבות: רובן (14) מתוארות כגורם בעל משמעות, לפחות ברמה מסוימת, אך נראה שיחד עם התמיכה שהן מציעות, במקרים רבים (11) הן גורמות ללחץ ולקשיים רגשיים.

להערכת המלווים לאחאים ולבני המשפחה המורחבת יש מקום מרכזי יותר אף מהאם, ועבור צעירים רבים הם נתפסים כמקור תמיכה חיובי וכמודל לחיקוי, אך גם כאן חלקם מתוארים כגורמים לקשיים וללחץ.

מצאנו רק שני צעירים שהמלווים העריכו שהאב או האם מציעים להם מסגרת מגורים נורמטיבית במידה רבה. בנוסף, הם העריכו כי לארבעה צעירים יש אח או משפחה מורחבת היכולים להציע מסגרת מגורים נורמטיבית, אותה אין ביכולת הוריהם להציע.

הפנייה לתוכנית

לפי המלווים 12 צעירים הגיעו ממסגרות גמילה מסמים ומאלכוהול. שתי המסגרות העיקריות הן "מלכישוע" ו-"רטורנו", שלושה צעירים הגיעו משהות במסגרת של הוסטל (הוסטל טבריה, ובית דקל). רק צעיר אחד הגיע מבית הוריו, אך בעברו שהה במסגרת של חסות הנוער.

שאלנו את המשתתפים בראיון אם הם רצו להצטרף לתוכנית שהוצעה להם ואם היו להם חלופות. מחציתם אמרו שהייתה להם חלופה, אך רובם (11) ציינו כי רצו להצטרף לתוכנית ובחרו בה מרצון (11). הסיבות שניתנו היו מגוונות וכללו בין היתר: צורך בעזרה כלכלית והכנה לחיים, חשש מהיציאה לחיים עצמאיים, היכרות קודמת עם הצוות, המסגרת או חברים ורצון להשתמש בעזרה שהתוכנית מציעה להתקדמות בחיים.

הצעירים תיארו מספר רב של היבטים חיוביים של התוכנית שגרמו להם לרצות להשתתף בה. בין היתר הזכירו: תנאי מחייה נוחים; מיקום טוב (בקרבה למשפחה, מקום עבודה); התוכנית כמענה לצרכים רגשיים; רצון לקרבה של חברים או רצון בחיי חברה ורצון לעצמאות בשילוב עם תמיכה ועזרה.

מצב ותפקוד בעת הכניסה לתוכנית

בקשנו מהמלווים לתאר את מצבם ואת תפקודם של הצעירים בעת כניסתם לתוכנית. מהדיווח עולה שמצבם הבריאותי של רובם היה תקין, שלושה סבלו מבעיות בריאות קלות, שלושה זוהו כבעלי קשיים רגשיים ועוד שלושה הוגדרו כבעלי בעיות נפשיות. חמישה מתוכם נזקקו לעתים לתרופות פסיכיאטריות. לדברי המלווים, שניים שהו או אושפזו בעבר במסגרות פסיכיאטריות.

באשר לרקע השכלתי ותעסוקתי טרם הכניסה לתוכנית; המלווים דיווחו על 10 צעירים מתוך ה-17 שהיו בחינוך מיוחד, אף לא אחד מהצעירים השלים תעודת בגרות מלאה, לשבעה צעירים תעודת בגרות חלקית ולשלושה יש תעודת מקצוע. לפי המלווים, שישה צעירים עבדו בעבר באופן קבוע ועוד כשישה עבדו באופן קבוע, אך משך הזמן שבו עבדו היה קצר ביותר (החציון היה כחמישה חודשים). קיבלנו גם מידע בתחום זה בראיונות עם הצעירים בתקופה הראשונה שלאחר כניסתם לדירה; 11

מהם אמרו שעבדו בעבר. העבודות שעסקו בהן הצעירים היו בעיקר עבודות זמניות ופשוטות כמו: מלצרות, תחנת דלק, עבודות במפעל, מזון מהיר, גננות, שירות ומכירות.

מבחינת השירות הצבאי, רק צעיר אחד שירת שירות צבאי מלא, חמישה צעירים עשו שירות לאומי. בעת כניסתם לתוכנית שבעה צעירים היו פטורים משירות, בעיקר בשל אי התאמה ושימוש בסמים ושלושה עמדו לפני גיוס ואילו שלושה אחרים התגייסו לשירות צבאי תוך ביטול הפטור משירות.

שאלנו על שורה של התנהגויות לא נורמטיביות. המלווים סיפרו שכל הצעירים במסגרת היו מעורבים בהתנהגות פלילית, כאשר ל-13 יש הרשעות פליליות. 14 היו בעבר מעורבים לעתים בקטטות אלימות. 16 השתמשו בעבר באלכוהול, מתוכם 10 לעיתים תכופות או בעלי בעיות התמכרות. על שני צעירים נאמר שהשתמשו לעתים בסמים קלים ועל 14 שהשתמשו בסמים קלים לעיתים תכופות או שיש להם בעיות התמכרות. שבעה צעירים סבלו בעבר מבעיית התמכרות לסמים קשים ושניים נוספים השתמשו בסמים קשים לעיתים. כל הצעירים היו מעורבים בעבר בבריחות ובשוטטות, ודווח על צעיר אחד שלו בעיות בתפקוד מיני, כגון, "תקופות של התנהגות מינית בלתי אחראית".

חלק זה של ההערכה על הרקע של הצעירים ומשפחותיהם, ניתן לסכם בקביעה כי מדובר באוכלוסייה הנראית אופיינית לצעירים שהם בוגרי חסות הנוער. התפקוד משפחותיהם מתואר במונחים חיוביים יותר בהשוואה לצעירים בתוכנית גשר, אך בכל זאת, למשפחותיהם אפשרות מועטה לתמוך בהם בעת המעבר לחיים עצמאיים. כמו-כן, המלווים ציינו שאחד המאפיינים הבעייתיים של רוב המשפחות של הצעירים השוהים בדירות היא שמשפחות אלו אינן מסוגלות ליצור סביבה מגוננת עבורם והן חושפות אותם לפיתויים, להם הם רגישים במיוחד, כדוגמת אלכוהול.

מיומנויות חיים

אחת המטרות של התוכנית היא לחזק את מיומנויות החיים אצל הצעירים ואת הכישרים הרלוונטיים לחיים עצמאיים. משום כך, בקשנו מהצעירים את הערכותיהם. מהממצאים עולה, שברוב התחומים רובם בטוחים, או לפחות סבורים, כי הם בעלי מיומנויות להתמודד עם המטלות השונות של החיים. התחומים בהם פחות צעירים הביעו ביטחון ביכולותיהם היו התחומים של חיפוש דירה באופן יעיל וחתומה על חוזה לשכירת דירה. גם בנושא של שירות צבאי/לאומי וניהול תקציב היו מספר צעירים שחשו כי אינם בטוחים ביכולתם.

10 צעירים טענו שהם בטוחים כי להם היכולת להגיע לתעודת בגרות מלאה וששה העריכו שהם יוכלו להשתלב במסגרת לימודית, כמו מכללה או אוניברסיטה. אולם, בראיונות התרשמנו, שאין בסיס מוצק להערכות אלו. לדוגמא, כמעט כל הצעירים, ללא תעודת בגרות, הביעו ביטחון מלא ביכולתם להגיע לתעודת בגרות מלאה ויותר משלושה רבעים היו בטוחים שיוכלו ללמוד במסגרת של לימודים גבוהים. זאת, למרות לא העדר תוכנית מוגדרת להשגת מטרה זו.

במקביל להערכות הצעירים את כישוריהם לחיים בקשנו מהמלווים שיעריכו את הכוחות שיש לצעירים ואת כישורי החיים שלהם. באופן כללי, נטו המלווים לזהות כוחות אצל רבים מהצעירים (14). שכיחים יותר היו מוטיבציה להצלחה, אופטימיות וגישה חיובית לאחרים והיכולת ליצור קשרים בינאישיים טובים. נכונות ויכולת לעבודה קשה היו שכיחים פחות; רק שמונה מקרב הצעירים הוערכו כבעלי יכולת זאת. גם כישרונות בתחומים של תבונת הכפיים והתחום האומנותי היו פחות שכיחים.

בהערכתיהם של המלווים את הצעירים בולטים מספר תחומים, בהם נראה שלרוב הצעירים יש מיומנויות ויכולות. בולטות ההערכות החיוביות בתחום העבודה, ובעיקר בכל האמור למיומנויות של חיפוש וראיון עבודה, השתלבות בעבודה ויכולת לעבוד בעבודה הדורשת מקצועיות. היכולת לעבוד בצוות ועם לקוחות הייתה גבוהה במיוחד.

המלווים הביעו הערכה חיובית ליכולות הלימודיות של חלק גדול מהצעירים: המלווים חושבים או בטוחים כי 14 מתוך 17 הצעירים מסוגלים להגיע לתעודת בגרות מלאה, שישה יוכלו להשתלב בעתיד במכללה או אוניברסיטה ו-10 הם בעלי יכולת ללמוד מקצוע במסגרת לימודים רשמית.

למלווים הערכות חיוביות בתחום ניהול משק בית במיוחד בתחומים של כביסה, ניקיון, מגורים עם שותפים ושמירה על יחסי שכנות. אולם, תמונה מעורבת יותר עולה בכל הנוגע לתכנון תקציב ריאלי ולניהולו, תוך שימוש אחראי בכרטיס אשראי והימנעות מקניות אימפולסיביות ומכניסה לחובות. כאן ניתן להיווכח כי המלווים סבורים שחלק ניכר מהצעירים חסר מיומנויות כאלה. למשל, לגבי שישה העריכו המלווים כי אין להם את היכולת להימנע מקניות אימפולסיביות ומכניסה לחובות.

נראה, כי למלווים יש הערכה מעורבת גם לגבי הכישורים הבינאישיים של רוב הצעירים ולגבי שבעה מהם המלווים סבורים כי הם חסרי היכולת ליצור קשרים עם חברים. כמו-כן, יש סימנים שהמלווים אינם בטוחים ביכולות של הצעירים ליצור קשרים יציבים עם בני המין השני ולהקים משפחה חיובית ויציבה. למשל, ישנה הערכה שכשליש מהצעירים אינם בעלי יכולת להקפיד על "מין בטוח" ואינם מסוגלים להקים משפחה חיובית ויציבה.

בהשוואה בין הערכות הצעירים לבין אלו של המלווים מצאנו פערים רבים ועקביים בין ההערכות השונות. בכל התחומים בלטה הערכה חיובית למיומנות החיים של צעירים לעומת מלוויהם. ההבדלים בולטים במיוחד בכל הקשור להערכות בתחום ההשכלה ובתחום היחסים הבינאישיים. למשל, בעוד ש-11 מתוך 12 הצעירים חשבו שיגיעו למכללה, הרי המלווים חשבו כך רק לגבי 6 מתוך ה-17. בדומה, שמונה מהצעירים בטוחים שיוכלו להימנע מיחסים עם חברים בעלי השפעה שלילית, אך המלווים בטוחים רק לגבי שניים.

מאפייני תהליך ההתערבות

התוכניות, הציפיות והמציאות של הצעירים בלימודים, בצבא ובעבודה

מטרת השאלות שלנו בתחום זה הייתה לבחון שלושה היבטים: את אופי ההתערבויות שנעשו, את ההערכה של התערבויות אלו מזווית הראייה של הצעירים וגם את ההישגים שאליהם הגיעו הצעירים בתחומים אלו.

1. לימודים

בראיון הראשון שאלנו את הצעירים אם יש להם תוכניות בתחום הלימודים. כולם הביעו רצון להמשיך ללמוד, שמונה רצו להשלים בגרויות או להתכונן לפסיכומטרי, שישה התעניינו בלימודים גבוהים ואחד רצה ללמוד בקורס מקצועי. בראיון השני שאלנו אם אכן מימשו בפועל את רצונם.. שלושה צעירים מתוך השמונה שרואיינו היו במסגרת לימודית, צעיר אחד לומד בהשלמת השכלה למבוגרים (השלמת 12 שנות לימוד), אחד לומד במכינה לעולים חדשים ואחד - בקורס משיטי יאכטות.

שאר חמשת הצעירים בראיון השני דיווחו, כי הם מעוניינים לממש את שאיפותיהם בתחום הלימודים, אך מתקשים לעשות זאת בשלב הנוכחי בו הם נדרשים לעבוד ולשרת בשירות לאומי.

בחנו נושא זה גם מזווית הראייה של המלווים. על פי רוב, תאמו דיווחי המלווים את אלו של הצעירים, אך חשוב לציין, שהמלווים ראו גם בקורסים מקצועיים כגון נהיגה וקורסים הניתנים במסגרת השירות הלאומי (מדריך סנפלינג), כהשתתפות בלימודים.

בראיון הראשון שאלנו את הצעירים אם הם חושבים שההשתתפות בתוכנית תעזור להם להגשים את שאיפותיהם בתחום הלימודים. רובם (13) ענו בחיוב. בעיקר ציינו את העידוד ואת התמיכה שמקבלים, אך התייחסו גם למימון הלימודים. הצעירים שלומדים כרגע דיווחו שהם מקבלים מימון ללימודים.

בראיונות ההמשך שאלנו את הצעירים אם הם קיבלו סיוע בנושא הלימודים. מי שהיו במהלך לימודים השיבו בחיוב ואילו האחרים חשו שאינם פנויים ללמידה בשלב זה ולכן לא קיבלו סיוע, אך ציינו כי הנושא נמצא על סדר היום וכי מוצעת להם עזרה.

לסיכום, בולטת תחושתם של הצעירים שהתוכנית מעודדת השכלה ואף דוחפת אותם לכיוון זה. עם זאת, מרביתם עדיין אינם לומדים במסגרות אקדמיות. למרות העובדה שרובם הביעו שאיפות ללמוד בלימודים גבוהים או להשלים בגרויות (והם והמלווים אף העריכו שרובם יש יכולת לכך) נראה כי אינם עושים צעדים מעשיים בכיוון.

2. צבא / שירות לאומי

בעת הראיון הראשון עם הצעירים נוכח צעיר אחד שהיה אחרי שירות צבאי ולא נמצא מי ששהה בדירה בעת השירות הצבאי (למעשה, המשרתים בצבא אינם יכולים לשהות בדירה). חמישה היו בשירות לאומי וארבעה לפני שירות. בתקופת השהות בדירה התגייסו שלושה לשירות צבאי. הגיוס לווה על ידי המדריכים שסייעו בביטול הפטור משירות, הכנה למעבר ותמיכה. בעקבות הגיוס הצעירים סיימו את שהותם בדירה.

שאלנו את הצעירים המשרתים בשירות לאומי ואת הנמצאים בתהליכי גיוס אם התוכנית עוזרת להם במהלך השירות. כל המשתתפים השיבו בחיוב. לדעתם העזרה התבטאה בשני תחומים: התחום המעשי והתחום הרגשי. בתחום המעשי, הם דיווחו על עזרה בהתנהלות מול גורמי השירות הלאומי, כדוגמת מציאה של מקום שירות מתאים, מילוי טפסים ושיחות עם רכז השירות. הצעירים גם דיווחו על עזרה ותמיכה רגשית במהלך השירות.

שאלנו את הצעירים אם יש היבט נוסף בו התוכנית עשויה לעזור בו בתחום השירות הצבאי / לאומי. הרוב המכריע של הצעירים השיבו בשלילה, וציינו שהתוכנית עזרה בכל הצרכים שעלו. בראיונות העוקבים לא נמצאו צעירים שאמרו כי זקוקים לעזרה נוספת.

3. תעסוקה

בראיון הראשון שאלנו את הצעירים אם הם עובדים מאז כניסתם לתוכנית - כולם השיבו בחיוב. אלה שהיו במהלך שירות לאומי עבדו בעבודות חלקיות או מזדמנות. אשר רובן פשוטות ואינן דורשות השכלה או התמקצעות כלשהי. הצעירים הגדירו אותן כעבודות לצורך פרנסה, אך לא עבודות שבהן ירצו לעבוד בעתיד או עבודות, בהן אפשר להתקדם בצורה משמעותית. סוגי העבודות: שטיפת מכוניות, עבודה בתחנת דלק, עבודה בקו חלוקה של תנובה, סדרן במכולת, שטיפת כלים. רק צעיר אחד עבד בתחום שעניין אותו כמדריך "סנפלינג" - מקצוע אותו רכש בשירות הלאומי.

שאלנו את הצעירים מהן תוכניותיהם לגבי מקצוע ותעסוקה עתידיים. היה מעניין להיווכח כי רובם טרם החליטו; חלק ניכר שאפו להיות עצמאיים בעלי עסק, ותיארו את רצונם להתעשר, אחרים הביעו רצון לעסוק בעבודה אקדמית (ארכיטקטורה, משפטים) אך טרם גיבשו תוכנית פעולה על מנת להגיע למקצועות אלו ולא היו מודעים לדרישות הקבלה במוסדות להשכלה גבוהה. צעיר אחד התעניין בעבודה כאח מעשי, תחום שעוסק בו במסגרת השירות הלאומי, והיה נראה כי השקיע מחשבה בדרכים המעשיות להגשים את השאיפה.

בראיונות ההמשך שאלנו את הצעירים מה טבעה של העזרה אותה קיבלו בתחום התעסוקה. צוינה עזרה במציאת מקום עבודה, בהכנה לראיון קבלה, בליווי פיזי בחיפוש עבודה, ובעיקר תמיכה ועידוד

בתחום זה. לא הובעה בקשה לסיוע נוסף בתחום, אך צוין קושי בתחום התעסוקה, כיוון שמגוון העבודות המוצע להם הוא דל ושכרן נמוך מאוד.

התמונה המתקבלת מדיווחי המלווים אינה שונה באופן משמעותי מזו שהתקבלה מהצעירים; בנקודת הזמן הראשונה ששמונה מתוך 17 עבדו באופן מזדמן או פרק זמן קצר, שמונה במשרה קבועה ואחד היה במהלך חיפוש עבודה. פרק הזמן בו עבדו הצעירים היה בדרך כלל קצר. בנקודת הזמן השנייה המדריכים דיווחו כי, בחצי שנה האחרונה שלושה צעירים התנסו בחיפוש עבודה, ארבעה עברו ראיון עבודה, חמישה עבדו במשרה מלאה ושלושה עבדו במשרה חלקית, שישה התנסו בפיטורים ו/או בהתפטרות. ברוב המקרים הפיטורים היו על רקע של קשיי להסתגל לעבודה והתמדה בה.

המלווים הצביעו על קשיים בהשתלבות במקום עבודה יציב ומספק, הנובעים בחלקם מיחס הסביבה אל הצעירים עקב עברם, חלק אחר נובע התנהגויות אופייניות לצעירים אלו: רצון להתעשר באופן מיידי וללא מאמץ מתמשך ("לעשות מכה"), הגורם, בין היתר, להשקעה ב"מיזמים" מפוקפקים, המסתיימים בחובות כבדים. האתגר בעבודה עמם היה במידה לא קטנה להביא אותם להכיר במציאות של עבודה קשה ומתמשכת בשכר נמוך, האופייני למי שחסר כישורים פורמאליים ואין לו עבר של עבודה מסודרת.

סוגי העזרה שקבלו מהתוכנית

במטרה לתאר ולהעריך את תהליכי ההתערבות, שאלנו את המלווים ואת הצעירים מה סוג העזרה שהמשתתפים קבלו מהתוכנית בנושאים שונים. מדיווחי הצעירים, בשלושת נקודות הזמן, עולה כי בתחומים של תמיכה רגשית, עזרה כלכלית ולימוד ניהול משק בית היה השיעור הסייע הגבוה ביותר. בשיעור נמוך יותר צוינו הסיוע בלימודים, בעבודה ובשירות הצבאי/לאומי. המלווים טענו, כצפוי, כי כל הצעירים קבלו ליווי, ייעוץ וסיוע בשכר דירה. חלקם הגדול קיבל סיוע בנושאי שירות צבאי/לאומי, בפעולות סנגור ותיווך ובתמיכה כלכלית אחרת. מספר קטן יותר קבלו תמיכה כספית בלימודים ובהכשרה מקצועית ובטיפול פסיכולוגי/פסיכיאטרי. יש לציין, כי המלווים העריכו שיותר צעירים זקוקים לטיפול פסיכולוגי או קבוצתי, ויש משאבים שהוקצו לכך, אך הצעירים נרתעים מכניסה לטיפול כזה.

הערכות של הצעירים את הליווי שקיבלו ושביעות רצונם מההשתתפות בתוכנית

כחלק מהערכת התוצאות של התוכנית, מזווית הראייה של הצעירים, הצגנו בפניהם סדרה של שאלות בנושא הליווי שקיבלו במהלך התוכנית. **כל הצעירים דיווחו כי הם מרוצים מהשתתפותם בתוכנית.** באופן כללי, רוב רובם של המשתתפים הביעו שביעות מהמלווים, בכל האמור ליחס שהם מקבלים ואף ביחס למידה שבה המלווה מצליח לעזור להם להשיג את מטרותיהם (אם כי ההערכה זו

מעט נמוכה יותר). הערכות נמוכות במקצת התקבלו לשאלה אם הצעירים לומדים מהמלווה דברים רבים ורוצים להידמות לו. רק ארבעה טענו כי אין הם מרוצים מהמלווים.

שאלנו את הצעירים עד כמה השתתפותם בתוכנית עזרה להם בתחומי חיים שונים. בחלק מהתחומים שכיחות ההערכות החיוביות הייתה גדולה. 10 מתוך 12 המרואינים, בנקודת הזמן הראשונה, השיבו: "נכון או נכון מאוד" שהתוכנית עזרה להם ללמוד להסתדר באופן עצמאי, להתקדם בחיים, כשעצוב וקשה להם ומבחינה כלכלית. עם זאת, רק ארבעה העריכו שהתוכנית עוזרת להם בענייני עבודה ובתחום הלימודים.

הערכות המלווים את השינויים שחלו בצעירים

בחלק זה בחנו את התוצאות של התוכנית בדרך של הערכת המלווים את השינויים שחלו בצעירים במהלך התוכנית בשלוש נקודות זמן. להערכות אלו יש מגבלות, הנובעות מהעדר יכולת של השוואה לקבוצת ביקורת מתאימה. יחד עם זאת, יש חשיבות לבחון אם המלווים העובדים עם הצעירים נוטים לראות שינויים בתחומים החשובים להשגת יעדי התוכנית.

המלווים נטו לראות התקדמות של הצעירים בכל אחת מנקודות הזמן וממוצע ההערכות שלהם נע מ- 4.21 ל-4.33 בסולם בן חמש דרגות שבו 4 = התקדמות ו-5 = התקדמות רבה. מעבר לכל שלוש נקודות הזמן, ההתקדמות בנושא הלימודים הייתה הנמוכה ביותר. בעוד שההתקדמות בנושא תעסוקה הייתה מעטה בנקודת הזמן הראשונה, היא הייתה בולטת יותר בנקודות הזמן האחרות. כמו-כן, התקדמות רבה יותר בהתמודדות עם מיומנויות חיים בלטה בנקודת הזמן הראשונה לעומת האחרות. יש לציין, שהערכת המלווים בנקודת זמן שלישית, בה העריכו את השינויים שחלו אצל הצעירים אשר עזבו את התוכנית, הייתה מעורבת מאוד. בקבוצה זו היו צעירים שנאלצו לעזוב את הדירה לאחר חזרה להתנהגות לא נורמטיבית כגון, שימוש בסמים. לעומתם היו מספר צעירים שעזבו בעקבות שינוי חיובי כגון, גיוס לצה"ל. סטיית התקן בהערכות המלווים בנקודת זמן השלישית הייתה לכן גבוהה בהרבה מזו שבנקודת הזמן הראשונה (1.50 לעומת 1.06).

בסיכום הערכותיהם התייחסו המלווים לסוגיה אם התוכנית פגעה בצעיר המשתתף או סייעה לו. באופן בולט, נטו המלווים לראות את התוכנית כתורמת לצעירים; 13 מתוך 17 בנקודת הזמן הראשונה, 7 מתוך 10 בשנייה, ו-8 צעירים מתוך ה-10 שהמלווים העריכו בנקודת הזמן השלישית. בנקודות הזמן השנייה והשלישית העריכו המלווים שהשתתפות פגעה בצעיר אחד.

זווית הראייה של צעירים שסיימו את שהותם בתוכנית

במסגרת המחקר בחנו את מי שסיימו השתתפותם בתוכנית וניסינו לקבל מידע רב ככל שניתן עליהם מהמלווים ומהצעירים עצמם, מתוך ניסיון לבחון מה מלמד אותנו דפוס הממצאים באשר לתוכנית ולדרכים לשיפור. בידינו מידע על 10 צעירים שסיימו את השתתפותם בתוכנית. לגבי שבעה מהם המידע נתקבל מהמלווה ומהצעיר עצמו, לגבי שלושה נוספים מידע הוא מהמלווה בלבד.

בחלק זה נציג את זווית הראייה של שבעה צעירים באשר לנסיבות עזיבתם והקורות אותם בכל הקשור לחייהם לאחר העזיבה, נציג את זוויות ראייה של המלווים ונשווה ביניהן. חשוב לציין, כי לא הצלחנו להשיג שלושה צעירים אשר נאלצו לעזוב לאחר משבר, מאחר וניתקו כל קשר עם המלווים, ואין הם מופיעים בדיווחים שלהלן. הגיוני שזווית הראייה שלהם היא שלילית יותר מאלו שסיימו ברוח טובה, או לפחות שומרים על קשר עם המלווים. למרות המגבלות הברורות של המידע שבידינו אנו מציגים אותו כדי לעורר חשיבה ודיון על המשמעויות של המידע.

מתוך שבעה הצעירים שרואיינו אחרי עזיבתם: ארבעה ציינו שעזבו לפי התוכנית, אחד תיאר התפתחות חיובית בחייו, אחד נאלץ לעזוב לפי דרישת הצוות וצעיר נוסף אמר שעזב עקב קושי או משבר. כלומר, רק שנים מהשבעה עשו זאת, לפי דיווחם, עקב קושי להמשיך בתוכנית.

כאשר הצעירים נשאלו אם היו רוצים להמשיך את השהות בדירות, חמישה ענו בחיוב ושניים בשלילה. מעניין לציין, כי שניים מהעוזבים בעקבות משבר היו מעוניינים לחזור ולהמשיך. רוב הצעירים שומרים על קשר עם הצעירים בדירה ועם המלווים. שישה ציינו כי יפנו למלווה לקבלת עזרה ותמיכה בכל מצב, ורק צעיר אחד דיווח כי חש שאינו יכול לפנות.

מגורים: שאלנו את הצעירים לגבי מגורים לאחר עזיבתם את הדירה. שלושה חזרו להתגורר עם ההורים, שוכרים דירה עם שותפים, אחד עובד במקום המספק מגורים ואחד קיבל דור מטעם הצבא. שאלנו את הצעירים אם קיבלו עזרה בנושא מגורים לאחר העזיבה, שניים ענו בחיוב ו-5 ענו בשלילה. שלושה דיווחו שחשו קושי בנושא המגורים ותיארו קושי לשוב להתגורר עם ההורים, צעיר אחד דיווח כי היה במצב בו לא היה לו היכן לישון.

עבודה: מתוך שבעת הצעירים שראיינו שניים לא עבדו בעת הראיון, מכיוון שהיו במהלך שירות צבאי בבסיס סגור. מתוך 5 העובדים, מתוך צורך כלכלי, מתארים את העבודות כלא מקצועיות ובתחומים שאינם מעניינים אותם (תחנת דלק, עוזר למתקין מזגנים, עובד דפוס). לצעירים לא היה ברור אם העבודה יציבה ולכמה זמן. ארבעה אמרו שקבלו הכשרה מקצועית, מתוכם שלושה במהלך השהות בתוכנית, כחלק מהשירות הלאומי שבצעו. לגבי העתיד ציינו שניים שהם מתכוונים לעבוד בעבודה אקדמית (ארכיטקטורה ורפואה), שניים ציינו שהם מתכוונים לפתוח עסק עצמאי ושלושה טרם גיבשו דעה.

מצב כלכלי: לחמישה צעירים שראיינו קיבלו משכורת (מתוכם לשניים משכורת צבאית). שלושה טענו כי בשלושה חודשים האחרונים מצבם הכלכלי היה קשה או קשה במיוחד. הדבר בא לידי ביטוי בכניסה לחובות לבנק, לחסימת חשבון ולנטילת הלוואות ממשפחה ומחברים. לארבעה יש חובות לחברות סלולאריות, לבנקים, לחברים, לקרובי משפחה ולהוצאה לפועל. רק צעיר אחד ידע את היקף החובות שצבר.

לימודים: איש מבין הצעירים לא נמצא בתוכנית לימודים בזמן הראיון. לכולם היו תוכניות ללמוד בהמשך (השלמת בגרויות, קורס מקצועי ולימודים אקדמאיים).

בריאות: כל הצעירים דיווחו כי מצבם הרפואי טוב וטוב מאוד וכי לא נדרשו לקבלת טיפול רפואי מאז עזיבת הדירה.

קשר עם גורמים טיפוליים / חוק: שני צעירים היו בקשר עם גורמי טיפול הקשורים לגמילה. צעיר נוסף היה בקשר עם שירותי המבחן.

יחסים חברתיים: מרבית הצעירים חשבו שיש להם אותו מספר חברים כמו לרוב האנשים, כולם חשו שיכולים לדבר עם חבר קרוב כאשר יש להם בעיה, כולם היו מרוצים מהקשרים החברתיים שלהם וכולם סברו שיש להם מקורות תמיכה.

אורח חיים: צעיר אחד סיפר שהוא שותה לפעמים, ארבעה מעשנים (סיגריות). ארבעה יוצאים לבילויים ומשתתפים בפעילות ספורטיבית ושלושה נוטלים חלק בחוגים.

מבט לעתיד: באופן כללי, הצעירים מציגים תפיסה חיובית של עתידם. כולם מסכימים לאמירה שעתידם הצפוי יהיה מאושר וכולם מסכימים שיהיו להם חיים ארוכים ומשפחה טובה ומוצלחת. עם זאת, כמחציתם מסכימים שלאנשים כמוהם קורים דברים רעים וכי לעולם לא יהיה להם מספיק כסף.

רובם מפגינים תחושה חיובית לגבי עצמם והמידה בה יש להם תקווה לעתיד טוב. הערכתם היא הגבוהה ביותר בכל האמור לתחושה שהם מסתדרים היטב בחיים ויכולים להשיג דברים החשובים להם בחיים, והנמוכה ביותר לגבי התחושה שדברים שעשו בעבר יעזרו להם בעתיד.

הערכת הצעירים את התוכנית ואת המלווה לאחר העזיבה: בכל אחד מהראיונות ביקשנו מהצעירים להעריך את התוכנית ואת המלווה שלהם. עשינו זאת גם בראיון שנערך לאחר העזיבה. הם נשאלו עד כמה היה להם טוב או רע בדירה במבט לאחור. ארבעה ציינו כי היה להם טוב או טוב מאוד, שניים דיווחו שהיה להם די טוב ורק צעיר אחד טען שהיה לא כל כך טוב. מצאנו, כי רוב מסיימי התוכנית היו שבעי רצון מהמלווים שלהם. התחומים שבהם ההערכות היו הנמוכות יותר היו היכולת לדבר עם המלווה על נושאים כואבים והרצון להדמות למלווה. באשר להערכת כלל התוכנית; ששה מתוך השבעה הביעו שביעות רצון מההשתתפות בתוכנית. באשר לתחומים ספציפיים, הערכת הצעירים את העזרה שקיבלו מהתוכנית הייתה גבוהה ודומה במרבית התחומים, אך רק צעיר אחד העריך שהתוכנית עזרה מבחינה כלכלית.

כמו-כן, ביקשנו מהצעירים להעריך אם הם מצליחים כיום להשיג את המטרות שהציבו לעצמם בעת ההשתתפות בתוכנית. שלושה חשו שהם מצליחים במידה רבה, אחד תיאר שהוא מצליח במידה מועטה, ושלושה דיווחו כי כלל אינם מצליחים להשיג את המטרות.

זווית הראייה של המלווים על העוזבים

המלווים דיווחו על עשרה צעירים שעזבו את התוכנית. הם העריכו כי העזיבה של חמישה הייתה מתוכננת כחלק מהתפתחות חיובית או סיום התקופה המוקצבת. בחמישה מקרים העזיבה הייתה לא מתוכננת ובעקבות משבר או חוסר יכולת של הצעיר להמשיך במסגרת הדירה. שלושה עזבו יחד בעקבות משבר של חזרה לשימוש בסמים של אחד הצעירים והיסחפות של שניים נוספים בעקבותיו. המלווים העריכו שארבעה מהעוזבים היו נתרמים מהמשך שהותם בתוכנית.

שלושה צעירים אינם נמצאים בקשר עם המלווים, שישה שומרים על קשר קבוע ורצוף וצעיר אחד היה בקשר עם המלווה אך הקשר נותק עם הזמן.

בניסיון ללמוד יותר פרטים על צעירים שאלנו לאחר עזיבתם את מלוויהם כיצד הם מעריכים (בדיעבד) את ההסתגלות של הצעירים למסגרת בזמן ששהו בה. מהדיווח עולה שלגבי כמחצית מהעוזבים ההערכה היא שהיו קשיים בהסתגלות בעת היותם בתוכנית. ואילו המחצית השנייה הסתגלה בצורה טובה מאוד.

הערכות מסכמות, מסקנות והמלצות

את ההערכות המסכמות שלנו נציג כמענה למספר שאלות מרכזיות שהצבנו במהלך מחקר ההערכה. חלק זה מבוסס על הממצאים שאספנו בכל האמצעים בהם נקטנו במהלך המחקר: ראיונות עומק וראיונות מובנים למחצה, תצפיות משתתפות, ראיונות עם הצעירים ושאלונים למלווים.

נוכיר, בחלק המרכזי של הדוח הבאנו מספר רב של ההערכות והמלצות הנוגעות למיזם של "גשר". בחלק זה נביא את ההערכות והמלצות אותן אנו מבקשים להדגיש, בכל הנוגע למיוחד בבוגרי חסות הנוער, מעבר למה שנאמר על בוגרים של מסגרות השמה חוץ-ביתית אחרות.

מבט כולל במישור המערכת הארגונית

1. יש צורך בתוכנית מגורים וליווי לבוגרי חסות הנוער

לשאלה המקדמית: האם יש צורך בתוכנית לבוגרי מסגרות החסות? תשובתנו היא חיובית. הערכה זו נובעת ממספר מקורות, המחזקים זה את זה: ספרות מקצועית, ראיונות שערכנו עם אנשי מקצוע בכירים בחסות הנוער, וראיונות שערכנו עם המלווים ועם הצעירים. כל המקורות הדגישו את הצרכים המיוחדים ואת הקשיים של בוגרי חסות הנוער. הרקע הבעייתי של בוגרי מעונות החסות בנוסף לסטיגמה שהיא מנת חלקם הן בקרב השירותים החברתיים והן בקהילה, מדגישים את הנחיצות בתוכנית. מכאן נובעות הערכותינו והמלצותינו **לבנות תוכנית המיועדת לבוגרי חסות הנוער**.

2. יש לשלב את הצרכים של בוגרי חסות הנוער בדיונים מערכתיים ובחקיקה, הנוגעת לבוגרי מסגרות

השמה

מן העולה מדוח המחקר, קיימים קשיים ארגוניים ומערכתיים רבים במתן מענה לצרכים של בוגרי מסגרות השמה חוץ-ביתית. התרשמנו שקשיים אלו מורכבים אף יותר בכל הנוגע לדירות לבוגרי מעונות החסות. יש לציין, כי לחסות הנוער יש מחויבות ארוכת שנים וניסיון רב בעבודה עם בוגרי המעונות. עם זאת, מצאנו כי משאבים, המיועדים לתחום חשוב זה קוצצו באופן משמעותי ונראה שאינם מספיקים להתמודדות עם הצרכים בתחום זה.

זאת ועוד, נראה כי השינויים הארגוניים שחלו במערכת השירותים בתחום זה עליהם דיווחנו (איטיים ובעייתיים ככל שיהיו), אינם כוללים את בוגרי חסות הנוער. ככל הידוע לנו, אין הם מופיעים בטיוטות המסמכים והתוכניות במשרד הרווחה. נראה גם, שהתוכניות בקהילה המיועדות לצעירים, מכוונות לאלו הנחשבים כמצויים ב"טווח התפקוד הנורמטיבי", ויש מאמץ להימנע מלכלול בהן "אוכלוסיות קצה", העלולות להטיל סטיגמה על שירותים אלו. כתוצאה מכך קשה היום לחזות כיצד ללא שינוי בגישה ניתן יהיה לפתח מענה שלם ואורך טווח לצרכי הצעירים, בוגרי מעונות

של רשות החסות. מכאן נובעת ההמלצה שלנו **לשלב את הצרכים של בוגרי חסות הנוער בדיונים מערכתיים ובחיקה הנוגעת לבוגרי מסגרות השמה.**

מאפייני לקוחות

1. הצעירים שהתקבלו לתוכנית מתאימים להגדרה של אוכלוסיית היעד

ניתוח הממצאים על הרקע של הצעירים ומשפחותיהם מצביע על התאמתם להגדרה של אוכלוסיית היעד. יתרה מזאת, נראה כי תהליכי המיון בחסות הנוער הם מעמיקים ומתבססים על היכרות רבת שנים עם הצעירים וכי כל המידע על הצעיר ומשפחתו נשקלים באופן מעמיק. אין זה אומר, שתהליכי מיון אינם עלולים להוביל למסקנות שגויות, כדרכם של תהליכי מיון, אך נראה שסוגיות יכולותיו של הצעיר ומסוגלות משפחתו לסייע לו להשתלב בקהילה באופן עצמאי, נשקלות בכובד ראש. נראה גם, כי העדר עורף משפחת אצל הצעירים אינו נובע ממצבה הירוד של המשפחה, אלא מהקושי להעניק סביבה מוגנת דיה בתהליך המעבר. כך למשל, שמענו על משפחות המתקשות ליצור סביבה, נקייה מפיתויים של אלכוהול ומפגש עם גורמים עבריינים. מצב זה מחייב ההערכה מעודנת יותר, באשר לצורך בסיוע לבוגר חסר עורף משפחתי, מזו היכולה להישען על הגדרות פשוטות כגון יתמות, או הורים שכלל אינם מתפקדים. ההיכרות הקרובה עם הבוגרים מגבירה את הסיכוי שהערכות תיעשה באופן מושכל.

2. צעירים שבתוכנית הם אלו הזקוקים לה והמתאימים לה ביותר

אחת הסוגיות שאליהן חייבת להתייחס כל סוכנות חברתית היא, הייתכן שהיא מעניקה שירות רק לתת-קבוצה מתוך אוכלוסיית היעד, וכי היא אינה כוללת בהכרח את מי שנזקקים לשירות במידה הרבה ביותר. אין בידינו מידע מספק הנדרש להערכה זו. עם זאת, נציין, כי התרשמנו שאנשי המקצוע בחסות הנוער מכירים באופן מעמיק את כל הצעירים העומדים לפני סיום שהותם במסגרות השונות, ומקיימים תהליכי מיון יסודיים. מצב זה עשוי להצביע על כך כי אכן המתאימים ביותר, מבחינת הצרכים והיכולות, נבחרים לתוכנית. חשוב להעיר, כי על פי התרשמותנו גם במקרים בהם התברר, בדיעבד, שתהליך המיון כשל, התקיים דיון מקצועי במטרה להפיק לקחים לקראת הפניות נוספות.

3. קיימות קבוצות נוספות של צעירים בוגרי חסות הנוער הזקוקות לתוכנית דומה

מתוך הראיונות עם אנשי המטה התברר שמספר הבוגרים המתאימים, אשר זקוקים ומוכנים לפתרון של דירה עם ליווי בקהילה אינו רב. נראה שרבים מהבוגרים שבעו משהות במוסד, וגם אנשי המקצוע מאמינים כי עבור רבים מהם הפתרון הנכון הוא לצאת לחיים עצמאיים ולהתמודד עם הקשיים, ולא להמשיך ולשהות במסגרת מגוננת. עם זאת, יש מספר קבוצות הזקוקות למענה שהדירות הנוכחיות אינן מספקות. למשל, המחקר הנוכחי היה אמור להקיף דירות המיועדות לצעירים ערבים. פתרון זה לבני מיעוטים טרם ניתן ויש לו מקום. כמו-כן, סביר שיש צורך בפתרון דומה לצעירות בוגרות המעונות. בראיונות עם אנשי המטה נגלה גם הצורך בדירה באזור הדרום, שתהייה קרובה למסגרות של חסות הנוער.

הערכתם של מאפייני ההתערבות

מודל ההתערבות מתאים למטרות התוכנית ולקהל היעד בתנאים מסוימים

בספרות מקצועית מוזכרות סכנות הגלומות בפתרונות טיפוליים, המקבצים צעירים עוברי חוק במסגרת אחת. יש עדויות אמפיריות המצביעות על מגע עם בני אותה קבוצת הגיל, עוברי חוק כעל בעל השפעה שלילית המחזקת התנהגויות עברייניות (Dishion, McCord, & Poulin, 1999; Leve & Chamberlain, 2005). יחד עם זאת, ממספר עדויות במהלך המחקר, ניתן להבחין גם בסימנים להשפעה הדדית חיובית. צעירים שהתקדמו בעבודה היוו דוגמה חיובית ומעודדת לעמיתיהם. כמו-כן, מהספרות עולה, שחלופות מועדפות הן בדרך כלל מאוד יקרות וכוללות מעקב אישי נמרץ אחר צעירים בקהילה והפנייה להתערבויות רב מערכתיות.

צוות המחקר היה חלוק בדעותיו באשר למסקנות הנובעות ממצב זה. הערכת החוקר הראשי היא שבמסגרת מגוון פתרונות, עבור צעירים בוגרי מעונות חסות הנוער, יש מקום למודל של דירה המקבצת מספר צעירים בדרכם לחיים עצמאיים. זאת, בתנאי שמתקיימים מספר תנאים, והבולטים בהם: תהליכי מיון, המיועדים לזהות צעירים שיכולים להפיק תועלת ממסגרת זו מבלי לפגוע באחרים ולגרור אותם להתנהגות עבריינית, תהליכי התערבות בדירה, המגבירים את היכולת לפקח על הצעירים ולזהות תהליכי התדרדרות, העלולים לגרור נוספים, וכן פיקוח והדרכה חיצוניים, המסייעים למלווים לזהות תהליכים הרסניים ולקדם תהליכים חיוביים.

כנדרש, ההתערבות היא אינטנסיבית ורב ממדית

מראיונות ומביקורים בדירות התרשמו שהצעירים והמלווים מתמודדים בצורה נמרצת בהיבטים רבים של התמודדות, ובעיקר בסוגיות של תעסוקה וניהול משק בית. התרשמו שהתחושה כי הזמן העומד לרשותם מוגבל, הביאה לעבודה מאומצת עם כל אחד מהצעירים לשם השגת מטרותיו בתחומי החיים השונים. עם זאת, נראה שעבודה זו הייתה יכולה משמעותית יותר אם ניתן היה להיעזר במשאבים של מומחיות ושל שירותים חברתיים החיצוניים לדירה. חלקים רבים מעבודתם של המלווים היא מלאכת תיווך וסגור ברמה של היכרות אישית וניצול "קשרים". יש מקום לחבר את הדירות לשירותים קיימים לסיוע בנושאי לימודים ובעיקר לקידום הכשרה מקצועית ותעסוקה. ככל שהדיונים בעניינם של בוגרי מסגרות השמה יכללו, כפי שהמלצנו, גם את בוגרי חסות הנוער, כך ניתן יהיה להעשיר את מגוון השירותים הנגישים לבוגרים בדירות של חסות הנוער.

הליווי הוא כלי מרכזי וחיובי מאוד

הממצאים העולים מהראיונות עם הצעירים, מהביקורים ומהראיונות שלנו מצביעים באופן נחרץ על תרומתם הגדולה של המלווים ביצירת סביבה, המאפשרת לצעירים להתמודד עם משימות המעבר לחיים עצמאיים. המלווים נוכחים בדירה בתדירות גבוהה, נפגשים עם הצעירים כקבוצה וגם עם כל אחד מהצעירים בנפרד. התרשמו שהשקעתם בצעירים, גם מעבר לגבולות הברורים של שהות בדירה (למשל,

לאחר העזיבה), משלבת מחויבות אישית עם גישה מקצועית. בשים לב לכך שהמשאבים הנוספים העומדים לרשות הדירה הם מוגבלים ביותר, נראה כי, המלווה הוא המשאב המרכזי והחיוני ביותר.

המגורים בקהילה מהווים מנוף המנוצל היטב לרכישת מיומנויות לחיים עצמאיים

ככל שהפריקט התקדם נעשה מאמץ רב להביא את הצעירים לנהל את חייהם הדירה באופן עצמאי. למשל, בשלב מסוים נראה היה שכאשר הצעירים לא דאגו לקנות מזון, המלווה נחלץ "למלא את המקרר". בהמשך, נוכחנו לראות כי נעשה מאמץ מרבי לתת לצעירים להתמודד עם החופש להחליט ועם אחריות הנלווית לכך.

יש לתגבר את המשאבים בתחום הלימודים, ההכשרה מקצועית והתעסוקה

התרשמנו שחלק נכבד מאוד מהמאמץ הושקע בתחום של מציאת עבודה ושמירה על מקום תעסוקה. נראה שיש מקום ליצור יותר הזדמנויות ללימודים ולהכשרה מקצועית אשר אינם "מתחרים" בצורך לעבוד לשם קיום. בלי ספק, לעבודה מסודרת יתרונות רבים וצריך להיזהר ממצב בו הצעיר רק "מקבל" ו"מטופל" ואינו חייב לעבוד לפרנסתו. אולם, יש לשקול את היתרונות ביצירת תוכנית אישית, המאפשרת לצעיר, ומחייבת אותו, להשקיע את רוב מרצו בהשגת מטרות לימודיות או הכשרה מקצועית שתרחיב את מגוון ההזדמנויות בעתיד. יש להניח כי חלק מהפתרון יבוא באמצעות השגת משאבים חדשים, הגברת נגישות למשאבים בקהילה, או של גמישות בהקצאת משאבים קיימים. חלק בלתי נפרד מהפתרון הוא עיצוב של "חוזים אישים", המשקפים את הצורך להבטיח שההשקעה בלימודים ובהכשרה מקצועית תנוצל כראוי, ולא תשמש ל"מורטוריום" נוסף, ולדחייה של קבלת האחריות לחיים עצמאיים.

יש לקדם שירות צבאי ככל שניתן ולהמשיך לתמוך במשרתים

להתמודדות עם פטור מהצבא ולכניסה לשירות צבאי עשויה להיות תרומה משמעותית לעתידם של צעירים בוגרי החסות. פתרון זה אינו מתאים לכל הצעירים - לחלקם אין המוטיבציה הנדרשת ולגבי אחרים הניסיון להשתלב בשירות הצבאי עלול לגרום לנזקים. התרשמנו, כי לצעירים שהיו מעוניינים ויכולים להתמודד עם תהליך הגיוס, השהות בדירה, ובעיקר עבודת המלווה, תרמו תרומה משמעותית. יש לזקוף יתרון לזכות הדירות.

יתר על כן, יש לשקול מחדש את המצב הנוכחי, שבו גיוס לצבא משמעו עזיבת הדירה. הניסיון שנצבר בדירות של "גשר", מוכיח כי השהות בדירה והליווי שמקבלים הצעירים תורם תרומה חיובית להתמודדותם עם השירות הצבאי, משום הצורך הרב בליווי ובתמיכה, בשלבים הראשונים לפחות, של הגיוס - יש למצוא פתרונות מובנים לליווי זה.

שירות לאומי הוא כלי בעל פוטנציאל גבוה ויש לנצל במיוחד לצרכיהם של בוגרי החסות

להשתלבות בשירות לאומי יש יתרונות רבים עבור צעירים בוגרי מעונות החסות. יש להמשיך ולקדם את המאמצים (ולא רק במסגרת החסות) לשלב בשירות הלאומי צעירים בעלי צרכים מיוחדים, כמו אלו של

בוגרי החסות. כמו-כן, יש להדגיש במיוחד את הפוטנציאל של השירות הלאומי בתחום של רכישת מקצוע. נוכחנו לדעת כי צעירים שזכו הכשרה במהלך השירות הלאומי (כגון מדריך סנפלינג בעמותת "אתגרים" ועבודה בבית החולים), רכשו בסיס להמשך תעסוקה בעתיד.

יש להבטיח הדרכה ופיקוח

התמונה שקיבלנו בנושא הדרכה ופיקוח הייתה מעורבת. אחד המדריכים ציין, שהמערכת מאפשרת ליווי מקצועי שוטף- יש פורום התייעצות של המלווים, הדרכה פרטנית ותמיכה מהמפקחת. מאידך, דווח לנו כי אצל האחרים התמונה שונה והם אינם מקבלים הדרכה וגם הליווי של המפקחת הוא בלתי מספק עקב עומס. נראה שנושא זה צריך להיות מוסדר באופן שיטתי יותר כי ליווי, הדרכה ופיקוח הם חיוניים בעבודה עם קבוצות הבוגרים של החסות. הניסיון מלמד שמלווים עלולים להיקלע לדינאמיקה של יחסים עם הקבוצה שאינה מובילה לתוצאות טובות, והם זקוקים לעין מקצועית חיצונית, המאפשרת לשקף את המצב שנוצר בצורה ריאלית, כדי לעודד את המלווה לצאת מדפוס יחסים לא רצוי.

כמו-כן, כפי שצינו במקומות נוספים בדוח זה, חשוב שעבודת המלווים בדירות תוכל להישען על מערכת שירותים ארצית. קשה לצפות מהמלווים, המתמודדים עם העומס היומיומי, לפתח קשרים עם שירותים אחרים, וגם לפתח תוכניות ממוקדות להקניית מיומנויות חיים הנדרשות לבוגרי החסות. חשוב שתהיה מערכת התומכת במלווים, ולא רק בתחום הפיקוח, כך שהשירות ימשך ויתפתח.

יש להמשיך ולפתח את "תורת ההפעלה"

במהלך המחקר הבנו כי מתקיימים תהליכי התפתחות ושינוי במאפייני העבודה עם הצעירים. חלקם נבעו מתהליכים אישיים שעברו חלק מהמלווים, במעבר מתפקידים אחרים במסגרת חסות הנוער לתפקיד של מלווה בדירה, וחלקם נבעו מלמידה מתמשכת ומהתאמות לאור המתרחש בדירות. חשוב להמשיך ולפתח את "תורת ההפעלה" היות שתוכנית הדיוור והליווי מעלה שאלות טיפוליות מורכבות. בתהליכים פנימיים שעברו אנשי המקצוע בחסות הנוער וביחוח עם צוות ההערכה עלו שאלות רבות באשר למאפייני הצעירים המתאימים ביותר לדירות אלו, אם יש מקום לשלב צעירים שהיו במוסדות גמילה מסמים עם עוברי חוק אחרים, אם יש לעשות בדיקות סמים באופן שגרתי, אם יש להציע דירות מגורים בסמוך לקהילות טיפוליות המיועדות לבוגרים שלהם, ושאלות חשובות נוספות. להערכתנו, התשובות לשאלות אלו אינן חד משמעיות ומחייבות המשך דיון מקצועי וקבלת החלטות, שיגדירו למלווים את המודל הטיפולי המחייב.

לסיכום, מצאנו שיש צורך בתוכנית דיוור וליווי המיועדת לבוגרים של מעונות חסות הנוער. להערכתנו, המשתתפים בתוכנית אכן זקוקים לה, ויש צעירים (וצעירות) נוספים, להם צרכים דומים, אך אינם משתתפים בתוכנית. התרשמנו כי המלווים ממלאים תפקיד מרכזי בהשגת יעדים של התוכנית. להערכתנו, יש להפנות משאבים נוספים ותוכניות אישיות כדי לקדם יותר את תחום התעסוקה והלימודים. אנו סבורים כי ליווי הוא חיוני גם עבור מי שמשלב בצבא ובשירות לאומי. אנו מעריכים שחשוב לחזק את

תהליכי ההדרכה למלווים ולהבטיח פיקוח מקצועי קרוב על המתרחש בדירות. יש מקום להמשיך ולפתח את המודל המנחה את אנשי המקצוע בדירות אלו, ועם הזמן להגדיר תהליכי עבודה המחייבים את כלל המלווים.

חלק ג

בוגרים של חוות "שדה בר"

מבוא ורקע

דוח זה מסכם ממצאים של מחקר הערכה שנעשה עבור "הקרן למפעלים מיוחדים" של הביטוח הלאומי במטרה להעריך את המיזם: **תוכנית לבוגרים בחוות "שדה בר"**. מיזם זה, שעוצב והופעל על ידי עמותת "בית עציון" המפעילה את חוות "שדה בר", נועד לפתח רצף שייענו לצרכים של בוגרי החווה. נציין, שדוח זה מופיע כנספח לדוח המחקר על מיזם גדול יותר בהיקפו: "גשר לבוגרי השמה חוץ-ביתית". משום כך, נדגיש רק את אותם היבטים המיוחדים למיזם ב"שדה בר". במהלך המחקר (יוני 2007) הוגש דוח ביניים. הדוח הנוכחי משלב את הממצאים ואת ההמלצות הרלוונטיים להערכה מסכמת של המיזם.

רקע המיזם ותיאור קצר של מרכיביו

מטרתו של מחקר זה להעריך את התוכנית המיועדת לבוגרים של חוות "שדה בר". המחקר לא העריך את כלל פעילותה של החווה. יחד עם זאת, חשוב להבין את המיוחד לחווה זו, כדי לראות את ההקשר הטיפולי והארגוני שבו מופעלת התוכנית עבור הבוגרים.

חווה "שדה בר" הינה מעון לבנים של רשות חסות הנוער והיא ממוקמת באזור מדברי מבודד למדי ליד ההרודיון. החווה התפתחה כמעון טיפולי בדרך ייחודית ועצמאית. הדמות המרכזית בחווה הוא מר יוסי שדה שהחל את דרכו הטיפולית באופן בלתי ממוסד על ידי הכנסת צעירים לביתו ודאגה להם, ובהמשך פיתח את החווה, שהפכה למעון מוכר על ידי משרד הרווחה. לחווה יש אידיאולוגיה טיפולית לא שגרתית.

בין היתר, מציינת ה"פרוגרמה" הרשמית של החווה כי התפיסה הטיפולית גורסת "יצירת קהילה טיפולית כחברת שווים בעלת אווירה ואתוס משפחתיים". לפי אידיאולוגיה זו, אין מדריכים ואנשי מקצוע, אלא קבוצת שווים, אחים בוגרים ובני משפחה. למרות זאת, בחווה יש צוות מקצועי מלווה הכולל; עובדת סוציאלית (הגרה בחווה), פסיכולוגית קלינית, פסיכיאטר ורופא ילדים, שלהם אחריות מוגדרת. נציין שבמהלך מחקר ההערכה על הבוגרים היה לנו קשר עם העובדת הסוציאלית בלבד. לא היה לנו קשר עם הגורמים המקצועיים האחרים והמלווים לא הזכירו אותם כמעורבים בחיי הבוגרים.

אידיאולוגיה זו היא בעלת משמעות מרכזית בכל האמור לסוגיות של "יצאה לחיים עצמאיים". בעוד ששתי התוכניות האחרות שהערכנו, הציבו לעצמם מטרה לסייע לצעירים לצאת מהמסגרת ולהשתלב בקהילה הרחבה באופן עצמאי, נאמר לנו ש"שדה בר" הוא הבית החם של צעירים אלו, ואין הכוונה לפעול באופן מכוון לסייע להם לצאת לחיים עצמאיים, אלא להעניק להם כלים מתאימים כדי יוכלו לבחור לצאת לחיים עצמאיים כשירצו בכך וירגישו מוכנים. אחד הביטויים לכך, הייתה העובדה שבשלבם הראשונים של ההערכה נכללו ברשימת הצעירים בתוכנית, גם מי שהתקרב לגיל 30 ועדיין

מתגורר בחווה. כפי שנדגיש בהמשך, ביטוי נוסף הייתה העובדה שרוב רובם של הצעירים שאינם משרתים בצבא מועסקים בעבודות שונות בחווה, וממשיכים לגור בה לאורך זמן. למעשה, קשה להגדיר את העבודה מול הצעירים הבוגרים כ"תוכנית", במובנה המקובל. הצעירים גרים בחווה בתקופת השירות הצבאי, ואלו שאינם, משרתים, חיים ועובדים בה. הבוגרים מתגוררים ביחידות עצמאיות קטנות (קרוון) שניים-שלושה בוגרים חולקים יחידת דיור. לבוגרים גישה לחדר אוכל מרכזי ולכל השירותים המוצעים במסגרת המקום (שיעורי עזר, עבודה בחווה, שירותי כביסה, תמיכה כלכלית) בדומה לשירותים הניתנים לצעירים בהשמה חוץ-ביתית במקום, שאינם נחשבים בוגרים.

הליווי אינו מובנה ואינו פורמאלי, כאשר אנשי הצוות הוותיקים יותר (או כפי שמעדיפים לקרוא להם בחווה "האחים הבוגרים") מלווים את הבוגרים במשימות חיים שונות (תשלום חשבונות, כתיבת קורות חיים) לפי הצורך והזמינות של איש הצוות (לדוגמא, אם חבר צוות נוסע לפגישה בבנק ייקח עימו את אחד הבוגרים בכדי להדגים לו כיצד מתבצעת פגישה כלכלית).

חברי הצוות (עו"ס, רכז בוגרים, מנהל) מקיימים לעתים שיחות הדרכה ותמיכה עם הצעירים אך לא באופן קבוע או לפי מתכונת מסוימת. ברוח גישה זו, חלק גדול מהתהליך הטיפולי מתקיים בעצם השהות במסגרת הדומה למשפחה והתמודדות עם החיים בצוותא, תוך קבלת תמיכה מ"בני המשפחה". רוב הבוגרים עובדים בענפים השונים בחווה (חקלאות, טיפול בבעלי חיים, מוסך, בנייה, ייצור גבינות ושמן זית וכד') ומקבלים דמי מחייה שאינם קבועים (לפי צורך ובקשת הבוגר).

למעשה, אחת ההשתמעויות של גישה טיפולית זו מתבטאת בהעדר חלוקה מובנת לפי גילאים, וגם בעובדה כי כאשר הצעירים יתבגרו הם יוכלו להישאר ולגור במסגרת החווה, יחד עם "אחיהם הצעירים", אם יחפצו בכך. כתוצאה מכך, התקשינו להבין מה מייחד את התוכנית לבוגרים, שאותה התבקשנו להעריך על ידי הקרן למפעלים מיוחדים (שמימנה את התוכנית), ומה המבדיל בינה לבין התוכנית לילדים עד גיל 18 או התוכנית לבוגרים בגילאים גבוהים יותר.

בעקבות ועדת היגוי שנערכה לאחר מספר רב של חודשים, בשיתוף הגורם המממן ונציגי החווה, הוסכם ש"התוכנית" ומחקר ההערכה יתייחסו רק לצעירים הנמצאים עד שנתיים אחרי השירות הצבאי. אולם, להערכתנו המדובר בחלוקה פורמאלית לצרכי המחקר בלבד, ולא נוכחנו לדעת שהצעירים בתוכנית מקבלים שירותים שונים מאחרים או מיוחדים להם. בהמשך ננסה להעריך את המשמעויות שיש למודל טיפולי זה, בהקשר של הכנה ליציאה לחיים עצמאיים של צעירים בוגרי מסגרות השמה, החסרים עורף משפחתי.

מחקר ההערכה

מטרות ההערכה

המטרות היו דומות לאלו של שתי התוכניות האחרות שהוצגו כאן. נבהיר, כי המחקר הנוכחי התמקד בתוכנית לצעירים, בוגרי המקום אשר נועדה להכניס לחיים עצמאיים. התוכנית מומנה על ידי "הקרן למפעלים מיוחדים" של הביטוח הלאומי. אנו לא הערכנו את שאר הפעילויות של חוות 'שדה בר' ולא את העבודה הנעשית במקום לפני שהצעירים מגיעים לבגרות. סביר להניח שיש מקום להערכה הכוללת שתערוך אינטגרציה בין כל מרכיבי המקום, אך זו לא הייתה משימתנו וניסינו להתמקד אך ורק בתוכנית הספציפית לצעירים בוגרי מסגרות השמה, החסרים עורף משפחתי.

שיטת המחקר

בדומה לשני המחקרים המקבילים האחרים, המחקר ניסה לשלב גישות ושיטות של הערכה מעצבת ושל הערכה מסכמת. המקור המרכזי לנתונים שאספנו היו ראיונות טלפוניים עם הצעירים ושאלונים מובנים שמולאו על ידי אנשי הצוות. ערכנו גם ראיונות רקע עם אנשי השירות הישיר, ובעיקר עם העובדת הסוציאלית גבי נועה נוביק, עם רכז הבוגרים הקודם (עזב בשנה האחרונה) מר עמית ברק, עם חזי ליפא שהתמנה למנכ"ל עמותת "בית עציון", עם מנהל החווה מר יוסי שדה ועם מנהל בית הספר אורן בית הלחמי. כמו-כן, ביקרנו ביקורים קצרים במקום וצפינו במהלך החיים השגרתי. חשוב לציין שדוח זה מתבסס בעיקר על המידע שקיבלנו במהלך חודשי המחקר מאנשי המקום שהיו אתנו בקשר והיו האחראים על התוכנית לבוגרים, ועל ההערכות שלנו שנבעו ממידע זה.

הערכת אמינות הנתונים

המחקר הנוכחי נערך במקביל לשני מחקרי הערכה על תוכניות לבוגרים של מסגרות השמה חוץ-ביתיות. בכל המחקרים עשינו שימוש בשיטות ובכלים דומים. אולם, בניגוד לשני המחקרים האחרים, במחקר הנוכחי אנו מטילים ספקות רציניים באשר לאמינות הדיווחים שקיבלנו מהצעירים ומהמלווים. נקדים ונאמר, שקיבלנו את מלוא שיתוף הפעולה והרצון לסייע במחקר מצד מנהל החווה וכל אנשי הצוות שהיינו עמם בקשר. הם גם ציינו בפנינו שהם רוצים ללמוד ממחקר ההערכה ולהפיק ממנו לקחים לעבודתם. למרות זאת, הכלים שהיו בידינו לא הניבו נתונים אמינים.

בראיונות שערכנו עם הצעירים קבלנו רושם ברור שהם חושדים בנו וחוששים שמא נפגע בחווה. לאחר שקבלו "אור ירוק" מאנשי הצוות, ובעיקר ממר שדה, הם נענו ברצון לראיונות. אולם, התמונה שקבלנו הייתה כל כך חד משמעית וחיובית, עד כי עוררה ספקות לגבי אמינותה. כמעט לכל שאלה ששאלנו קבלנו תשובה הממוקמת בקצה החיובי של הסולם. כמובן קיימת האפשרות כי מצבו של כל אחד ואחד מהצעירים, השונים כל כך שראיינו, מושלם בכל אחד מעשרות ההיבטים שבדקנו. אך להערכתנו אפשרות זו אינה סבירה, וכנראה כי הסיבה להעדר שונות בתשובות נעוצה ברצון להציג בפנינו תמונה חד משמעית של הצלחה בכל נושא ונושא.

במקביל לראיונות עם הצעירים ביקשנו מהמלווים לענות על שאלונים מפורטים עבור כל צעיר. גם כאן התמונה הייתה כמעט אחידה ומושלמת. התיאורים של הצעירים השוהים בחווה הם כה חיוביים, עד כי קשה להאמין שהיינו מקבלים תיאורים כאלה אם היינו עורכים את המחקר על קבוצת עילית של צעירים שמאחוריהם עבר עשיר של פעילות נורמטיבית. זאת, בנוסף לעובדה, שאותם מלווים הציגו בשיחות אחרות אתנו תיאורים קשים על הרקע של הצעירים ושל הקשיים שעמם הם מתמודדים.

לאחר מספר חודשים כאשר הערכנו שהנתונים אינם אמינים, הצגנו את ההתרשמויות שלנו בוועדת ההיגוי שבה השתתפו אנשי הצוות והגורם המממן. בוועדה זו הבהרנו לאנשי הצוות שאיננו רואים את הנתונים כמשקפים את מצבם האמיתי של הצעירים. טענו שנתונים מעין אלו יכולים להתקבל בשני מצבים שונים; או שהם אינם מדווחים לנו את הידוע להם, כדי להגן על המקום, או שהם נעדרים כל ידע על מצבו האמיתי של כל אחד מהצעירים בתחומים אלו, כיוון שהתמונה שהם מציגים אינה סבירה. בשיחה שהתפתחה עלה, כי אנשי הצוות מודעים לכך שהצעירים חושדים בנו ומנסים להגן על החווה. הם אמרו שהם מכוונים אותם להיות כנים עמנו, משום שהם רוצים ללמוד מהמשוב. כמו-כן, התברר שהשאלונים שאנשי הצוות היו צריכים למלא באופן עצמאי, ממולאים בדרך כלל עם הצעירים עצמם.

כמו-כן, המלווים ציינו בפנינו שלמעשה הם והצעירים אינם מתארים את מצבו של הצעיר כפי שהוא כיום, אלא מתוך מחשבה שאם יזדקק יוכל לקבל כל עזרה ויוכל להגיע לשליטה במיומנויות שתדרשנה. כך גם הסבירו את הדיווחים של הצעירים ככאלה המשקפים אמון מלא כי במידת הצורך צוות החווה יעמד תמיד לרשותם ויסייעו להם. לא פלא, אפוא, שהתמונה הייתה כל כך דומה וחד משמעית.

בוועדת ההיגוי הצבענו על כך שהסברים אלו ודרך זו של מילוי הפרטים על הצעירים אינה מאפשרת לנו לקבל תמונה אמינה על מצבם. למשל, אנו שואלים אם לצעיר יש *היום* יכולת לקיים ראיון עבודה, ותשובה שאומרת: "אם יצטרך לדעת איך לקיים ראיון עבודה נעזור לו והוא יידע" נעדרת כל משמעות. בסיכום המסקנות של ועדת ההיגוי היה ברור שיש מקום לשינוי משמעותי בדרך הדיווח למחקר. בעקבות ועדת היגוי זו המשכנו את הראיונות ואת איסוף השאלונים מהמלווים. אולם, להערכתנו הנתונים שקבלנו מעוררים ספקות כבדי-משקל לגבי אמינותם.

סוגיה נוספת, המקשה מאוד על קבלת דיווחי המלווים כאמינים, היא הקושי במתן פירוט ברמה האישית. שוב ושוב, הציגו המלווים דוגמאות כדי לתאר את תהליכי עבודתם והתוצאות אליהן מגיעים הצעירים. אולם, כשחזרנו וביקשנו פירוט עבור כל צעיר, קבלנו דיווחים מאוד לא מפורטים. כך למשל, לאחר קבלת דוגמאות רבות על צעירים הלומדים לבגרות, ביקשנו עבור כל צעיר פירוט לגבי מצבו בכל אחד ממקצועות הבגרות. לא קיבלנו פירוט כזה.

בשיחה שהתקיימה לאחר הגשת טיוטת הדוח, אנשי המקצוע של החווה ציינו סיבות אפשריות נוספות לקשיים שתיארנו בקבלת מידע אמין ומפורט. בין היתר ציינו כי בחווה קיימת נטייה לא להשקיע מאמץ בהיבטים הנתפסים כביורוקרטיים (כגון מילוי טפסים למחקר) ולהתמקד בהשקעה בצעירים עצמם. לפי הסבר זה, דיווח רשלני הוא הסיבה שלא הצלחנו לקבל תשובות מפורטות על שאלות כגון: לאילו מבחני בגרות הצעיר ניגש ומה היה הציון בהם. כמו-כן, הועלתה אפשרות שלמלווים יש קושי בדיווחים על הצעירים בתוכנית עקב כך שדיווחים אלו מעוררים סוגיות מעברם הם. אין ביכולתנו להעריך את מידת תקפותם של הסברים אלו, אך יש לציין שגם אם הם תקפים הם מעוררים שאלות באשר לניהול תוכנית התערבות על ידי מלווים המדווחים על הצעירים באופן רשלני כל כך ולאורך זמן, והמתקשים להפריד בין הסוגיות עמן הם מתמודדים לבין אלו של הצעירים שאותם הם מלווים.

החוקר הראשי ערך מספר ניכר של מחקרים, חלקם בסביבות שאינן מקלות על איסוף נתונים אמין, כדוגמת קהילות טיפוליות לנפגעי סמים. אולם במחקר הנוכחי, למרות מאמצים מתמשכים, לא עלה בידו, בשיטות המחקר שבהן נקט, להגיע לנתונים אמינים יותר. ייתכן ששיטות מחקר אחרות, הכוללות אמצעים אתנוגרפיים הננקטים בעת כניסה לקבוצות סגורות יחסית, היו יכולות להיות יעילות יותר מאשר השיטות שבהן נקטנו.

בחלקים הבאים נדווח על ממצאים והתרשמויות, מתוך הערכה שלחלק מהנתונים לא הייתה לנו גישה טובה.

הצעירים שהשתתפו במחקר

כפי שציינו, הגדרת התוכנית והמשתתפים בה השתנו עם הזמן. בתחילה הייתה לנו רשימה גדולה יותר, שכללה גם "צעירים" בסוף שנות העשרים לחייהם. בהמשך, לאחר דיון בועדת ההיגוי צומצמה ההגדרה, והיא כוללת 14 צעירים.

לוח 6: בסיס הנתונים להערכת התוכנית לבוגרים של חוות "שדה בר"

III N= 14		II N= 14		I N= 14		סך הכול
מלווים	צעירים	מלווים	צעירים	מלווים	צעירים	
14	13	14	13	14	13	

בסך הכל כלל המחקר 14 משתתפים. ברוב המקרים (13) היו לנו שתי זוויות ראייה על כל צעיר (הצעיר עצמו והמלווה), אך במקרה אחד היה לנו רק את המלווה שדיווח על הצעיר.

ממצאים

פרק הממצאים מחולק לשלושה חלקים מרכזיים; מאפייני הצעירים, תהליך ההתערבות והתוצאות. יש לציין כי חלוקה זו אינה חד משמעית וקשה לעתים להפריד בין תיאור המאפיינים וההתערבות לבין תוצאותיה. בכל אחד מהנושאים הבאנו את זווית הראייה של המלווים ושל הצעירים עצמם.

מאפייני הצעירים

1. פרטי רקע אישי ומשפחתי

התוכנית מהווה המשך לשהות בחוות "שדה בר". לכן, מאפייני הצעירים משקפים במידה רבה את אוכלוסיית המקום, הכוללת גם צעירים מתחת לגיל 18. בתוכנית 13 צעירים וצעירה אחת. גילאי הצעירים כפי שדיווחו על ידי המלווים נעו בין 20 ל-24 (הממוצע היה גיל 22), 12 מתוכם הם ילידי הארץ, שני צעירים הם ילידי חבר העמים וצעיר אחד הוא יליד ארה"ב. ארבעה צעירים הגיעו ממסגרות של הוסטל של חסות הנוער, חמישה הגיעו מבית המשפחה, צעיר אחד הגיע מבית כלא, צעיר אחד הגיע ממרכז גמילה, צעיר אחד הגיע ממסגרת של פנימייה ואחד – מדירה שכורה.

בקשנו מהמלווים לתאר את מצבם ואת תפקודם של הצעירים בעת כניסתם לתוכנית. מהדיווח עולה שמצבם הבריאותי של כל הצעירים היה תקין, שני צעירים נדרשו לשימוש בתרופות בתקופות מסוימות, ארבעה צעירים זוהו כבעלי קשיים רגשיים. לא נמצאו צעירים שנוקו לשימוש בתרופות פסיכיאטריות. לדברי המלווים, צעיר אחד אושפז בעבר במסגרת פסיכיאטריות.

באשר לרקע ההשכלתי והתעסוקתי עוד לפני הכניסה לתוכנית, המלווים דיווחו על שני צעירים מתוך ה-14 שהיו במסגרת החינוך המיוחד, צוין שאיש מהם לא השלים תעודת בגרות מלאה או תעודת מקצוע, ו-10 צעירים זכו בתעודת בגרות חלקית.

לפי דברי המלווים ארבע צעירים עבדו בעבר באופן לא קבוע ועוד כארבעה עבדו באופן קבוע, אך פרק הזמן שבו עבדו היה קצר ביותר והחציון היה כחמישה חודשים. קיבלנו גם מידע בתחום זה בראיונות עם הצעירים בתקופה הראשונה שלאחר כניסתם לדירה – שמונה מהם טענו שעבדו בעבר. העבודות בהן עסקו הצעירים היו בעיקר עבודות זמניות ופשוטות כמו: חלוקת פליירים, גננות, מזון מהיר וניקיון.

בזמן הראיון הראשון, שני צעירים היו לפני הגיוס לצבא ועברו תהליכים לביטול הפטור משירות. שני צעירים סיימו לאחרונה שירות קרבי מלא ויתר הצעירים היו בשירות צבאי.

שאלנו על שורה של התנהגויות לא נורמטיביות. המלווים השיבו כי 10 מהצעירים המשתתפים במסגרת היו מעורבים בעבר בהתנהגות פלילית, כאשר לשמונה יש הרשעות פליליות. 10 צעירים היו

בעבר מעורבים לעתים בקטטות אלימות. על שמונה דווח כי השתמשו בעבר באלכוהול מתוכם אחד הוגדר כסובל מבעיית התמכרות. על שמונה צעירים נאמר שהשתמשו לעתים בסמים קלים כאשר ארבעה הוגדרו כסובלים מבעיית התמכרות. ארבעה צעירים השתמשו בעבר בסמים קשים. עשרה מהם היו מעורבים בעבר בבריחות ובשוטטות. איש מקרב הצעירים לא הוגדר כבעל בעיות בתפקוד מיני, כגון "תקופות של התנהגות מינית לא אחראית".

מן הממצאים עולה כי על פי הרקע שלהם הצעירים מ"שדה בר" שייכים לקבוצה של בוגרי מסגרות השמה חוץ-ביתית, העלולים להיתקל בקשיים רציניים בעת עזיבתם את המסגרות ויציאתם לחיים עצמאיים.

בשאלון למלווים ביקשנו מידע על משפחתו של כל הצעיר כדי להבין את הרקע המשפחתי של הצעירים ואת המידה שבה הוא נהנה מעורף משפחתי שעליו יוכל להישען בעת יציאתו לחיים עצמאיים. בתיאור התוכנית הטיפולית הנקוטה במקום ("הפרוגרמה") נאמר שיש העדפה לילדים ללא הורים או להורים שהוכרזו כלא כשירים. ואמנם, בשיחות לא פורמאליות קבלנו מספר דוגמאות של צעירים ללא הורים ושל צעירים שהוריהם לא היו כשירים לשמש כעורף משפחתי. אולם, כשביקשנו תיאור המשפחה של כל אחד מהצעירים התברר כי למלווים אין כלל מידע על משפחותיהם של כמחצית מהצעירים. לכן, קשה לנו לדווח על מאפייני משפחות הבוגרים.

נוסיף ונאמר, כי התמונה שהתקבלה לגבי אותה מחצית מההורים שעליהם קיבלנו דיווח אינה מצביעה על מצב קשה במיוחד של ההורים, בוודאי לא בהשוואה לצעירים של פנימיות הרווחה. למשל, מהנתונים עולה כי מעטים מאוד המקרים בהם הצעיר נתקל ביחס שלילי מאוד מצד ההורים (אלימות, עוינות) רק אם אחת מתוארת כאלימה, שני אבות מנותקים מילדיהם ושתי אמהות מתוארות כמתעלמות. עם זאת, המקרים בהם מתואר יחס חיובי הם מעטים מאוד, פחות מרבע מהאמהות תוארו כמגלות יחס חיובי או אוהב ואף אחת מהן לא תוארה כמפגינה יחס דואג. רק ארבעה אבות ואם אחת מתוארים כבעלי יחס אינסטרומנטאלי. כאשר בחנו את מצבם של שני ההורים מצאנו שרק בשלושה מקרים מתוארים שני ההורים כמעניקים יחס חיובי או אוהב. נחזור ונדגיש שיכולנו לתאר רק את חלק מההורים, וזאת על סמך המידע החלקי שקיבלנו מהמלווים במהלך המחקר.

בקשנו מהמלווים שיאפיינו את סביבתו של המשתתף, כפי שהיה ידוע להם בנקודת הזמן הראשונה. מניתוח הממצאים עולה כי המלווים מעריכים שברוב המקרים ההורים אינם מהווים גורמי לחץ או תמיכה. כמחצית מהאבות והאמהות הוגדרו כמי שאינם מהווים גורם משמעותי בחיי הצעיר, על פי הערכת המלווים מרבית ההורים אינם מהווים מקור לתמיכה חיובית, אינסטרומנטאלית או מציעים מסגרת למגורים. מאידך, ההורים אינם מהווים מקור לקשיים (רגשיים או מעשיים) עבור מרבית הצעירים. רק שני אבות ושלוש אמהות הוערכו כמסכנים את ההתפתחות הנורמטיבית של המשתתף.

דיווח חלקי זה אינו מצביע על תמונה חד משמעית של צעירים, החסרים עורף משפחתי. מהממצאים לא ברור אם יש בסיס להערכה שלצעירים אלו אין עורף משפחתי עליו יוכלו להישען בעת המעבר לחיים עצמאיים. ייתכן כי בעת הגיעם ל"שדה בר" משפחתם לא היוותה מקור לתמיכה, אך אין בידינו מידע מעודכן על מצב המשפחה ויחסיה (הפוטנציאלים) עם הצעיר בבגרותו. נציין, שבעקבות הצגת טיוטת הדוח הסופי, מר שדה סיפק לנו פרטים נוספים על חלק ממשפחות הבוגרים. פרטים אלו הדגישו את הרקע הקשה של המשפחות. כאמור, המלווים לא מסרו מידע זה.

2. הפנייה לתוכנית

שאלנו את הצעירים המשתתפים בראיון אם הם רצו להצטרף לתוכנית שהוצעה להם ואם היו להם חלופות. רובם (11) השיבו כי לא הייתה כל חלופה, אך כולם ציינו כי היו מעוניינים להגיע לתוכנית.

הצעירים תיארו מספר רב של היבטים חיוביים של התוכנית אשר גרמו להם לרצות להשתתף בה. בין היתר הזכירו: תנאי מחייה נוחים; אווירה משפחתית וקרובה; התוכנית כמענה לצרכים רגשיים; רצון לקרבה עם חברים או רצון בחיי חברה ואמונה באידיאולוגיה ובערכי המקום.

3. מיומנויות חיים של הצעירים

אחת המטרות המרכזיות של תוכניות שנועדו לצעירים בוגרי מסגרות השמה היא לחזק אצלם את מיומנויות החיים ואת הכישורים הרלוונטיים לחיים עצמאיים. אי לזאת, שאלנו את הצעירים ואת מלוויהם על הערכותיהם בנושאים אלה. כאן שאלנו על 45 מיומנויות ספציפיות במספר תחומי חיים (לימודים, צבא, עבודה, ניהול משק בית עצמאי, ניהול כספים, יחסים בינאישיים, והתנהגות נורמטיבית). האפשרויות לתשובה היו: בטוח שיכול, חושב שיכול, חושב שלא יכול, ובטוח שלא יכול.

מתשובות של 13 צעירים עולה, שמתוך 45 המיומנויות עליהן שאלנו, צעיר אחד בלבד השיב כי אין הוא בטוח ביכולותיו בחמש מהמיומנויות. בשאר התחומים הצעירים בטוחים, או לפחות חושבים, שיש להם את המיומנויות להתמודד עם משימות החיים השונות. התחומים בהם היה צעיר שהביע ביטחון מועט ביכולתו היו: חיפוש דירה באופן יעיל וחתימה על חוזה לשכירת דירה וכן הנושאים של ניהול כלכלי תקין.

בקשנו מהמלווים שיעריכו גם הם את מיומנויות החיים של הצעירים. אנו נדווח על ההערכות שהתקבלו לאחר שדנו עם המלווים על הבעייתיות בדיווחיהם קודמים אשר הציגו את כל הצעירים, ללא יוצא מהכלל, כבעלי מיומנויות גבוהות בכל התחומים. בבחינת הערכותיהם "המתקנות" של עולה כי בכל התחומים המלווים מעריכים את יכולות הצעירים כגבוהות. בין היתר בולטות הערכות חיוביות בכל הקשור להתנהגות נורמטיבית וליכולת להימנע מהתנהגות לא חוקית או שלילית, כמו-כן צוינה הערכת יכולות גבוהה מאוד בתחום היחסים הבין אישיים. גם בתחומים הקשורים לשירות הצבאי מעריכים המלווים שכל הצעירים מפגינים יכולת להתגייס ולעמוד בדרישות השירות. בתחום

התעסוקה ישנה הערכה גבוהה ליכולות הצעירים לחפש עבודה, לעבור ראיון עבודה, להתמיד במקום עבודה ובמיוחד לעסוק בתחום הדורש יכולת מקצועיות והנכונות להשקיע מאמץ.

במספר תחומים הערכות המלווים העלו תמונה מעורבת יותר, כגון, ניהול משק בית, לפי הערכותיהם שכרבע מהצעירים יתקשו לחתום על חוזה לשכירת דירה, לנהל תקציב ולדאוג לתחזוקת הדירה. כמו-כן, בתחום ניהול הכספים חמישה צעירים יתקשו להשתמש בכרטיס אשראי באופן אחראי וארבעה נוספים יתקשו לתכנן תקציב ריאלי ולעמוד בו. גם בתחום הלימודים המלווים ציינו כי הם סבורים שרבע מהצעירים הינם נעדרי יכולת לקבל תעודת בגרות מלאה ולהשתלב במסגרת לימודים גבוהים.

כמו-כן, בקשנו מהמלווים שיעריכו את הכוחות שיש לצעירים ואת כישורי החיים שלהם. מצאנו שניתן להתרשם כי אצל רוב המשתתפים בתוכנית נמצא שפרט לכישרון אומנותי זהו יכולות גבוהות בכל התחומים. הנכונות והיכולת לעבודה קשה, מוטיבציה גבוהה להצלחה ויכולת התמודדות טובה נמצאו כתופעה השכיחה ביותר בקרב הצעירים; יכולת ליצירת קשרים בינאישיים ויכולת התמודדות טובה עם מצבי חיים קשים נתגלו כפחות שכיחים. כישרונות בתחום האומנותי היו תופעה נדירה. מתוך שמונה תחומי הכוחות שעליהם שאלנו, שבעה נתגלו כתופעות שכיחות.

מבט מסכם על הכוחות ועל המיומנויות של הצעירים כמפורט לעיל, מעלה שאלות רציניות. אם אמנם המלווים והצעירים מתארים באמינות את המצב הקיים, נשאלת השאלה מדוע יש צורך בתוכנית לסיוע לצעירים אלו. המיומנויות והכוחות שלהם מרשימים עד כי, התשובה אינה ברורה. אולם, כפי שצינו, להערכתנו התמונה שהתקבלה אינה משקפת את המציאות. לצערנו, אין לנו מידע אמין ובלתי תלוי שיאפשר לנו להגיע להערכה עצמאית של מיומנויות החיים של הצעירים המשתתפים בתוכנית.

מאפייני תהליך ההתערבות

בחלק זה אנו מתארים באופן ביקורתי את תהליכי ההתערבות המרכזיים מבחינת הפעילויות הקשורות לתוכנית הכנה לחיים עצמאיים של צעירים בוגרי מסגרות השמה.

1. ליווי והקניית מיומנויות חיים

האידיאולוגיה של חוות "שדה בר" מדגישה תפקוד המקום כמשפחה. המבוגרים במקום אינם נקראים אנשי צוות ואין הם ממלאים תפקיד רשמי של ליווי. הם משפיעים על ידי מתן דוגמה אישית, מגע יומיומי, ומדי פעם תגובה לפנייה אליהם להתייעצות. אין המדובר כאן בתהליך פורמאלי והיררכי, ולכאורה אנשי הצוות הם אחים בוגרים, הדומים לכל האחים האחרים בחווה. ההתרשמות של החוקרים הייתה שהיחסים בין אנשי הצוות הבוגרים, ובראשם מר יוסי בר, לבין הצעירים בחווה הם חמים מאוד ומחויבים באופן הדדי. התרשמנו שכל אחד מהצעירים מוכר למלווים והם פיתחו

אליו יחס אישי ורצון כן לסייע להם בכל דרך אפשרית. במקביל, התרשמנו שהצעירים אוהבים ומעריכים מאוד את המלווים, וביחסים אתנו לפחות, רוצים להבטיח שלא נפגע בהם או בחווה. שמענו מהצעירים ומהמלווים על הרבה דוגמאות של התנהגויות הקרובות יותר ליחסי משפחה, מאשר ליחסים מקובלים בין אנשי מקצוע המקבלים שכר לבין הלקוחות שלהם.

אחת המשמעויות של גישה זו למעמדם של המלווים מתבטאת בהעדר תוכנית או תכנון באשר להקניית מיומנויות חיים לכל אחד מהצעירים. כפי שהודגם לנו בשיחות עם המלווים, אם אחד מהם הולך לבנק הוא עשוי לקחת אתו צעיר, על מנת להמחיש את אופן התנהלות הדברים. או, אם צעיר מקבל אחריות על תחום מסוים ואחריות זו דורשת מיומנויות מסוימות, הוא ירכוש אותן תוך כדי התנסות, ויוכל להיעזר ב"אחיו" בחווה, הבוגרים והאחרים.

להערכתנו קיימים יתרונות רבים בלמידה של מיומנויות חיים דרך עשייה בפועל. אין ספק שקבלת אחריות על תחום עיסוק מסוים בחווה מאפשר התנסויות חיים, להם תרומה חשובה לבניית היכולת להתמודד עם משימות חיים נוספות, כולל היציאה ממסגרת החווה. יחד עם זאת, להערכתנו השענות בלעדית על התנסויות פחות מתוכננות היא מוגבלת. בשיחות שניהלנו נוכחנו כי גישה בלתי פורמאלית זו מובילה להיעדר חשיבה מסודרת על המיומנויות השונות להן זקוקים הצעירים כקבוצה, ועל הצרכים האישיים של כל אחד מהם כפרט. סוגיה זו מורכבת במיוחד בשל אופיין הסגור והמוגבל של התנסויותיהם של הצעירים החיים בחווה מבודדת ומקבלים בה את כל צרכיהם. הצעירים אינם צריכים להתמודד עם משימות חיים פשוטות כמו קניות ובישול, ניהול כספים, חיפוש אחר עבודה, מציאת דירה ואחזקתה וכיוצא באלה.

במסגרת ועדת ההיגוי הצגנו את המשוב שלנו ובין היתר הצענו לנציגי המקום ליצור קשר עם הקבוצה בתוכנית "גשר", ובה תדריך להקניית מיומנויות חיים. היה ברור שהתדריך הוא עדיין בתהליכי התהוות והמפגשים עם מרכזת הנושא לא יענו על כל צרכי המקום, אם כי יהוו דרך להתחבר למאמצים נוספים בתחום זה. קשר זה לא נוצר.

בהמשך, ובמענה למתן המשוב שהגשנו בנושא זה, הוצג לנו המסמך: "תוכנית לימודים בית ספרית-תחום הדעת: כישורי חיים". מתוך הקריאה במסמך, מתברר כי אין בו מענה מתאים לצורך שאנו מעלים כאן. החלק המיועד לבוגרים הוא קטן בהיקפו ובלתי מספק.

- בתחום הפיזי מדובר בנושאי משנה של ניהול תקציב ושל צרכנות נבונה וחסר בו פירוט בנושא "דרכים להפעלת התוכנית".
- בתחום החברתי מצוין- "פיתוח התנהגות חברתית אסרטיבית", ללא פירוט נוסף.
- בתחום הרגשי אין התייחסות ספציפית לקבוצת גיל זו.
- בתחום התעסוקתי יש פירוט רב יותר: "הכוונה ויעוץ בתחומי תעסוקה ולימודי המשך ופיתוח פרויקטים תעסוקתיים לצורך עצמאות כלכלית אישית וכן של החווה". בדרכי הפעולה מצוין-

"החיפוש אחר עבודה ויחסי העסקה". כפי שצינו, כמעט כל הצעירים מועסקים בחווה ולכן אין להם הזדמנות אמיתית להתנסות בחיפוש אחר עבודה וביחסי ההעסקה.

2. לימודים

בראיון הראשון עם הצעירים שאלנו אותם אם יש להם תוכניות בתחום הלימודים. צעירים רבים הביעו רצון להמשיך ללמוד, שישה שהיו במהלך שירות צבאי רצו להשלים בגרויות או להתכונן לפסיכומטרי. שני צעירים לאחר שחרור מהצבא החלו בהשלמת בגרויות; האחד במכינה והשני בעזרת בית הספר בשדה בר. חמשת הצעירים האחרים, אשר היו בשירות הצבאי או בהמתנה לגיוס ענו שאינם חושבים על הלימודים בשל הזמן הרב שנותר להם בשירות.

גם מהראיונות שערכנו בהמשך עולה, שלצעירים עדיין יש תוכניות להמשיך לימודים בעתיד: בנקודת הזמן השנייה 22 הצעירים הביעו רצון בהמשך לימודים, גם אלו שבראיון הראשון דיווחו, כי אינם חושבים על לימודים. גם בראיון השלישי כל הצעירים ציינו תוכניות ללימודי המשך. יתר על כן, בנקודת הזמן השנייה והשלישית כמחציתם הביעו רצון ללמוד לימודים אקדמיים (בניגוד לראיון הראשון בו דיווחו רק על תוכניות להשלמת בגרויות). התחומים בהם התעניינו הצעירים מתאפיינים ברמת קושי גבוהה ונתוני קבלה גבוהים מאוד (וטרינריה, רפואה, אדריכלות), כאשר נשאלו אם הם מכירים את תנאי הקבלה והדרישות למקצועות אלו ואם יש להם תוכנית בכדי להגשים את שאיפתם, התברר כי שישה לא הכירו את הדרישות ולא גיבשו תוכנית ברורה להגשמת רצונם, ורק צעיר אחד יכול היה להגדיר את המסלול הנדרש לצורך הגשמת שאיפתו ללימודים גבוהים.

בראיון השני והשלישי שאלנו את הצעירים אם הם לומדים בפועל. בדקנו את ההבדלים בין מי שנמצאים בשירות צבאי לבין אלו שהשתחררו מהשירות. בראיונות הנוספים מצאנו, כי מרבית הצעירים שאינם בשירות צבאי מדווחים כי הם משלימים בגרויות או לומדים לבחינה הפסיכומטרית, וצעיר אחד לומד במסגרת "האוניברסיטה הפתוחה". רק צעיר אחד, לאחר שחרור מהצבא, דיווח כי אינו לומד, אך מתכנן ללמוד בהמשך. מקרב המשרתים בשירות צבאי, צעיר אחד המתקרב לסיום השירות דיווח שהוא משלים בגרויות דרך הצבא, ואילו השאר דיווחו כי הם משרתים בשירות קרבי ואינם יכולים ללמוד תוך כדי שירות.

בראיון הראשון שאלנו את הצעירים אם הם חושבים שההשתתפות בתוכנית תעזור להם להגשים את שאיפותיהם בתחום הלימודים. כל הצעירים ענו בחיוב. הם ציינו בעיקר את הסיוע הכלכלי (5), ואת התמיכה והעידוד ללימודים (5). הצעירים הלומדים כרגע דיווחו שהם מקבלים מורים פרטיים או מימון לקורסים להשלמת הבגרויות. הצעירים שטרם החלו ללמוד השיבו כי הם בטוחים שיקבלו עזרה הן במימון הלימודים והן בהתארגנות מעשית. רבים מהצעירים חשו שהתוכנית אף דוחפת ומעודדת אותם בכיוון ההשכלה.

בראיונות ההמשך שאלנו את הצעירים אם הם קיבלו עזרה בנושא הלימודים. מצאנו כי כל מי שאינו משרת השיב כי קיבל עזרה בתחום הלימודים (במימון לימודים, במערך השלמת בגריות בחווה ובעידוד ותמיכה). המשכנו ושאלנו אם הם זקוקים לעזרה נוספת כל הצעירים השיבו כי אינם זקוקים לעזרה נוספת בתחום הלימודים.

לכאורה, נראה שהצעירים בחוות "שדה בר" מתמודדים היטב עם תחום הלימודים. בראיונות הם אמרו שאנשי הצוות ממש לוחצים עליהם להמשיך וללמוד. גם בשיחות כלליות יותר עם אנשי הצוות, הם חזרו והדגישו את החשיבות של הלימודים עבור הצעירים ודיווחו שרבים מהם משלימים בגריות. בביקור שערכנו בבית הספר בחווה קיבלנו מידע על הפעילות הענפה המתרחשת בו (אם כי לא היה ברור איזה חלק ממנה נוגע לצעירים שמתחת לגיל 18 ואיזה חלק קשור לנכללים באופן רשמי בתוכנית).

למרות בקשתנו לא קיבלנו פירוט של הבגרויות, אותן משלים כיום כל אחד מהצעירים ואלו בגריות כבר השלים, מאז תחילת המחקר ומהם ציוניו. קיבלנו אך ורק תשובות כלליות בנוסח: "משלים בגרות ופסיכומטרי", ובשני מקרים קבלנו דיווח שהצעיר גם משלים בגריות וגם מתכוון לפסיכומטרי. אין לנו את היכולת לקבוע אם הבעיה בדיווח נובעת ממחוסר בתיעוד או מסיבות אחרות. בכל מקרה, איננו יכולים לסכם ולומר כי שהצעירים אכן מתקדמים בתהליכים לרכישת השכלה הפורמאלית.

3. צבא

שאלנו את הצעירים המשרתים בצבא אם התוכנית עוזרת להם במהלך השירות. כל המשתתפים ענו בחיוב. לטענתם, העזרה התבטאה בשני תחומים: התחום הטכני/מעשי והתחום הרגשי. בתחום הטכני, הצעירים דיווחו על עזרה בהתנהלות מול גורמי הצבא, בעיקר בקבלת סטאטוס של חייל בודד, המאפשר קבלת זכויות והטבות רבות בשירות. כמו-כן מספר צעירים דיווחו על עזרה בביטול פטור משירות צבאי (עקב הרקע הפלילי שלהם). בנוסף, ציינו עזרה שניתנה להם בסופי שבוע ובחופשות, כגון, ארוחות, כביסה ומשלוח של חבילות אליהם במהלך השירות. הוזכרו גם ההכנה לשירות הצבאי וקניית ציוד הדרוש לחייל. חיילים רבים גם דיווחו על עזרה ותמיכה נפשית במהלך השירות כמו ביקורים בימי הורים ובטקסים (במקום ההורים שלא הגיעו), טלפונים לעידוד בתקופות קשות ושיחות תמיכה במהלך החופשות.

שאלנו את הצעירים אם יש היבט נוסף בתחום השירות הצבאי, בו התוכנית יכולה הייתה לעזור. כולם השיבו בשלילה וטענו כי התוכנית ענתה על כל הציפיות. בראיונות העוקבים לא מצאנו מי שטען כי זקוק לעזרה נוספת.

במבט כולל על נושא השירות הצבאי, נראה שהתוכנית מגיעה להישגים מרשימים בתחום. מן הנלמד על בוגרים של מעונות רשות חסות הנוער, עולה כי יש להם קשיים רציניים במוטיבציה לשרת בצבא וביכולת להתמיד בשירות, כמו-כן גם בנכונות של הצבא להתמודד עם גיוסם. הצעירים ב"שדה בר" משרתים ומתמידים בשירות; חלקם ביחידות קרביות מובחרות וחלקם אף התקדם לקורסי פיקוד. סביר להניח, כי ללא המאמצים הרבים, עליהם דיווחו אנשי הצוות, חלקם הגדול לא היה מגויס כלל לצה"ל, וללא התמיכה והעידוד לא היו מצליחים להתמיד ולהתקדם בשירותם הצבאי. לדעתנו, סביר מאוד שלשירות הצבאי המשמעותי תהייה השפעה חיובית רבה להמשך חייהם הבוגרים. לכן, יש לראות את ההשתדלות המושקעת בעידודם לשרת, בשכנוע שלטונות הצבא במסוגלותם לשרת, ובליוי המוענק במהלך השירות, חלק חשוב ומרכזי בתהליכי ההכנה של צעירים אלו לחיים עצמאיים בקהילה.

4. תעסוקה

בראיון הראשון שאלנו את הצעירים אם הם עובדים מאז נכנסו לתוכנית - כולם השיבו בחיוב. רובם דיווחו כי הם עובדים בענפים שונים בחוות "שדה בר" (ייצור גבינות, חקלאות, טיפול בחיות משק, בנייה), רק שניים דיווחו כי עבדו פרק זמן מסוים מחוץ לחווה. גם הנמצאים בשירות צבאי דיווחו על עבודה בחווה בחופשות ובסופי שבוע.

בעת הראיון השני והשלישי 12 צעירים דיווחו כי במהלך השירות עבדו בחווה, אם במשרה מלאה ואם בסופי שבוע. רק אחד סיפר על עבודה מחוץ לחווה. רוב הצעירים, שאינם בשירות צבאי התמקצעו באחד מתחומי הפעילות שבחווה והפכו לאחראים על תחום זה (בינוי, טיפול בסוסים, מסגרייה, ייצור גבינות וכד').

שאלנו את הצעירים מה הן תוכניותיהם לגבי מקצוע ותעסוקה בעתיד. היה מעניין להיווכח שרוב הצעירים טרם גיבשו דעה בנושא עתידם. חלק ניכר מהם תיארו כיוון כללי או רעיון למקצוע שניראה להם אטרקטיבי, אך לא תוכנית פעולה של ממש (לדוגמא, צעיר אחד תיאור שהוא מעוניין בעבודה בתחום הכולל נסיעות רבות לחו"ל). רק לאחדים הייתה תוכנית ברורה של העבודה והמקצוע בו ירצו לעסוק בעתיד. היו גם מי שהביעו רצון לעסוק במקצוע, אך ניראה כי אין הם מודעים לדרישות הלימודים ושל ההתמקצעות, הנדרשים כדי ללמוד או לעסוק במקצועות אלו. במהלך הראיון נעשה ניסיון לברר אם הם מבינים את הנדרש כדי ללמוד מקצועות אלו. מתשובותיהם התרשמנו שלא היה להם מושג ברור לגבי דרגת הקושי והמורכבות של כניסה למקצועות אלו. למשל, צעיר שלא סיים בגרות חשב על לימודי וטרינריה.

בראיונות ההמשך שאלנו את הצעירים מה העזרה שהם קיבלו בתחום התעסוקה. רובם התקשו להגדיר את אופי העזרה, אותה קיבלו מהתוכנית, ותיארו את העזרה במושגים כלליים יותר של הקניית ערכי עבודה ותמיכה בהם כמסוגלים לעבודה משמעותית. כמו-כן, הצעירים תיארו את

ההכשרות בתחומי העבודה השונים בחווה כעזרה בהקניית מקצוע. כאשר נשאלו אם הם זקוקים לעזרה נוספת בתחום התעסוקה כל הצעירים ענו בשלילה.

להערכתנו, הצעירים בתוכנית מועסקים בחווה בעבודות שונות ורוכשים מיומנויות עבודה חשובות. לחלקם יש הזדמנות לרכוש מקצוע ממשי, היכול לשמש אותם במסגרות עבודה רבות מחוץ לחווה, כגון עבודה במסגרות ובמוסד. לחלקם, מקצועות ייחודיים יותר, כמו טיפול בבעלי חיים והכנת גבינות, שהביקוש להם מחוץ לחווה אינו גבוה.

עם זאת, העובדה שכמעט כל הצעירים מועסקים בחווה, מעוררת שאלות באשר לדרך שבה התוכנית מכינה אותם ליציאה לחיים עצמאיים. אלה העובדים בחווה אינם מתמודדים עם המטלות של החיים היום-יומניים, שמחוץ למסגרת החווה: חיפוש עבודה, ראיונות עבודה, התמודדות עם אחראים ומנהלים, התמקחות על תנאי עבודה ושכר, שינויים במקום העבודה, פיטורין, התקדמות בסולם הדרגות וכיוצא באלה.

אמנם, יהיה אך הוגן להניח כי הסביבה המגוננת של החווה נותנת לצעירים הזדמנות מצוינת להתחיל בתהליך הדרגתי של רכישת מיומנויות, הרלוונטיות לתעסוקה. סביר גם, כי ההתנסות החיובית בעבודה בחווה מהווה תשתית לבניית ביטחון עצמי שיסייע בהתמודדות עם עבודה מחוץ לחווה. אולם, להגבלת מגוון ההתנסויות לעבודה במסגרת החווה בלבד, עלול להיות מחיר מצטבר של אי התאמה לשוק העבודה בחוץ. להערכתנו, בניית תהליך הדרגתי של יציאה לעבודה מחוץ לחווה הייתה מביאה לכך כי לפחות חלק הצעירים, בגיל שבו פגשנו אותם, צריכים היו להיות מועסקים מחוץ לחווה ולזכות בתעודות מקצוע מקובלות.

מאפייני התוצאות

1. הערכותיהם של הצעירים את הליווי שקיבלו ושביעות רצונם מהשתתפותם בתוכנית

כחלק מהערכת התוצאות של התוכנית, מזווית הראייה של הצעירים, שאלנו אותם סדרה של שאלות לגבי הליווי שקיבלו בחווה, המידה שבה התוכנית עזרה להם ושביעות רצונם ממנה. התגובות לכל שאלה שנשאלו חיוביות ביותר. לא היתה כמעט שונות בין התשובות של הצעירים השונים, וכן לא היתה כמעט שונות בין התשובות לשאלות השונות שנשאלו. הכל היה מושלם, או כמעט מושלם. רק הערכה בנושא הסיוע, שקיבלו צעירים הנמצאים בשירות קרבי מלא, בתחומי העבודה והלימודים הייתה נמוכה במעט.

2. הערכות המלווים את השינויים שחלו בצעירים

בחלק זה בחנו את התוצאות של התוכנית באמצעות הערכותיהם של המלווים את השינויים שחלו בצעירים במהלכה.

הצגנו שאלה זו בכל אחת משלוש נקודות הזמן. הממצאים מוכיחים כי המלווים נטו לראות התקדמות של הצעירים בכל התחומים. למעשה, המלווים לא ציינו כי הבחינו בנסיגה והערכותיהם נעו בין "ללא שינוי" ל-"התקדמות משמעותית" בכל הקטגוריות. בהערכה בנקודת הזמן הראשונה ההתקדמות הבולטת ביותר נרשמה בתחומים של רכישת יכולות להתמודדות עם חיים עצמאיים, התנהגות נורמטיבית ובאופטימיות וביטחון בעתיד. התקדמות רבה יותר חלה בהיבטים של שמחת חיים ומצב רוח וגם בתחום הקשרים הבינאישיים. רמת השינוי הנמוכה ביותר הוצגה בכל הקשור במיומנויות תעסוקה ובלמודים. כמו-כן, צוינה ההערכה שהשינויים בתחום של מציאת תעסוקה היו מעטים יותר (אולי מכיוון שהצעירים עובדים בחווה ולא נדרשים למצוא תעסוקה). בנקודות הזמן השנייה והשלישית מבנה ההערכות היה דומה ולא נצפו שינויים בולטים בהערכת המלווים.

ביקשנו מהמלווים לסכם את התרשמותם, בכל אחת מנקודות הזמן, באשר למידה שבה התוכנית תרמה לצעירים. לגבי כל הצעירים, בכל אחת משלוש נקודות הזמן העריכו המלווים שהתוכנית "תרמה לו רבות".

הערכות מסכמות, מסקנות והמלצות

מטרת המחקר הנוכחי הייתה להעריך תוכנית לצעירים בוגרי מסגרות השמה בחוות "שדה בר". הערכה זו נערכה במקביל להערכת שתי תוכניות נוספות שנועדו לצעירים בוגרי מסגרות השמה. אולם, כבר בשלבים מוקדמים של התהליך התברר שהמדובר בסוג אחר של תוכנית. כאן מדובר בהמשך שהות במסגרת השמה ולא ביציאה לחיים עצמאיים. כמו-כן, התברר לנו שלמעשה אין המדובר בתוכנית במובן המקובל, אלא בהמשך שהות במסגרת לתקופה לא מוגדרת ובחיים באופן הדומה לזה של מתבגרים בטרם הגיעם לגיל 18 ולזו של בוגרים בגילאים מבוגרים יותר, אחרי הגילאים שמקובל לראותם כמתאימים ליציאה ממסגרת ההשמה. זו הסיבה, להערכות המסכמות שלנו, המתמקדות במידה רבה בשאלה אם תוכנית ההכנה לחיים עצמאיים של החווה, שנבחנה על ידינו, מתאימה ליעדים של הכנה לחיים של הצעירים בוגרי מסגרות השמה. כפי שצינו בתחילת דברינו, אין אנו מעריכים את כלל פעילותה של החווה, ובדרכים בהן היא מכינה את הצעירים לחיים נורמטיביים עוד בהיותם בגילים הצעירים יותר.

חוות "שדה בר" הוא מקום מיוחד בעל אידיאולוגיה לא שגרתית. המפגש עם החווה ועם אנשיה, ובעיקר עם מר יוסי שדה, מרשים מאוד. יש תחושה ברורה של מקום עם שליחות ודרך מאוד מיוחדת. ברמה האישית פגשנו אנשים מבוגרים שהייתה להם מחויבות עמוקה לאידיאולוגיה של המקום ולצעירים שבו. כמו-כן, התרשמנו מהאהבה הגדולה של הצעירים לחווה ולאנשיה. במפגשי ההיכרות הראשונים גם נאמר על ידי מר שדה שהנתונים שבידיהם מצביעים על אחוזי הצלחה גבוהים ביותר עם אוכלוסייה קשה ביותר.

כמי שמכיר במידה סבירה את הספרות המקצועית, המקובלת בתחום של טיפול בכלל, טיפול בילדים במסגרות חוץ-ביתיות, וטיפול שיקומי בצעירים מפירי חוק, החוקר הראשי הביע בתחילת הדרך ספקות רציניים לגבי דרך ההכנה לחיים עצמאיים שהוצגה בפנינו. יחד עם זאת, החוקר הראשי עשה מאמץ לבחון מקום בלתי שגרתית זה בגישה פתוחה, המוכנה לקבל כי ייתכן ויש מקום לגישות לא מקובלות כאשר מדובר בחיים קשים במיוחד, כפי שהשתקף מתיאור הרקע של הצעירים במקום. הואיל וכך, נערכו מספר פגישות עם מר שדה במטרה להבין לעומק את הגישה הטיפולית ואת העדויות להצלחתה. כל זאת, מתוך ניסיון להבחין בין ההתאמה של האידיאולוגיה הטיפולית לילדים ולבני הנוער המתקבלים לחווה לבין התאמתה לקבוצת הבוגרים. כזכור, ההרשאה של המחקר הנוכחי הייתה העבודה עם קבוצת הבוגרים בלבד.

אחת השאלות שנשאלה היא אם, למרות היות התוכנית כל כך בלתי שגרתית ומעוררת ספקות מקצועיים, היא אמנם מצליחה להשיג את מטרותיה. אם אכן אחוזי הצלחה של הבוגרים, שעזבו את החווה ויצאו לחיים עצמאיים הם כל כך גבוהים כפי שהוצג על ידי מר יוסי שדה, יהיה בכך משום מידע חשוב, המצביע על כך כי ייתכן ומדובר בפתרון טיפולי לא שגרתית, אך לו עדויות להצלחה. בשל

מרכזיותה של השאלה, בחרנו בדרך לא שגרתית של עריכת מחקר מקביל על בוגרי החווה במשך כל השנים שבהם היא קיימת. אולם, מחקר זה לא עלה יפה.

בשיחות מקדימות עם מר שדה הוא העריך שמספר הבוגרים במשך השנים היה קרוב למאה. לדבריו, הוא יודע כי כמעט כולם הצליחו יפה מאוד ומהווים הוכחה חיה לגישתו הטיפולית. לאור בקשתנו להכין רשימה מסודרת של שמות - קבלנו 52 בלבד (נציין, שתהליך זה נעשה בצורה שלא פגעה באנונימיות של הבוגרים והתהליך נעשה לפי כללי האתיקה של האוניברסיטה העברית). מתוכם ל-14 לא היו מספרי טלפון, ועוד 17 מספרים היו מנותקים או לא נכונים. קבלנו רשימה של 21 צעירים שארבעה מתוכם לא הצלחנו להשיג, למרות מאמצים מרובים, וואילו ששה מהבוגרים המופיעים ברשימה עדיין גרים בחווה. כלומר, מתוך יותר מ-90 בוגרים, אותם רצינו לראיין, הייתה לנו גישה ל-8 בוגרים החיים מחוץ לחווה. כמובן שבנסיבות אלו, אין בידינו לאושש את הטענה שההצלחה של הבוגרים מחזקת את הרציונאל של האידיאולוגיה הטיפולית העומדת בבסיס החווה בכלל, והתוכנית המיועדת לצעירים בוגרי מסגרות השמה, בפרט.

לאור כל המידע שבידינו, הערכתנו הכללית היא שתוכנית ההכנה שנבחנה על ידינו, במסגרת מחקר זה, אינה מספקת לשם הכנת צעירים בוגרי החווה לחיים עצמאיים. במקביל להשקעה החשובה הנעשית לשם תמיכה בשירות הצבאי, יש מקום לחשיבה מחודשת על מאפייני התוכנית בכל הקשור לתעסוקה, ללימודים ולבניית מיומנויות והתנסויות של חיים עצמאיים מחוץ לחווה. לא מן הנמנע, כי ישנם צעירים שגם בעת השירות הצבאי ולאחריו עדיין זקוקים למסגרת זו ואינם בשלים ליציאה לעולם הרחב. עם זאת, ייתכן שבחינה פרטנית, מעמיקה ומקצועית תזהה צעירים שהדרך הנכונה לסייע להם לצאת לחיים עצמאיים ולהשתלב בחברה נורמטיבית, היא באמצעות תוכנית אישית, המדגישה את יציאתם מחוץ לחווה ובנייה של תשתית איתנה לחיים עצמאיים במקום אחר. אולם, הדרך הנהוגה כיום גורסת העדר כל הבחנה בין צעירים הזקוקים לסיוע על מנת להתמודד עם היציאה מהחווה לבין אחרים הזקוקים עדיין למסגרת.

להערכתנו, האתגר הגדול, העומד בפני חוות "שדה בר" הוא להישען על כל האהבה, האמון והמחויבות ההדדית שנבנו במהלך שהותם של בני הנוער בחווה, במטרה לסייע להם למצוא את מקומם בחברה הרחבה. חיוני לבנות תהליך של יציאה לחיים עצמאיים, מבלי לאבד את התמיכה של אנשי הצוות הבוגרים ושל מי שהיו אתם בחווה. תהליך זה של ליווי ליציאה לחיים עצמאיים יחייב שינויים משמעותיים בדרך העבודה עם הבוגרים.

מגורים: יש לשקול עבור כל צעיר מה מקום המגורים שיתרום במידה המרבית להשתלבותו בחברה שמחוץ לחווה. ייתכן שעבור חלק מהמשרתים בצבא המגורים בחווה יהיו פתרון הולם. לגבי האחרים ראוי לעודד אותם לחפש מקומות מגורים בקהילה שמחוץ לחווה. יש מקום למצוא דרכים לסייע במעבר זה, כולל תמיכה חלקית ומוגבלת בזמן, בשכר דירה לצעירים הזקוקים לה. כמו-כן, יהיה צורך למצוא דרכים לשמור על קשר ותמיכה עם צעירים אלו ועל תמיכה בהם, גם בעת היותם מחוץ לחווה, עד שיבנו לעצמם רשת חברתית רחבה יותר.

עבודה: יש לקדם את היכולת של בוגרים לעבוד מחוץ לחווה ולהתמודד עם סוגיות של חיפוש עבודה, ראיון עבודה, מו"מ על שכר וכד'. חשוב שהכשרה מקצועית תיעשה בדרך המבטיחה קבלת תעודות מקצועיות המוכרות מחוץ לחווה.

לימודים: יש להכין תוכניות אישיות ללימודים עבור כל צעיר שיש לו צרכים בתחום זה. באותם מקרים שיש תוכנית כזו, יהיה מקום לבחון כיצד ניתן לתמוך בצעיר כך שיוכל להקדיש את מרב זמנו ללימודים ומה המקום המתאים ללימודים אלו. ייתכן שלחלק מהצעירים יתאימו לימודים במסגרת בית הספר בחווה, אך יש עבור אחרים מקום לשקול עבור אחרים מסגרות בקהילה.

כישורי חיים: יש מקום למתן אפשרויות מובנות רבות יותר להתנסות בכישורי החיים, גם לאלו הנשואים בחווה. יש לשקול מתן משכורת או קצבה, כך שהצעיר יהיה חייב לכלכל את צעדיו תוך ניהול חשבון בנק אישי, מתן הזדמנויות רבות יותר להתנסות באינטראקציות עם מוסדות ממשלתיים ואחרים מחוץ לחווה, וכד'.

יחסים עם המשפחה הביולוגית: להערכתנו, יש מקום להרחיב את ההתייחסות למשפחה הביולוגית כחלק מהתהליך של יציאה לחיים בוגרים עצמאיים. כאמור, כורח החיים, הביא לכך שרוב רובם של הילדים ובני הנוער בחווה מנותקים מהמשפחה הביולוגית. אולם, בגילאים של צעירים בוגרים, יש מקום למחשבה מחודשת על המשפחה ועל הדרכים להכלילה בחייהם של הבוגרים. בשיחות עם המלווים ואנשי המקצוע עלתה הקביעה כי תהליכים מעין אלו אמנם מתרחשים בחלק מהמקרים, בעיקר כשהצעירים מרגישים שהם חזקים דיים מבחינה רגשית כדי להתמודד עם יחסים מורכבים וטעונים אלו. אולם, להערכתנו טרם בוצעו שינויים משמעותיים בדרך החשיבה המקובלת שאינה רואה את הפוטנציאל של ההורים כחלק חשוב ואינטגרלי מחייו העתידיים של הצעיר. יש לשקול, בין היתר, הכללה משמעותית יותר של אנשי המקצוע בתכנון אינדיבידואלי לגבי האפשרויות ליצירה ולחיזוק הקשר עם ההורים, כמו-כן דרכים המתאימות עבור כל אחד מהצעירים, שסוגיה זו רלוונטית עבורו.

מעטפת ארגונית

להערכתנו יש מקום לשינויים משמעותיים בדרכים שבהן התוכנית מופעלת.

אחריות ברורה של ליווי: מהמפגשים השונים התרשמנו שהאחריות באשר לתחומים השונים של תוכנית הליווי אינה ברורה. גם כאשר מונה באופן פורמאלי אחראי על התוכנית, התרשמנו שגבולות האחריות לא היו ברורים וכשהוא עבר לתפקיד אחר מחוץ לחווה, לא התרשמנו שהיה מישהו שייטול עליו מיד את כל האחריות. כמו-כן, לא ברורות המשימות של הליווי והרבה מאוד נותר ליד המקרה. אנו ממליצים להכין תוכנית ברורה יותר לליווי באופן כללי ולצרכים של כל צעיר באופן פרטני. בהקשר זה יש גם לשקול ולהגדיר את תפקידם ואת חשיבותם של אנשי המקצוע (העו"סית, פסיכולוגית, פסיכיאטר) בתמהיל של מי שמלווים את הבוגרים.

הכנה והדרכה של המלווים: התוכנית לבוגרים נשענת במידה רבה על מודל שאינו מקצועי – בוגרי החווה ממלאים את התפקיד של מלווים אישיים. על אף שלניסיון האישי של בוגרי החווה עשויה להיות תרומה חשובה לצעירים, מן הראוי לקדם את ההכשרה של אותם הבוגרים, המקבלים עליהם תפקיד ואחריות בליווי הצעירים בדרכם לחיים עצמאיים. יש מקום לתכנן תהליכי הכנה והדרכה מלווים, כדי לתמוך בעבודה זו. ההערות שקיבלנו מאנשי המקצוע המלווים את החווה, בשיחה שלאחר הצגת טיוטת הדוח, מרמזות כי אולי גם הם ערים גם לחלק מהמגבלות בהישענות על מלווים, שהם עצמם בוגרי החווה.

פיקוח חיצוני: במהלך המחקר התרשמנו שאין תהליכי פיקוח חיצוני על תוכנית הבוגרים. למשל, בוועדות ההיגוי של המחקר לא השתתף נציג של רשות חסות הנוער. להערכתנו, זהו מצב לא רצוי. חיוני שכחלק מהתהליך של יציאה לחברה הרחבה תוגבר המעורבות של גורמי החסות וגורמים מקצועיים נוספים, שיש בידם לתרום ולסייע הן לחווה והן לבוגרים כדי לשפר את השתלבות הבוגרים בחברה ולאפשר נגישות טובה יותר של הבוגרים לתוכניות שונות להכנה לחיים, שהמידע אודותם נמצא אצל הגורמים המוסמכים.

לסיכום, יש מקום לתוכנית שנועדה לסייע להכין את הבוגרים של חוות "שדה בר" (מגיל 18) לקראת התמודדות עם היציאה לקהילה. כחלק חשוב מתוכנית זו יש לתמוך בהשתלבות של הצעירים בשירות משמעותי בצבא. חלקים אחרים צריכים להתמקד בקידום הצעירים בתחומים של השכלה, רכישת מקצוע ושליטה במיומנויות הרבות הנדרשות להשתלבות בקהילה, שמחוץ לחווה.

לדעתנו, חשוב לבחון מחדש את התוכנית הקיימת ולהכניס בה שינויים משמעותיים. יש מקום לדיון מעמיק, שיכלול את אנשי מקצוע חיצוניים ואת אנשי החווה, במטרה לעצב ולהגדיר מודל טיפולי, המתאים למצב המיוחד של בוגרי החווה עם הגיעם לגיל 18. המחקר הנוכחי מצביע על כך, שהמודל הטיפולי צריך לכלול, בין היתר, התייחסות למיצובם של אנשי מקצוע ביחס לאנשי החווה, למידת ההתאמה האינדיבידואלית של פתרונות בחווה לעומת פתרונות חיצוניים, הן בתחום המגורים והן בתחומים של תעסוקה ולימודים, וההתייחסות המכוונת והאישית למקומה של המשפחה הביולוגית בחיי כל אחד מהצעירים.

במקביל, המחקר הנוכחי מצביע על הצורך בשיפור המעטפת הארגונית והמקצועית של התוכנית. חיוני לשפר את איכותם של התיעוד ושל הדיווח, כדי להגביר את השקיפות ואת האמינות בפני גורמים חיצוניים (כגון גורמים ציבוריים ועמותות), להם עשויה להיות תרומה חשובה ביותר להשגת מטרות התוכנית עבור הצעירים. כמו-כן, חשוב למצוא דרכים להפעלת פיקוח חיצוני על ביצוע התוכנית. לדעתנו, חשוב גם להמשיך ולהבנות אמצעים להמשך למידה, באמצעות מחקרים נוספים שיבחנו ההיבטים השונים של תפקוד החווה והתוצאות אליהן היא מגיעה. אין ספק שלמידה מתמדת תגביר את הסיכוי שהחווה תיתן את המענה המתאים ביותר לצעירים הנזקקים לה.

דיון מסכם

דוח זה מסכם ממצאיהם של שלושה מחקרי הערכה, שנעשו עבור "הקרן למפעלים מיוחדים" של הביטוח הלאומי ועבור "אשלים" במטרה להעריך שלוש תוכניות שונות. דוח זה מצביע על סוגיות רבות הדומות בשלוש התוכניות, אך גם על היבטים ייחודיים, בעיקר בכל האמור בחוות "שדה בר".

ממצאים מרכזיים

קהל היעד

אחת התופעות הידועות בתוכניות חברתיות היא "זליגה" באשר לקהל היעד. מסיבות שונות נכללים בתוכניות אלו גם מי שלא היו אמורים להיכלל בהן ולעומתם לא מקבלים מענה חלקים אחרים מאוכלוסיית היעד. במחקר הנוכחי הוכח כי בכל שלוש התוכניות מי שנתקבלו לתוכנית מתאימים להגדרה של אוכלוסיית היעד. תהליכי המיון במיזם "גשר" ובעיקר אלו שבדירות הבוגרים של רשות חסות הנוער היו יעילים דיים ולא כללו, להערכתנו, צעירים שלא התאימו להגדרת האוכלוסייה. עם זאת, אלה אשר נכללו במיזם "גשר" אינם בהכרח אלו הזקוקים לו והמתאימים לו ביותר, מתוך כלל בוגרי המסגרות, החסרים עורף משפחתי. זאת, עקב העובדה שלא נעשה תהליך שיטתי דיו בתוך מסגרות ההשמה כדי להפנות את המתאימים ביותר. להערכתנו, יש מקום לקדם תהליכי מיון מערכתיים שיסייעו בזיהוי הצעירים הזקוקים והמתאימים ביותר. ברשות חסות הנוער בוצעו תהליכי מיון שיטתיים יותר ונראה היה כי בזכות האופן בו נעשה המיון ברמה הארצית ניתן היה להעריך שזהו תהליך המיון המיטבי.

ההערכה היא כי לא כל מי שזקוק לתוכנית כזו אכן קיבל מענה לצרכיו. חלק מהסיבה נעוצה במגבלות של מקום ותקציב, אך חלק אחר נובע מהעובדה כי התוכניות הקיימות אינן נותנות מענה לכל קשת הצרכים ולכלל האוכלוסיות הרלוונטיות. לפיכך, יש מקום לפתח תוכניות דומות עבור קבוצות נוספות של צעירים בוגרי מסגרות השמה הזקוקים להן, כגון, בני מיעוטים וחרדים, וכן צעירים בעלי קשיים רגשיים רציניים, שאינם מוצאים את מקומם במסגרות הקיימות שהן ברמות פיקוח נמוכות יחסית.

שיטת ההתערבות

באופן כללי, בהסתמך על סקירה של תוכניות שונות הקיימות בעולם ועל ניתוחן, נגזרת ההערכה כי מודל ההתערבות של "גשר" ודירות החסות מתאים לקהל היעד, לצרכיו ולמטרותיו. כנדרש, ההתערבות היא אינטנסיבית ורב ממדית, והיא מכוונת למגוון נרחב של צרכים בתחום התעסוקה, הכשרה ולימודים, שירות צבאי ולאומי, ומיומנויות הנדרשות לחיים עצמאיים.

עם זאת, דרך התערבות זו מתאימה יותר לקהל השוהים בפנימיות ופחות לצעירים מסיימי אומנה. מן הראוי לקדם פיתוח של מודל, שיתבסס על שיתוף פעולה עם משפחות אומנה, בעיקר אלו המעוניינות לשמור על קשר עם הצעיר שגדל בביתן. המחקר גם מעלה ספקות לגבי המידה שבה התוכנית ב"שדה בר" מתאימה ליעדי ההתערבות. התמונה שהצלחנו לקבל אינה משקפת תוכנית ברורה, להשגת המטרות ולא נמצא שהיא מתוכננת באופן פרטני כדי להתאימה לצרכיו של כל צעיר. ההמלצה היא שיש מקום לפעילות ממוקדת ומתוכננת יותר.

הערכותינו את הדרך, בה המלווים ממלאים את חלקם בתוכנית, בעיקר ב"גשר" ובדירות הבוגרים של רשות חסות הנוער, היא חיובית מאוד. המחקר מעלה שאלות באשר לבחירה בבוגרים של חוות "שדה בר" כגורמי ההתערבות היחידים. מצאנו יתרונות למעורבות של בוגרי החווה הוותיקים בעבודה עם הצעירים הבוגרים, אך התרשמנו שלעתים האחריות לתוכנית המתמקדת בבוגרים לא הייתה ברורה ושינויים בחלוקת התפקידים הביאו לאי בהירות בנטילת האחריות לתוכנית, המיועדת לבוגרים. כמו-כן, מצאנו סימנים כי המלווים נעדרים ידע מקצועי לליווי ולהדרכה, שיכולים היו לתמוך בעבודתם.

המחקר מוכיח כי למודל של דיור בדירות, הממוקמות בקהילה יש יתרונות רבים. המגורים בדירה עצמאית בקהילה מהווים מנוף טוב לקידום יכולות של תפקוד עצמאי, שניתן לנצלו אף יותר ממה שנעשה כיום. יש לעשות מאמץ מכוון להבטיח שגם צעירים השוהים בדירה במסגרת פנימייתית יצטרכו להתמודד, ככל שניתן, עם אחזקת הדירה וניהולה. החוקרים מציעים שיעשה מאמץ רב יותר להציע לחלק מהבוגרים בחוות "שדה בר" לצאת מהחווה ולהתגורר בקהילה.

הממצאים מצביעים על תוצאות מעורבות בכל הקשור ללימודים ולתעסוקה. להערכתנו *טרם נמצא התמהיל הנכון של התערבויות בתחום הלימודים, ההכשרה המקצועית והתעסוקה, ויש מקום להמשיך ולהרחיב את מגוון הפתרונות לתחומים אלו.*

כמו-כן, מצאנו שהתמיכה בצעירים לקראת השירות הצבאי והלאומי ובמהלכו הם חשובים ביותר ויש לעודד את התוכניות להמשיך ולהשקיע מאמצים בשילובם של הצעירים במסגרות אלו. זאת ועוד, יש לשפר את הממשק המערכתי עם הצבא ועם האגודות של השירות הלאומי, כדי ליצור שיתופי פעולה אסטרטגיים עמם. המחקר מעלה שהתמיכה בבוגרי חוות "שדה בר" בתחום השירות הצבאי היא חשובה ויעילה, ומהווה את אחד ממקורות החוזק המרכזיות שלה.

בניתוח של תפקודם של המלווים, מצאנו שיש לחזק את מעטפת הליווי וההכוונה לאנשי המקצוע המפעילים את התוכנית ולקדם הכשרה, הדרכה ופיקוח. הבחנו בסימנים להתחלות חשובות בתחום זה, בעיקר במיזם "גשר". חשוב להמשיך, בין היתר, בפיתוח "תורה מקצועית" להפעלת שירות זה ולשפר את תיעודו.

מפעיליהן של שלוש התוכניות שהוערכו כאן לא שיתפו פעולה, גם לא בינם לבין מפעילי תוכניות אחרות (כגון "למרחב"). יש לראות את שיתוף הפעולה בתהליכים אלו של הכשרה, הדרכה ופיקוח כחיוני. ראוי לציין, כי בכל שלוש התוכניות לצעירים המשתתפים לא היה מעמד של שותפים בתהליכי התכנון והעיצוב של התוכניות. לדעתנו, חשוב לקדם השתתפותם של הצעירים בתהליכי עיצוב והפעלה של התוכניות המיועדות עבורם והמכוונות להעצים את עצמאותם.

תוצאות

אחד ההיבטים הבולטים בתוכניות אלו הן ההערכות החיוביות של הצעירים. רובם הביעו שביעות רצון מהתוכנית. באופן כללי, נטו לומר שהם נעזרו על ידי התוכנית במידה רבה. מספר צעירים שחשו כי התוכנית עוזרת להם היה גבוה במיוחד בסוגיות הקשורות ללמידת דרכים להסתדר באופן עצמאי ולהתקדם בחיים. גם, צעירים שעבורם הנושא רלוונטי, הביעו הערכה שהתוכנית עזרה להם בענייני השירות. הצעירים בחוות "שדה בר" הביעו הערכות חיוביות ביותר בכל הערכותיהם. עם זאת, יותר משליש המצויים בתוכנית "גשר" טענו כי אין זה נכון שהתוכנית עוזרת להם בענייני עבודה ולימודים, ורק כמחציתם השיבו כי יהיה נכון לומר כי ההשתתפות בתוכנית מסייעת להם מבחינה כלכלית. נראה שהתוצאות אינן זהות בכל תחומי הפעילות.

המלווים הם הציר המרכזי בהפעלת תוכניות אלו ולכן הערכת הצעירים אותם היא חשובה במיוחד. ואמנם, ההערכות של הצעירים בחוות "שדה בר" היו חיוביות ביותר והרוב הגדול במיזם "גשר" ובדירות הבוגרים של רשות חסות הנוער הביעו שביעות רצון ממלוויהם. הם מתארים באופן חיובי את היחס שהם מקבלים מהמלווים ואף את המידה שבה הם מצליחים לסייע בידם להשיג את מטרותיהם (אם כי ההערכה זו מעט נמוכה יותר).

גם המלווים העריכו כי התוכנית תרמה רבות לצעירים, ותרומה זו הייתה בולטת יותר עבור אלו שנשארו בתוכנית זמן רב יותר. עם זאת, לא נרשמה עליה משמעותית במיומנויות החיים במהלך התוכנית של אלו שלא נשרו. ההתקדמות הבולטת ביותר חלה בתחומים של רכישת יכולות להתמודדות עם חיים עצמאיים, אופטימיות וביטחון בעתיד וגם בתחום יצירתם של קשרים בינאישיים. רמת השינוי הנמוכה ביותר נצפתה בכל הקשור ללימודים. כמו-כן, הערכה נמוכה יותר ניתנה לשינויים בתחום ההתנהגות הנורמטיבית, אם כי הקשיים בתחום זה היו פחות בולטים, לפחות במיזם "גשר".

מבחינת הנשירה הדיפרנציאלית יש סימנים לכך, כי צעירים שלהם מיומנויות נמוכות יותר, בעיקר בכל האמור להימנעות מהתנהגויות סיכון, נוטים לא להישאר בתוכנית. יש בכך כדי לעודד תהליכי מיון קפדניים יותר וחיפוש אחר אלטרנטיבות עבור הצעירים שלהם קשיי הסתגלות והתמודדות רבים יותר.

המלצות מרכזיות

1. **להמשיך ולקיים תוכניות ליווי ומגורים לצעירים בוגרי מסגרות השמה, החסרים עורף משפחתי.**

א. לקיים דיון ברמת מטה בין כל המשרדים, שצריכים להיות מעורבים בשירות לקבוצת אוכלוסייה זו, במסגרת דיונים אלו יש לכלול גם את השותפים החוץ-ממשלתיים, המעורבים בפיתוח שירותים ובנגישותם, במטרה להגיע לפתרון מערכתי כולל.

- ב. לפעול לקידום חקיקה חדשה, המיועדת לתת מענה לכלל אוכלוסיית הצעירים, בוגרי מסגרות חוץ-ביתיות.
- ג. להבטיח את המשכיות הטיפול בצעירים, הנמצאים כעת בתוכניות השונות המיועדות לבוגרים ואת המשך ההפניה של צעירים נוספים בוגרי מסגרות השמה, הנזקקים לתוכנית.
- 2. לעצב תוכניות נוספות עבור בוגרי מסגרות השמה:**
- א. תוכניות מגורים וליווי לצעירים מאוכלוסיות בעלות מאפיינים תרבותיים ייחודיים, כגון בני מיעוטים וחרדים.
- ב. פתרונות שיאפשרו לשוהים באומנה להמשיך ולהישען על המשפחה האומנת בגיל 18 עד 21 (אם פתרון זה מתאים עבורם), ולא להיזקק לתוכנית של מגורים וליווי.
- ג. להמשיך ולפתח מענים עבור צעירים בוגרי מסגרות השמה, שאינם זקוקים לפתרון דיור, אך יש להם צרכים בתחומים אחרים.
- 3. להרחיב את מגוון הפתרונות בתחום ההכשרה, התעסוקה והלימודים.**
- 4. לשפר את הממשק עם הצבא, השירות הלאומי, מסגרות השמה והשירותים בקהילה, כולל מרכזי הצעירים.**
- 5. להכין את הצעירים ליציאה לחיים עצמאים עוד בעת שהותם במסגרת השמה.**
- א. לעצב תוכניות להקניית כישורי חיים עוד במהלך השהות במסגרות השמה.
- ב. לבנות לכל צעיר בהשמה תוכנית אישית לקראת היציאה מהמסגרת.
- 6. לקדם את ההכשרה, הדרכה והליווי של מי שמטפלים בבוגרי מסגרות השמה.**

מקורות

- בן אמוץ ש. ובן אמוץ י. (2003) *כשירות חברתית – מדריך למנחה בסדנה*. ירושלים, משרד החינוך, התרבות והספורט.
- בנבנישתי, ר. (2008). *צעירים הבוגרים ממסגרות של השמה חוץ-ביתית: אתגרים ושירותים*. קבוצת המחקר: בריאות נפש ורווחה של ילדים ובני נוער, בית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית, האוניברסיטה העברית בירושלים.
- בנבנישתי, ר. וזעירא, ע. (2008א). *לקראת יציאה לחיים עצמאיים: הערכת מוכנות וצרכים של מתבגרים באומנה*. קבוצת המחקר: בריאות נפש ורווחה של ילדים ובני נוער, בית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית, האוניברסיטה העברית בירושלים.
- בנבנישתי, ר. וזעירא, ע. (2008ב). *לקראת יציאה לחיים עצמאיים: הערכת מוכנות וצרכים של מתבגרים בפנימיות בפיקוח משרד החינוך*. קבוצת המחקר: בריאות נפש ורווחה של ילדים ובני נוער, בית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית, האוניברסיטה העברית בירושלים.
- בנבנישתי, ר. וזעירא, ע. (2008ג). *לקראת יציאה לחיים עצמאיים: הערכת מוכנות וצרכים של מתבגרים במעונות חסות הנוער*. קבוצת המחקר: בריאות נפש ורווחה של ילדים ובני נוער, בית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית, האוניברסיטה העברית בירושלים.
- רוזמן, מ. פרנקל, ר. וזלצמן, נ. (1997) *כישורי חיים – פיתוח זהות אישית בקבוצות ילדים ומתבגרים* תל אביב, הוצאת רמות, אוניברסיטת תל אביב.
- Dishion, T. J., McCord, J., & Poulin, F. (1999). When interventions harm: Peer groups and problem behavior. *American Psychologist*, 54, 755-764.
- Leve, L. D., & Chamberlain, P. (2005). Association with delinquent peers: intervention effects for youth in the juvenile justice system. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 33(3), 339-347.

נספחים

נספח א': ראיון לאחר עזיבת הדירה

הקדמה למראיין

>הראיון עם משתתף התוכנית הוא ראיון מובנה למחצה. יש מספר תחומים ושאלות שיש לנו עניין מיוחד לקבל תשובה עליהם. עם זאת, הראיון יהיה פתוח ככל שניתן כדי לקבל התייחסויות אותנטיות מעולמו של המרואיין ובשפתו ככל שניתן. אנו מציעים ניסוחים לגבי הדרך לשאול שאלות, אך אתה יכול לשמור על גמישות מסוימת בדרך שבה את מנסח שאלות במטרה להתאימה למרואיין, לסגנונו, לשפה ולביטויים שבהם הוא משתמש, ולאינטראקציה הנוצרת ביניכם.

הראיון אינו חובה; המרואיין בחר להשתתף במחקר. התייחס לכך במהלך הראיון והודה לו על הנכונות והדגש כמה זה חשוב שהוא משתף אותנו במה הוא חושב ומרגיש. במקרה הצורך ניתן לפצל ראיון לשתי פגישות.<

הצגת המראיין והראיון

שמי _ ואני מראיינת במחקר שנערך על התוכנית שבה השתתפת. אני חוזרת אלייך לאחר שכבר ראינו אותך לפני מספר חודשים. כפי שאתה זוכר דיברנו אתך אז וביקשנו את רשותך ליצור אתך קשר שוב וקבלנו את רשותך.

אנו מראיינים את כל הצעירים והצעירות שהשתתפו בתוכנית כך שנוכל ללמוד מהם על מה הם חושבים על מה שעבר ועובר עליהם ואיך אפשר לעזור לצעירים שנמצאים היום בתוכנית וגם לאלו שכבר סיימו את ההשתתפות שלהם.

בראיון הזה אנו מבקשים לשמוע מה קורה אתך היום לאחר שעזבת את הדירה, מה אתה חושב על ההשתתפות שלך בתוכנית ומה אתה מציע כדי לשפר את התוכנית.

חשוב לי מאוד לשמוע מה אתה חושב ומרגיש. אם יש דברים שאני לא שואל בנושא ואתה חושב שאתה רוצה לדבר עליהם, אז בבקשה.

אנחנו שומרים על הפרטיות והסודיות של הדברים שאתה אומר. רק אם תרצה שאנו נעביר את הדברים שלך למישהו בשמך אנו נעשה זאת ברצון.

תמונת המצב הנוכחי

באיזו דירה היה ומתי עזב אותה: _____

השתלשלות המאורעות מאז שעזב.

>המטרה כאן היא למקם את הצעיר ולהבין את הסיטואציה שלו ובהתאם לכך להתאים חלק מהשאלות. כמו כן, יש להיות ערים במיוחד לתיאור של מצבים לא יציבים ושינויים תכופים מייד לאחר עזיבת הדירה.<

מגורים

איך מצאת סידור מגורים? האם זה היה קשה?

האם היה מצב שבו לא היית בטוח שיהיה לך מקום לישון, מה עשית?

האם קיבלת או שאתה מקבל היום עזרה בעניין של המגורים? (סמן את כל הרלוונטי)

1. לא 2. לא פורמאלי (כמו משפחה) 3. שירותים חברתיים _____

מה סידור מגורים שלך היום: 1. בדירה שכורה (א. לבד ב. עם אחרים) 2. בבית ההורים 3. סידור אחר

עד כמה הסידור הזה יציב, לכמה זמן הוא מובטח, מה התוכניות שלך לעתיד הקרוב בעניין מגורים.

עבודה

היסטוריה של מקומות עבודה: בכמה מקומות עבדת מאז שעזבת את הדירה, כמה זמן עבדת

במקומות אלו, אם שינית מקומות עבודה, מדוע?

כיצד מצאת עבודה? האם זה היה קשה?

האם היה מצב שבו לא הייתה לך עבודה? מה עשית?

האם קיבלת או שאתה מקבל עזרה ממישהו בנושא של עבודה? (סמן את כל הרלוונטי)

1. לא 2. לא פורמאלי (כמו משפחה) 3. מגזר שלישי 4. שירותים חברתיים

האם אתה עובד כיום: 1. לא 2. כן במה? האם מקצועי?

אם לא עובד: מתי אתה חושב שתתחיל לעבוד

אם כן עובד: עד כמה העבודה הזו יציבה, לכמה זמן מובטחת?

מה התוכניות שלך לעתיד בעניין עבודה ומקצוע?

מצב כלכלי

מה מקורות ההכנסה שלך? (סמן את כל הרלוונטי)

א. משכורת ב. תמיכה ממקורות לא פורמאליים ג. מגזר שלישי ד. שירותים חברתיים

מה המצב הכלכלי שלך היום:

האם היה מצב שהמצב הכלכלי שלך היה קשה במיוחד? איך זה בא לידי ביטוי, מה עשית, במי

נעזרת?

האם היה מצב שלא היית בטוח שיהיה לך מספיק כסף כדי לאכול?

כשאתה חושב על התקופה הקרובה של מספר חודשים, עד כמה אתה בטוח שתהיה לך הכנסה

סבירה שתעזור לך להסתדר?

1. בטוח שתהיה לך הכנסה סבירה 2. חושב שתהיה 3. לא כל כך בטוח 4. חושב שלא

5. בטוח שלא תהיה לי הכנסה סבירה שתעזור לי להסתדר

צבא <לגבי מי שרלוונטי> -

ספר לי בבקשה על השירות הצבאי או הלאומי שלך

(מה קרה בעת השירות הצבאי, סיים בהצלחה/שוחרר מוקדם, שירות סביר, מוצלח במיוחד, בעיית במיוחד (נפקדויות, כלא וכד'').

- האם שירת:** 1. שירות צבאי 2. שירות לאומי 3. לא שירת
- אופי סיום השירות:** 1. עדיין משרת 2. סיום כמתוכנן 3. שחרור מוקדם
- אם שירת וסיים: עד כמה היית שבע רצון מהשירות שלך?**
1. שבע רצון מאוד 2. שבע רצון 3. לא שבע רצון 4. מאוד לא שבע רצון
- האם הרגשת שהשירות הצבאי נתן לך משהו?**

לימודים

- האם אתה לומד היום?** 1. לא 2. כן (תאר)
- האם בכוונתך להמשיך ללמוד באיזשהו שלב?** 1. לא 2. כן (מתי ותאר)
- האם קיבלת או שאתה מקבל עזרה ממישהו בנושא של לימודים? (סמן כל הרלוונטי)**
1. לא 2. לא פורמאלי (כמו משפחה) 3. מגזר שלישי 4. שירותים חברתיים

בריאות

- איך היית מתאר את מצב הבריאות הכללי שלך מאז שעזבת את הדירה?**
1. טוב מאד 2. טוב 3. לא כל כך טוב 4. רע 5. רע מאד
- אם היו לך בעיות בריאות, האם היה לך קושי לקבל עזרה רפואית?**
1. לא היו בעיות 2. היו בעיות ולא היה קושי לקבל עזרה 3. היו בעיות בריאות והיה קושי לקבל עזרה

יחסים בינאישיים

- האם היית אומר שיש לך יותר, או פחות חברים ממה שיש לרוב האנשים האחרים?**
1. הרבה יותר 2. יותר 3. אותו הדבר 4. פחות 5. הרבה פחות
- כשיש לך בעיה אישית עד כמה אתה מרגיש שאתה יכול לדבר עליה עם חבר קרוב?**
1. יכול תמיד לדבר 2. יכול לפעמים לדבר 3. בכלל לא יכול לדבר 9. אין לי חברים
- עד כמה אתה מרוצה מהקשרים החברתיים שלך?**
1. מאד מרוצה 2. מרוצה 3. די מרוצה 4. לא כל כך מרוצה 5. לא מרוצה

<איני בטוח, אך אולי אפשר להכניס את כל הלוח הבא>

כולנו צריכים אנשים, שנוכל לדבר איתם ולקבל מהם עזרה מפעם לפעם. אני מבקש לשאול אותך האם מאז שעזבת את הדירה יש לך אנשים שאתה בקשר אתם.

תמיד	מרבית הזמן	לפעמים	לעיתים רחוקות	אף פעם	האם מאז עזיבת הדירה יש לך:
5	4	3	2	1	1. מישהו שיכול לעזור לך שאתה חולה?
5	4	3	2	1	2. מישהו שמקשיב לך כשאתה מרגיש צורך לדבר?
5	4	3	2	1	3. מישהו שיכול לתת לך עצה טובה בזמן משבר?
5	4	3	2	1	4. מישהו שמגלה לך חיבה ואהבה?
5	4	3	2	1	5. מישהו שאתה יכול לבלות איתו ביחד?
5	4	3	2	1	6. מישהו שאתה יכול לעשות איתו ביחד משהו של כסף?
5	4	3	2	1	7. מישהו שאתה רוצה מאד את העצה שלו?
5	4	3	2	1	8. מישהו שאתה יכול לספר לו על הדאגות והפחדים האישיים ביותר שלך?
5	4	3	2	1	9. מישהו שיעזור לך בסידורים יומיומיים כאשר אתה חולה?
5	4	3	2	1	10. מישהו להעביר איתו את הזמן בצורה רגועה?

קשר עם שירותים חברתיים מאז עזיבת הדירה

האם היה לך קשר עם עובדת סוציאלית? 1. לא 2. כן, באיזה מסגרת? _____

האם היה לך קשר עם המשטרה או שירות מבחן? 1. לא 2. כן (תאר)

האם היית אי פעם בייעוץ פסיכולוגי או מסגרת טיפולית אחרת? 1. לא 2. כן (תאר)

יחסים אינטימיים עם בן זוג קרוב

האם בתקופה מאז שעזבת את הדירה יש לך או הייתה לך בן זוג או חברה שאתה יוצא איתה (חברה לדויט, חברה רומנטית)? 1. לא 2. הייתה לי וכעת לא 3. יש לי כעת חברה

אשאל אותך כעת לגבי החברה שיש לך או שהייתה לך מאז שעזבת.

כמה קרוב אתה מרגיש לבן הזוג שלך (או לחברה רומנטית)?
1. קרוב מאד 2. די קרוב 3. לא כל כך קרוב 4. לא קרוב 5. בכלל לא קרוב

(לא להקריא) 9. נמצאים רק בתחילת הקשר, קשה להגדיר

כשיש לך בעיה אישית עד כמה אתה מרגיש שאתה יכול לדבר עליה עם בת הזוג (או חברה שאתה יוצא איתה) שלך?

1. יכול תמיד לדבר 2. יכול לפעמים לדבר 3. בכלל לא יכול לדבר

(לא להקריא) 9. נמצאים רק בתחילת הקשר, קשה להגדיר

כמה אתה מרוצה מהיחסים עם בן הזוג או חברה שאתה יוצא איתה?
1. מאד מרוצה 2. מרוצה 3. די מרוצה 4. לא כל כך מרוצה 5. לא מרוצה

שביעות רצון מהחיים

אופטימיות/ביטחון לגבי העתיד

ללמוד איך לנהל משק בית ולנהל חיים עצמאיים

אורח חיים

באיזו מידה אתה מעורב בפעילויות הבאות:

די הרבה, הרבה	לפעמים, מעט	כמעט לא או בכלל לא	
			יוצא לבילויים (פאבים, סרטים, טיולים)
			מעשן
			שותה משקאות חריפים
			פעילות ספורטיבית
			משתתף בחוגים, תחביבים
			מתנדב (היכן?)

יש צעירים המספרים שמיד אחרי שעזבו את הדירה היו להם משברים לא פשוטים ולפעמים הרגישו שהם 'נשברו' מבחינה נפשית ורגשית. יש צעירים אחרים המספרים שהיציאה מהדירה עברה להם די בקלות. האם אתה יכול לשתף אותנו במה שעבר עליך?

האם כשהיה לך קשה היה לך למי לפנות? <להרחיב מי, וכיצד ומה היו התוצאות>

מתוך הניסיון שלך ביציאה מהדירה מה היית ממליץ לעשות כדי שהיציאה מהדירה תהיה קלה יותר?

נספח ב': הערכת הליווי-תוכנית

<המטרה בחלק זה היא לקבל את הערכת המשתתף על התוכנית ועל הצוות המלווה. >

אני רוצה להזכיר שכל מה שאתה אומר נשמר בפרטיות מלאה ואיני מעביר לאף אחד את השמות של מי שהשיב.

עכשיו אני רוצה לשאול על איש הצוות שאתה בקשר אתו הכי הרבה (המלווה).

נכון מאוד	נכון	קצת נכון וקצת לא נכון	לא נכון	בכלל לא נכון	
5	4	3	2	1	המלווה:
5	4	3	2	1	1. רצה לעזור לי
5	4	3	2	1	2. הבין אותי
5	4	3	2	1	3. התייחס אלי בכבוד
5	4	3	2	1	4. אני סומך עליו
5	4	3	2	1	5. הרגשתי שאני יכול לדבר אתו על דברים שקשה לי אתם
5	4	3	2	1	6. הוא הצליח לעזור לי להשיג את המטרות שלי
5	4	3	2	1	7. למדתי ממנו הרבה דברים
5	4	3	2	1	8. הייתי רוצה להיות דומה לו
5	4	3	2	1	9. אני מרוצה ממנו

אני מבקש לשאול אותך על המידה שבה אתה מרגיש שהתוכנית הזו עזרה לך.

לא רלוונטי	נכון מאוד	נכון	קצת נכון וקצת לא נכון	לא נכון	בכלל לא נכון	ההשתתפות בתוכנית עזרה לי:
9	5	4	3	2	1	1. בענייני עבודה
9	5	4	3	2	1	2. בענייני לימודים
9	5	4	3	2	1	3. בענייני צבא/שירות לאומי
9	5	4	3	2	1	4. להתקדם בחיים
9	5	4	3	2	1	5. ללמוד להסתדר באופן עצמאי
9	5	4	3	2	1	6. מבחינה כלכלית
9	5	4	3	2	1	7. כשהיה לי עצוב וקשה
9	5	4	3	2	1	אחר _____

5	4	3	2	1	אני מרוצה מההשתתפות שלי בתוכנית

במבט לאחור, כמה טוב או רע היה לך בדירה?

1. טוב מאד 2. טוב 3. די טוב 4. לא כל כך טוב 5. רע 6. רע מאד

כאן החלק שבו מתייחסים לתוכניות של הצעיר כפי שהציג בראיון הקודם ושואלים אותו באופן ספציפי עד כמה התגשמו התוכניות, האם קבל עזרה להגשימם וכד'.

לדוגמה:

בפעם האחרונה שראיינתי אותך היית באמצע לימודי ספרות וקוסמטיקה בקורס מאוד יוקרתי אצל שוקי זיקרי בתל אביב, רציתי לדעת מה קורה עם הלימודים האלו עכשיו, האם סיימת אותם? או שאת ממשיכה ללמוד?

מה את מרגישה שקיבלת מהקורס?
האם זה עזר לך לקבל עבודה בתחום?

עוד נושא שרציתי לשאול אותך לגביו, בפעם שעברה שדיברנו אמרת שהיית רוצה לעזור את דולב לטובת מגורים עצמאיים, מה קרה עם זה מאז?

(אם עזבה) תארי לי את תהליך העזיבה
האם קיבלת עזרה מדולב במעבר (חיפוש דירה, חתימה על חוזה, תמיכה רגשית).
איך את מרגישה במגורים שלך לבד?
האם את מרגישה שהכינו אותך למגורים עצמאיים בדולב?

האם את נמצאת בקשר עם המלווים מדולב מאז שעזבת?

לסיום, האם יש לך מחשבות ורעיונות מה עוד כדאי לעשות כדי לעזור לך ולצעירים שהם במצב דומה לשלך?

בסיום הראיון:

תודה על ההשתתפות שלך בראיון!

יש בכוונתנו להמשיך ולראיין צעירים שראיינו אותם במהלך ההשתתפות שלהם בתוכנית. האם נוכל לחזור אלייך בעוד מספר חודשים כדי לראות מה קורה אתך ומה המחשבות שלך? האם נוכל לעשות זאת בשיחה טלפונית?

1. אני מוכן להתראיין שוב.

2. אפשר להתקשר אלי בטלפון: _____

3. אני מעדיף שלא תראיינו אותי יותר.

אם בעקבות הראיון אתה תרגיש שאתה רוצה לשאול או לברר משהו שקשור לראיון שלנו, אתה מוזמן להתקשר אלי במספר הטלפון _____ או לפרופסור רמי בנבנישתי ב-

msrami@mscc.huji.ac.il

תודה!

Abstract

The transition of youth who have spent a large portion of their lives in out-of-home-care into independent adult life is particularly challenging. The paper presents three evaluation studies of programs designed to support Israeli youth (18-21) who leave care and who do not have a familial support structure: one program for youth who left care in foster care, educational youth villages, and treatment residential care; one program for youth leaving care in the juvenile correction system, and a special program for youth residing in the 'Sde Bar' farm. The first two programs provide a range of services to youth who reside mainly in the community: housing, vocational training, employment, counseling and life skills. The Sde Bar program is essentially a continuation of stay in the facility, after achieving legal independence.

The report presents summative and formative evaluation of these projects. The three studies explored the participants' current status and changes over time in multiple areas such as employment, education, military and civil service and personal relationships. Progress in the program was assessed from the perspectives of both the participants and their counselors. The study employed multiple data-gathering methods: open-ended and semi structured interviews with policy makers, observations, face-to-face and phone semi-structured interviews with participants and structured questionnaires completed by staff for each of the participants in the program.

The findings of each of the three separate studies are reported. Overall, the evaluations of the programs for youth who have left care (both from the child welfare, educational and the juvenile correction systems) are encouraging. The counselors' assessments showed that the program contributed to the participants. The contribution was more pronounced for those who stayed in the program longer. The most considerable progress was in the areas of the ability to cope with independent living, optimism, belief in their future, and interpersonal relationships. Less progress was noted in the area of education. Further, youth had very positive assessments of the program and of their counselors.

The findings were not as positive with regard to the program in which youth remained on premise. There were difficulties with unreliable reporting and indications that the participants did not receive the services that would have helped them to gain independent life skills, while staying in an isolated facility, instead of returning to the community.

The report presents recommendations for the improvement and expansion of these experimental programs. The author recommends that the Israeli Ministry of Welfare and Social Services and Ministry of Education develop a comprehensive and consistent policy to address the needs of youth leaving care.

NATIONAL INSURANCE INSTITUTE
Research & Planning Administration   Division for Service Development

Program for Care Leavers with No Family Support

by
Rami Benbenishty

Jerusalem, December 2009